

NATURAREN AHOTSA

La Voz de la Naturaleza

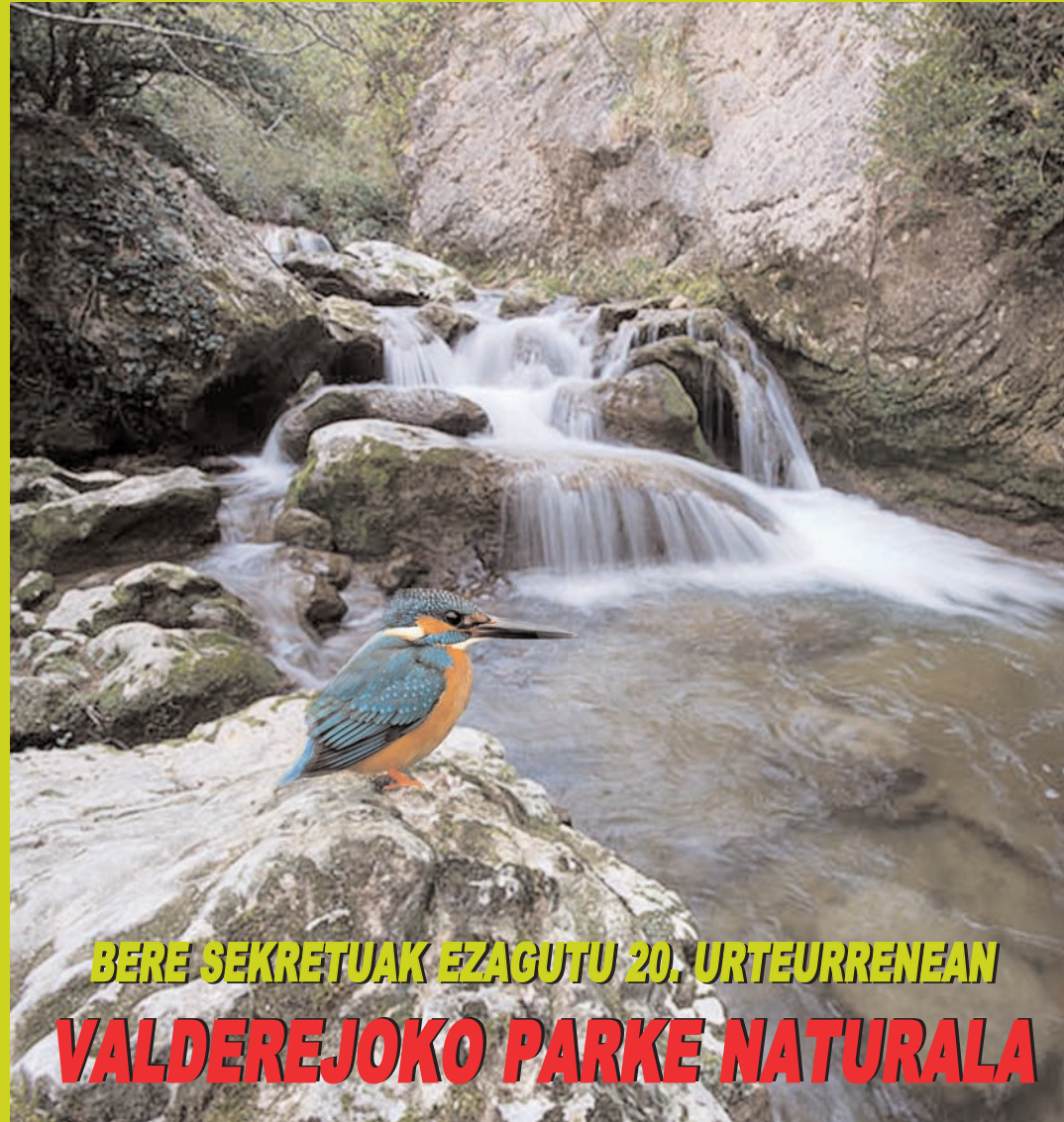

Landa Ingurumenaren Garapenerako
Departamentua
Departamento para el Desarrollo del Medio
Rural
Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputación Foral de Gipuzkoa

INGURUMEN LURRALDE PLANIFIKAZIOA NEKARITZA

DEPARTAMENTO DE MEDIO AMBIENTE, PLANIFICACIÓN TERRITORIAL, AGRICULTURA Y PESCA

BERE SEKRETUAK EZAGUTU 20. URTEURRENEAN
VALDEREJOKO PARKE NATURALA

EL GRAN PESCADOR

"El gran pescador" no sólo pretende relatar la tenaz y asombrosa vida de un arrantzale tradicional del Abra de Bilbao que ha recogido el testigo de sus antepasados pescadores, a través de su abuelo y de su padre, sino a su vez, dar a conocer la silenciosa lucha que ha mantenido un hombre por reivindicar su medio de vida ancestral, que le viene de generación en generación. Un modo de vida que los avatares del destino se están empeñando en hacer desaparecer. Pero sobre todo, a través de Benito, "el gran pescador", este libro quiere rendir un inmenso y eterno homenaje a todos los hombres que han entregado su amor y su vida a la mar.

¡PÍDELO YA! POR 16€
AL TFNO: 944903404
(También en euskera)

**TODO UN DOCUMENTO
PARA LOS AMANTES DE LA
HISTORIA Y LA ETNOGRAFÍA
DEL ABRA DE BILBAO**

NATURAREN AHOTSA
La Voz de la Naturaleza

IRAUNGITZEKO ZORIAN DAUDEN
ESPEZIEAK DEFENDATZEKO ELKARTEA

ÓRGANO DE EXPRESIÓN DE LA ASOCIACIÓN PARA LA
DEFENSA DE LAS ESPECIES EN VÍAS DE EXTINCIÓN
A.D.E.V.E.

**EHAA-1996ko otsailak, 7, asteazkena. 3/1996 dekretua. urtarrilaren
9koa., Elkarte herri-onurakoa dela aintzayesten duena.**

**Asociación declarada de Utilidad Pública según Decreto del
Gobierno Vasco 3/1996, de 9 de enero (BOPV 7-2-1996).**

AÑO XXI- Nº 142 Ekaina 2012 Ingurumenari buruzko berezia- 4 e -

Naturaren ahotza se difunde en Internet a través de
Euskomedia en virtud del acuerdo de colaboración
desinteresado alcanzado entre ADEVE y EUSKO
IKASKUNTZA. web: W.W.W.euskomedia.org/adeve.

DIRECTOR: Fernando Pedro Pérez.
SUBDIRECTORA: Maite Legarra.
REDACTORES JEFES: Jon Duñabeitia e Itxar Bilbao.
REDACTORES: Aitor Atxa, Xabier Maidagan, Oscar Azkona, Begoña Iparragirre, Aitor Zarndona, Jon Murua, Nekane Beitia, Nagore Arakistain, Nekane Martin, Kepa Zenarruzabeitia, Nerea Aizpurua, Koldo

González, María Noain, Xabier Atutxa.
DISEÑO GRÁFICO: Elena Carriedo Martín
DEPÓSITO LEGAL: SS-608/99

ISSN: 1696-6309
Web: W.W.W. adeve.es.
W.W.W. euskomedia.org/adeve

EDITA: ADEVE

ADMINISTRACIÓN Y REDACCIÓN EN BILBAO:
Av. Madariaga, nº. 47- 6º C - Esc.1 - 48014 BILBAO.
Tño: (94) 4 75 28 83.
TIRADA: 4.000 ejemplares

DELEGACIÓN EN DONOSTIA-SAN SEBASTIÁN:
C/. Catalina de Erauso, 16-3º A - 20010 DONOSTIA
Tño.: - 943 458610. - e-mail: adeve100@gmail.com

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Ibai amuarraina.

Izatzgorri barboa.

Arrubioa .

Uhandre alpetarra.

Uhandre marmolairea.

Uhandre palmatua.

Apo pintatu iberiarra.

Txantxiku arrunta.

Apo pikarta.

Apo arrunta.

Apo lasterkaria.

Zuhaitz igela.

Ur igela.

Baso igel gorria.

Eskinko hiruhatza.

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Txaradi sugandila.

Gardatxoa.

Musker berdea.

Sugandila bizierruela.

Sugandila iberiarra.

Horma sugandila.

Zirauna.

Europako suge leuna.

Hegoaldeko suge leuna.

Montpellierko sugea.

Suge gorbataaduna.

Suge biperakarra.

Aspis sugegorria.

Lertxun hauskaria.

Amiamoko beltza.

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Antzarra ankagorritza.

Basahate.

Zapelatz liztorjalea.

Miru gorria.

Miru beltza.

Ugatza.

Sai zuria.

Sai arrea.

Arrano sugezalea.

Zingira mirotza.

Mirotz zuria.

Aztorea.

Gabiraia.

Zapelatz arrunta.

Arrano beltza.

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Arrano txikia.

Bonelli arranoa.

Zuhaitz belatza.

Belatz gorria.

Belatz handia.

Belatz txikia.

Eper gorria.).

Galaperra.

Kurrilo arnta.

Hegabera.

Oilagorria.

Kuliska txikia.

Haitz usoa.

Txoloma.

Pagausoa.

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Kuku arrunta.

Hontza zuria.

Apo hontza.

Hontza handia.

Urubia.

Hontza ertaina.

Zata arrunta.

Sorbeltz arrunta.

Malkor sorbeltza.

Martin arrantzalea.

Lepitzulia.

Okil verdea.

Okil handia..

Pirripioa.

Hegatxabal arrunta.

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Haitz - enara.

Enara arrunta.

Enara azpizuria.

Uda txirta.

Negu txirta.

Mendi txirta.

Larre buztanikara.

Buztanikara.

Buztanikara zuria.

Ur zozoa.

Etze txinboa.

Tuntun arrunta.

Mendi tuntuna.

Txantxangorria.

Urretxindorra.

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Buztangorri iluna

Buztangorri argia.

Pitxartxar nabarra.

Pitxartxar burubeltza.

Buztanzuri arrunta.

Harkaitz zozo gorria.

Zozo arrunta..

Durdula.

Birigarro arrunta.

Birigarro txikia.

Garraztarroa.

Txepetxa.

Txinbo papargorritzta.

Sasi txinboa.

Baso txinboa.

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Txinbo kaskabeltza.

Txio lepazuria.

Txio arrunta.

Txio horia.

Mendi erregetxo.

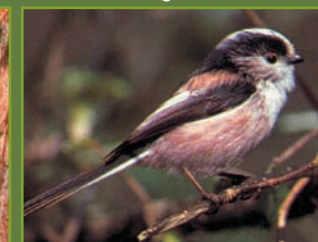
Erregetxo bekainzuria.

Euli-txori grisa.

Euli-txori beltza.

Buztanluzea.

Kaskabeltz txikia.

Amilotx mottoduna.

Pinu kaskabeltza.

Amilotx urdina.

Kaskabeltz handia.

Garrapoa.

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Harkaitz-txoria.

Geri-txori arrunta.

Urretxoria.

Antzandobi arrunta.

Antzandobi handia.

Eskinosoa.

Belatxinga mokohoria.

Belatxinga mokogorria.

Bele txikia.

Belabeltza.

Erroia.

Araba-zozo pikarta.

Arabako beltza.

Etxe-txolarrea.

Txonta arrunta.

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Txirriskil arrunta.

Mendi-txirriskila.

Txorru arrunta.

Kanaba.

Tarina.

Txoka arrunta.

Mokokerra.

Gailupa.

Mokolodia.

Berdantza horia.

Hesi-bedantza.

Mendi berdantza.

Gari berdantza.

Triku arrunta.

Sator arrunta.

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Satitsu arrunta..

Satitsu etruriarra.

Millet satitsua.

Satitsu txikia.

Ur-satitsu ankazuria.

Cabrera ur-satitsua.

Ferra saguzar.

Ur saguzarra.

Geoffroy saguzarra.

Natterer saguzarra.

Arratoi belarri handia.

Gau saguzarra.

Baratz saguzarra.

Pipistrello txiki.

Kuhl pippistrelloa.

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Saguzar mendizalea.

Ipar belarri handia.

Hego belarri handia.

Baso saguzarra.

Schreibers saguzarra.

Saguzar buztanluzea.

Untxi arrunta.

Katagorri arrunta.

Arratoi beltza.

Aratoi arrunta.

Ur arratoia.

Lur sagu gorria.

Larra lursagua.

Lursagu lusitanoa.

Lursagu Mediterraneoa.

Soro muxar (*Eliomys quecinus*).

Erbi europarra (*Lepus europaeus*).

Etxe sagua. (*Mus musculus*).

Landa sagua (*Mus spretus*).

Basasagua (*Apodemus sylvaticus*).

Uzta sagua (*Micromys minutus*).

Otsoa (*Canis lupus*).

Azeri arrunta (*Vulpes vulpes*).

Azkonarra (*Meles meles*).

Lepahoria (*Martes martes*).

Lepazuria (*Martes foina*).

Erbibunea (*Mustela nivalis*).

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Ipurtatsa (*Mustela putorius*).

Ugaraba (*Lutra lutra*).

Basakatua (*Felis sylvestris*).

Katajineta arrunta (*Genetta genetta*).

Basurdea (*Sus scrofa*).

Orkatza (*Capreolus capreolus*).

EUSKAL HERRIKO PARKE NATURALA

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Valderejoko parke naturala Arabako Lurralde Historikoaren mendebaldeko muturrean dago, eta 3.496 hakoazalera hartzen du bere baitan. Valdegoviako udalerrian kokatzen da, eta Valderejo lehengo udalerriko Administrazio Batzaren lurraldeak osatzen du.

Iparraldetik Burgosko Losa Haraneko udalerriekin muga egiten du; mendebalde eta hegomendebaldetik, Tobalina Haranarekin eta Cuesta Urriako merindadearekin; eta ekialdean, San Zadornilgo jurisdikzioarekin. Boveda mendizerrako gailurlerro

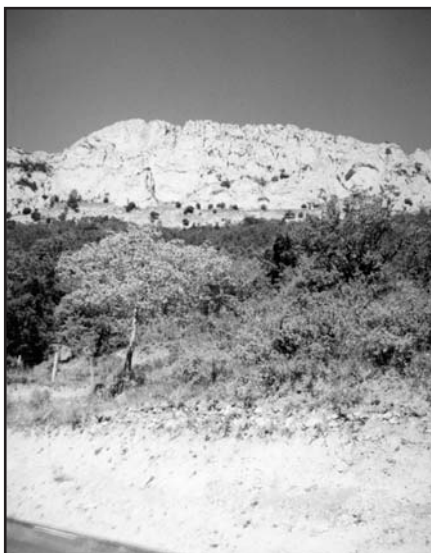
harritsuak dira Lerondik Karria Harriraino, parke honen muga naturalak Iparraldean, eta aurrerago aztertuko dugun Boveda mendizerrako area naturaletik banantzen dute.

Area menditsu honek egitura aski itxia duen haran txikia mugatzen du, eta irteerako puntuak bi ibai txikien arroetan daude: Puron ibaia, hegoaldeko isurtzen dena, eta Paules erreka, ekialdeko Omecillo ibaian isurtzen dena. Bi ibaibideak Ebro ibaiaren afluentak dira.

VALDEREJOKO PARKE NATURALA

Lurralde txiki honek artapenerako interes bereziadu, bere barruan dauden balio naturalak direla eta. Iaiadespopulaturiko harana da, lau herrigune dituena, Lahotze, Lalastra, Erribera eta Villamardones, azkeneko biak orain dela hogeitau urte baino gehiagotik abandonatuak.

Lurralde honek biltzen dituen natur eta kultur balioengatik parke naturalizat jo zen urtarrilaren 14ko 4/1992 Dekretuaren bidez, Natur Baliabideen Antolamendurako Plan onetsi ondoren.

EUSKAL HERRIKO PARKE NATURALA

PAISAJEA

Espazio menditsu honen ezaugarri den erliebe orokorra oso basatia da; gainean karrarizko harkaiztegi bertikalak eta lautada karstiko irregularrak dituzten baso-hegal aldapatsuak ikus daitezke, bai eta ibai nagusiek urratutako haran-zonak ere, labotantzak kokatzen diren tokia, hain zuzen ere.

Aipatutako erliebea, neurri handi batean, Lalastra-Lahoz Antiklinalak eragiten du. Honen ardatzak iparmendebalde-hegoekialde norabidea du eta Lerongo bertikaletik hedatzen da, Lalastra zeharkatuz, Solinde mendietako Torrombaos izeneko ingururaino. Higadurak antiklinalaren nukleoa azaleratu du eta zati handi batean haraneko nekazaritza-zonekin bat etorriz, zenbait material erakusten ditu.

desberdinetan eratu ziren nagusiki, eta aurreko material azidoak azik, itsasha-riak dira.

Abelaintza estentsiboa aspalditik dago mendizerra hauen goaildeetan eta honek, harkaitzen azaleramendu gogorrekin zein giro latzarekin batera, garai batean zen pagadia desager- tzea eta sastrakadi baxu eta larre egokituez ordezkatzeari ahalbidetu du. Aitzitik, mendi malkartsu hauen hega- lak hostozabalen eta konifero autok- tonoen baso desberdinez estalita daude, nahiz eta han-hemenka, sas- trakadi eta larren argiuneak agertu.

Halaber, ibaien ibilbideek paisajean nabarmen diren oso area malkartsuak agertzea ahalbidetu dute, Ribera- n Puron ibaiak sortutako haizpitarte

estua bezala.

Mendi hauen altuerarik garaienak Arrayuelas mendiaren kararrizko gai- lurlerroetan (1.124 m), ecuenko edo Leron mendian (1.238 m) eta Vallegrull mendian (1.226 m) ikus dai- tezke.

Parke Naturala deklaratu zutenetik Valderejora doazen bisitariak asko gehitu dira. Hala eta guztiz ere, men- dizale askoren ibilbideek honako hauek izaten jarraitzen dute: Lalastratik Portillo de la Sierra zehar- katuz, Arrayuelaserako igoera; Lahoztik Recuencorako igoe- ra; Villamardonestik, San Lorenzo ermita zeharkatuz, Vallegrull Harriako igoera; eta Ribera- tik Puron ibaiaren haizpitarterako ibilaldia.

LEKU AIPAGARRIAK

Vallegrull mendiaren kararrizko gailur-lerro, harkaiztegi eta legardiak. Bertan komunitate faunistiko eta floristiko interesgarriak dituzten zenbait habitat harritsu ikus daitezke.

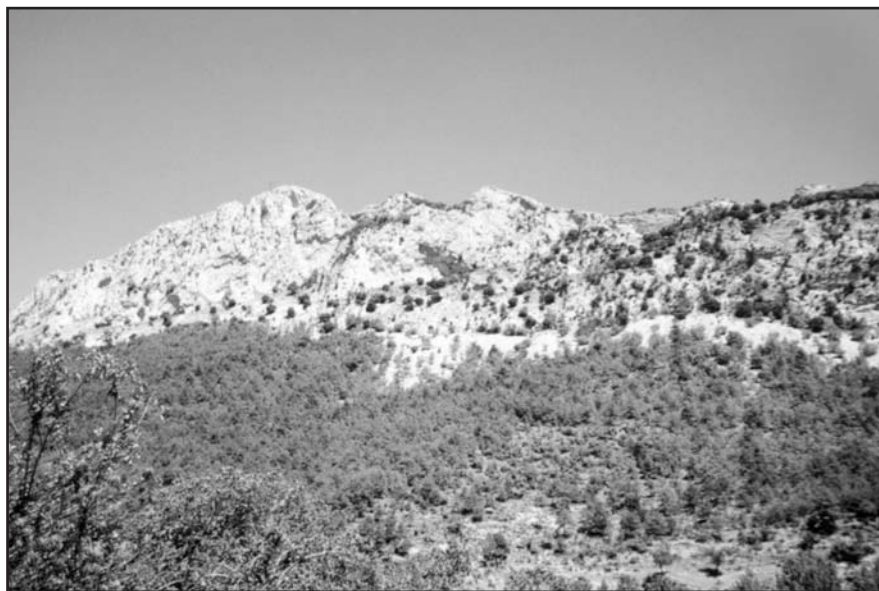
PUron ibaiaren haizpitartea. Puron ibaiak urratutako arroil txikia Vallegrull eta Santa Ana mendien arteko karrietan zehar. Riberatik Burgosko Herran herrira doa.

BALIABIDEAK

Parke Natural bezala deklaratu zuten

artean Valderejoko aprobetxamendu nagusiak honako hauek ziren: baso-aprobetxamendu (zura eta suegurra) eta larreratze eta nekazaritza-aprobetxamenduak, mendi-nekazaritzako ekonomiari berez dagokion bezala. Natur Baliabideen Antolamendurako Egitasmoak gaur egun aipatutako ihar-duerak baldintzatzen ditu.

Nekazaritza-laborantzak dira, oraindik ere, haran-lurretan nagusi; mendi hauen goi-lautada karstikoetan, berriz, ardi-aziendarentzako larredi klasikoak dira, eta neurri txikiago batean, basa-

behiak eta zaldiak ere agertzen dira. Abere hauek ere baso-areetako argiune eta oihanpeetan larreratzen dira noizean behin.

Alderik garaiena, Anderejoko mendizerra, txilarren sastrakek estalita dago, non larratzen baitira haranekoeta Araba eta Burgosko zenbait espezieta-ko etxabereak, larreak denen artean partituz.

Alde hori larraketagunetradizionala izan da, bertan dauden monumentu megalitiko, tumulu eta iruinarriek erakusten dutenez.

Parke Natural bezala deklaratu ondoren, inguruaren atsedean erabilera sustatu egin da eta mendizale asko berta-

ratzen dira balizaturiko ibilbideak egitera.

ONDARE HISTORIKO KULTURALA

Gizakien bizilekua.

-Aire zabaleko gunek: Leron eta landerejo.

Haitzulotxoak: Cuesta Herran Ekialdea eta C.H. Mendebaldea.

Megalitoak (mendizerraren goialdeetan):

-Tumulak: San Lorenzo

Iruinarria: Leron Mendia

LANDARETZA ETA FLORA

Valderejon baso autoktono asko konserbatzen dira, eta paisajea eta fauna aberatsak eta anitzak direnez gero Parke Natural izaera eman zaio.

Area natural honen landaredia aberatsa eta anitza da, bertako ingurune desberdinek eta biztanleek ingurua erabili duteneko moduak ahalbidetua.

Zuhaitz-landarediari dagokionez, pinu gorriaren (*Pinus sylvestris*) pinudia eta karraskala

(*Quercus ilex* subsp. *rotundifolia*) dira mendi hauen hegaletan baso nagusiak. Pinu gorriaren hedapen ekologiko zabalak, eta Arabako mendebaldeko klima argitsu eta nolabait kontinentalak, eskualde honetan aipatutako koniferoan hedatzea ahalbidetzen dute. Hala eta guztiz ere, gizakiaren eragina izango ez balitz, bere area naturalak askoz ere murritzagoak izango lirateke. Honela, hautaz-

ko mozketak, (hostozabalek su-egurretarako eta eraikuntzarako zur hobia dute) eta larreratzea izan dira pinudiaren hedapenerako arrazoi garrantzitsuak, pagadia, erkameztiak edo ameztia zein karraskala bezalako hostozabalen kalterako.

Ingurune menditsu hauen hegal laiotz eta garaietan, pinudia gaizki hazten den lekuetan, pagadi trinkoek (karezale eta azidofiloak) itzala eta freskotasuna ematen dute. Hedatuenak Torcas mendian eta Vallegrull mendiaren hegaletan ikus daitezke.

Mendi hauetako landatuta garai karsitikoak pagadi kareralearen eremu

potetzialak dira eta sastrakadi baxu eta tintoez okupatuta daude: pretxilardi harritsua, sustraiak zona hauei dagozkien lurzoru errakitiko eta azalezkoetan errozten dituenak. Sastrakadi hauek larre harritsu bakanekin txandakatzen dira noizean behin, altuera hauen azaleramendu harritsuetan. Antzinatik ardi, basebehi eta zaldi aziendetzako larreak izan dira.

Arcena Mendizerrako (Vallegrull, Santa Ana, Solinde) eguterek jasan behar duten eguzkitu latza eta bertako kararizko luzoru ez dira oztopo, maiz ezipel arruntarekin agertzen diren artebasoal finkatzeko.

Erkamezti txikiaren basoak (*Quercus*

faginea) sakabanatuta agertzen dira lurralde honetan, landaguneetatik gertu bereziki, marga eta kararri buzintzuen gainean. Garai batean haranhondo

hauek estali zituzten erkameztietatik geratzen diren aztarnak dira; gaur egun, ordea, larre eta laborantzareek okupatzen dute.

Area hau inguratzen duten harkaiztegi, gailurlerro eta kararizko legardietako landaredia harrizaleak ere garrantzi handia du. Kararizko haitzebakien oinetan baso mistoko arearen bat ikus daiteke (lizarra, pagadia, hagina, etab.). Puron ibaiaren haizpitartearen erdian, Riberatik gertu, baso mistorik

Erkametza (*Quercus faginea*).

osatuena da hedatuena dago.

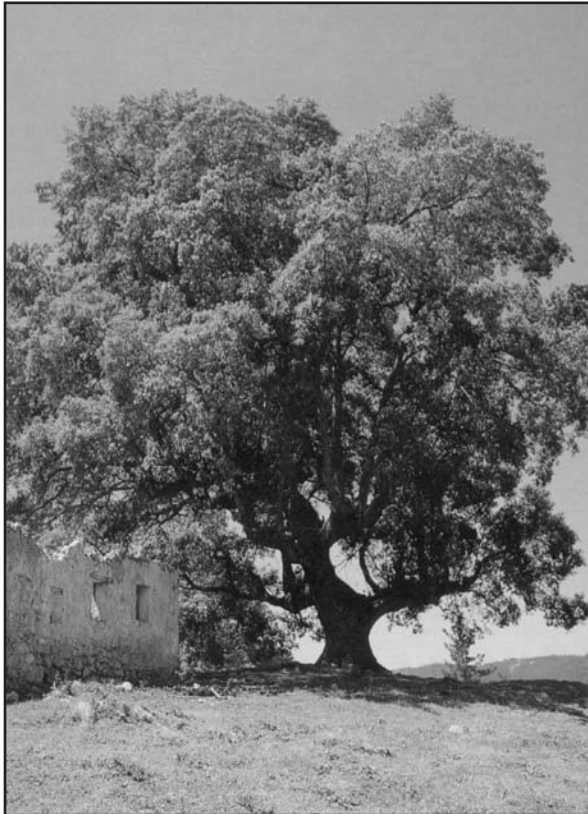
Nekazaritza-larre laborantzak (zereala, patata eta belar-bazkak) behealde-etan daude, landaguneen inguruan. Zonako despopulaketa orokorrak larredi marginal eta menditar askotan saskiak eta herbazeoak agertzea ekarri du.

Interes korologiko bereziko floraren zati handi bat lehen ikusitako harri-inguruneekin lotuta dago. Honi dagokionez, aipatzekoa da Vallegull mendia. Horietako landare batzuk endemismo erregionalak edo penintsularrak dira.

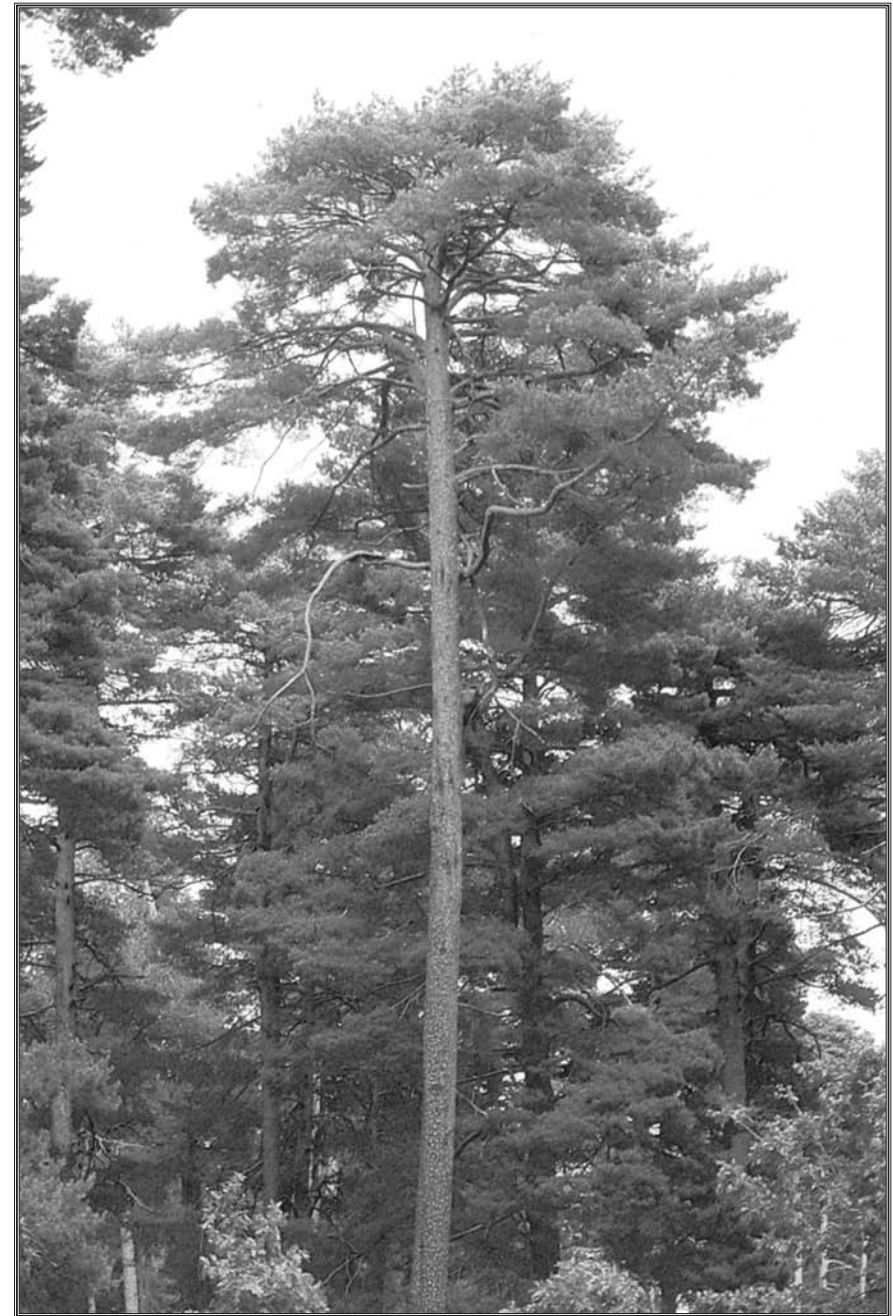
Endemismoak: *Endressia castellana*, *Laserpitium eliasii*, *Asplenium seelosii* glabrum, *Dianthus subcaulis brachyanthus*, *Sarcocapnos enneaphylla*, *Pritzelago alpina polatschekii*, *Digitalis parviflora*, *Phalacrocarpum oppositifolium*, *Senecio lagascanus*, *Linaria badalii*, *Oreochloa confusa*, *Erodium glandulosum* eta *Saxifraga cuneata*.

Beste landaredi espezie interesgarriak: *Salix sal-*

vifolia, *Saxifraga conifera*, *Androsace vilosa*, *Paronychia kapela*, *Hormatophylla lapeyrousiana angustifolia*, *Erysimum australe*, *Biscutella valentina*, *Potentilla cinerea*, *Cotoneaster integerrimus*, *Ononis striata*, *Erodium daucoides*, *Asperugo procumbens*, *Ajuga pyramidalis*, *Odontites viscosus*, *Evax carpetana*, *Centaurea triumphetti lingulata*, *Poa lingulata*, *Carex brevicollis*, *Limodorum abortivum*, *Listera ovalata* eta *Dactylorhiza incarnata*.

Artea (*Quercus ilex*).

Pinu gorria (*Pinus sylvestris*).

INTERES BEREZIKO FAUNA

Area natural honen aberastasun faunistikoa Parke Natural deklaratzeko kontuan hartutako arrazoi nagusiengakoa izan zen. Bere ezaugarri diren habitat basatiek -kararizko gailurlerro eta harkaiztegi askorekin -azken urteotan zonan izan dendespopulaketak eta baliabide naturalen erabilera razionalak aberastasun faunistiko horrekin zerikusi handia dute.

Beste espazio natural mugakideetan gertatzen den bezala, Burgosko lurraldearekin muga izateak bertatik ele-

mentu faunistiko interesgarriak etortzea ahalbidetzen du.

Fauna anfibioaren espezierik balioetsuena, apo pinatu iberiarra (*Discoglossus pictus*) da, Autonomi Elkarte honetan urria den taxon iberiar eta iparrafrikarra.

Lepidopteroaren artean *Parnasius apollo* garrantzitsua da.

Harana inguratzen duten harrizko formazioetan, bereziki Vallegrull

Gardatxoa (*Lacerta lepida*).

Azkonarra (*Meles meles*).

Harriaren harri-horma bertikaletan, harkaitzetako hegazti-komunitate interesgarriak egiten ditu bere habiak. Sai arrearen (*Gyps fulvus*) -Euskal Herrian diren handienetakoa-, etasai zuriaren (*Neophron percnopterus*) koloniak nabarmenak dira, bai eta belatz handiarenak ere (*Falco peregrinus*), guztiak babespen-interes handiko harrapariak izanik. Lurralde menditsu hau, halaber, arrano beltzaren (*Aquila chrysaetos*) bikote baten ohiko heiza-lekua da. Honako hauek dira bestelako harkaitzetako hegaztiak: belatxinga mokohoria eta belatxinga mokogorria (*Pyrrhocorax graculus* eta *Pyrrhocorax pyrrhocorax*), hontza handia (*Bubo bubo*), malkar-sorbeltza (*Apus melba*), harkaitz-zozo gorria (*Monticola saxatilis*) mendi-tuntuna (*Prunella collaris*), eta mendi erregetxoa gure lurraldean banaketa

mugatua dutenak.

Era berean azpimarratu beharra dago aztorearen (*Accipiter gentilis*) eta mokokerraren (*Loxia curvirostra*) presentzia basoetan, bai eta zapelatz liztorjalearena (*Pernis apivorus*) ere.

Ugaztunen faunari dagokionez, nabarmentzekoa da orkatzaren presentzia, eta basakatuaren rein lepazuria (*Martes foina*) bezalako karniboroena.

Puron ibaia parke naturalean dagoen urkorrontegarrantzitsu bakarra da, haranaren ardatza alegia. Ibaihorretan bizi den faunari buruz, aipatzekoa da urzoaklortzen duen dentsitatea, nahiz eta Euskal Autonomi Elkartearen espezie urria den, ur-korronte aski oxigenatueta garbiak behar baititu.

Hego belarri handia (*Plecotus austriacus*).

Harkaitz txoria (*Trichodroma muraria*).

IBAI AMUARRAINA

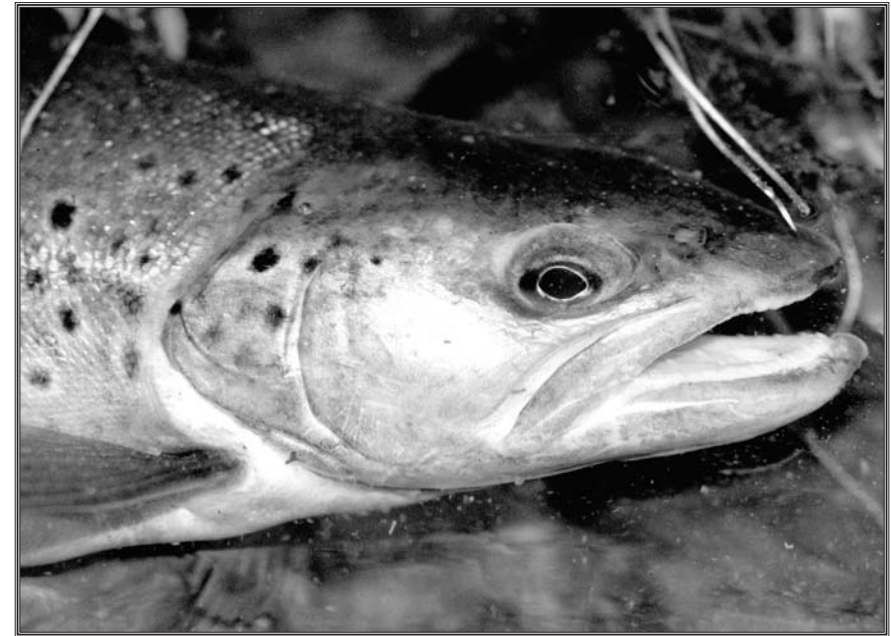
(Salmo trutta)

DESKRIBAPENA: salmonidoen familiakoa da, eta hortaz, izokinaren ahaide hurbila. Haren geografi hedadura oso zabala da: egun Europa osoan, Afrikan, Estatu Batuetan, Hego Ameriketako, eta Japonian edo Zelanda Berrian ere aurkitzen da. Gure amuarrain preziatuak garbi eta ongi oxigenaturiko ur lasterrak nahiago ditu, eta 2.000 metrotarainoko altueran bizi daitezkeen, arrainen arteko altuera "rekord" a berea dela esan dezakegu.

Amuarrain gazteak 10 zm. Luze izaten dira gehienez eta oliba kolorekoa dute bizkarra eta horia sabela; helduen kolorapena ingurugiroaren zertzeladen arabera aldatzen da. Haren hazkundera eskura duen janariaren mende dago batez ere. Haragijalea da, eta harrapakinen talaian egoten da hauek (intsektuak eta beste arrain sendoak) agertu bezain laster bat btean iresteko. Amuarrainarengan, beste arrain gehienengan bezala, usaimena eta ukimenak ikusmenak berak baino garrantzi handiagoa dauka-

te; honela azterketa bat egin zen amuarrain batzu ontzi batetan eta 60 zm. Tako izotz geruza baten azpian, ia erabateko iluntasunean hortaz, sartuz, eta erreka-eguzkitsetan bizi direnak bezain ongi elikatu zirela egiaztatu ahal izan zen. Baldintza hobereenetan 3 kg. Lort ditzakete, baina hazkurria falta dutenean edo urritzen denean tailu eta pisu gutxiagokoak izaten dira; ezagutzen den kasu batetan, urmahel batetan sarturik 49 urtez bizi izan zen amuarrain batek 800 gramu doi-doi pisatzen zituen.

Amuarraina zenbait urtez bizi daiteke toki berean, neguko hiletan egiten duen ugalketarako bakarrik lagatzen duelarik, orduan erreka-eguzkitetara jotzen bait du. Eztegu-zeremonian, emeak uharrien artean 1.000-1.500 arrautz hori erruten eta lagatzen ditu. Laster, arrainkumeak sortuko dira, baina amuarrain txiki hauek naturean arerio ugari dutenez (intsektuak, beste berak) jaio direnen % 1ak bakarrik iraungo du bizirik.

IZATZGORRI BARBOA

(*Barbus haasi*)

DESKRIBAPENA: Europako ibaietan bizi diren arrain ezagunenetako bat da barboa. Ur sakon eta lasterretan bizi da, hondoko uharrien artean intsektu-larbak bilatzen.

Hazkunde geldokoa da, ezen eta 12 urte dituelarik 60 cm. Luze da doi-doi.

Bere bizitzaren hirugarren edo laugarren urtean hasten da ugaltzen maiatza eta ekaina aldean; aro honetan arra distirantago bihurtzen da eta "eztegu botoi" deituriko tuberkulu griska batzu agertzen zaizkio buruan, bizkarren eta operkuluetan.

Emeak erruten dituen arrautz horiak,

5.000tik 10.000ra bitartean tinkaturik gelditzen dira eta oso ondo babesturik pozoitsuak bait dira beste arrainentzat (bai eta gizakia-
rentzat ere); bigarren astean jaiotzen dira arrainkume txikiak.

Intsektu-larbak jaten ditu, baina ez die muzin egiten algei edo urlandareei, orojalea bait da.

Udan taldetan bildu eta ibaietako sakonunetara jaisten dira harri, harea, enbor eta landaretzaren artean ezkutaturik letargoan sartzeko.

ARRUBIOA

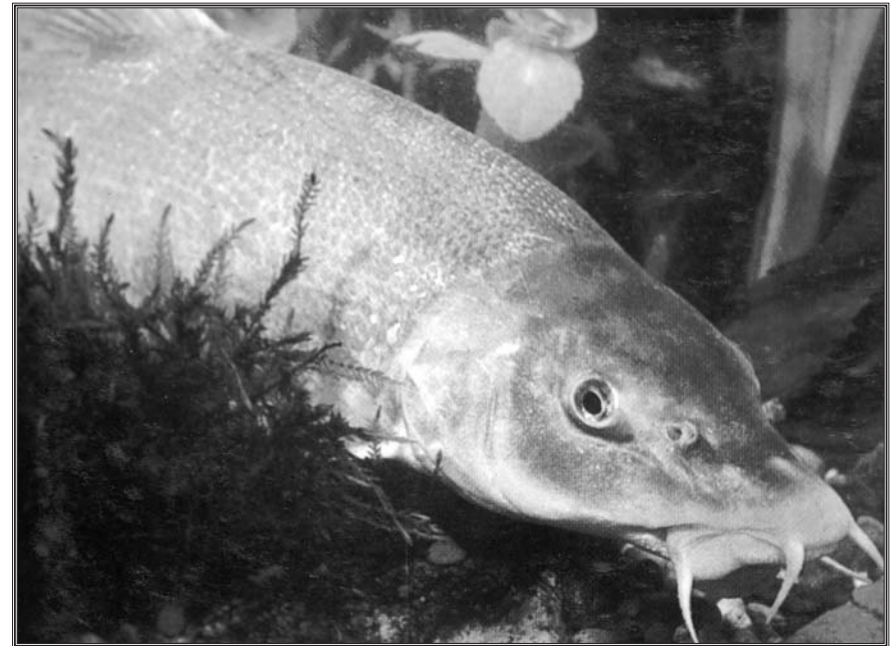
(*Salamandra salamandra*)

DESKRIBAPENA: otsail erdian hasten da ugalketa garaia, maiz idoi, erreka eta erreketan egin ohi da. Garai honetan uretarra da, gauetan soilik lurreratuz alboko gunetan elikatzeko. Intsektu ugari jaten ditu, batez ere euli eta kironomidoak. Ugaltu asteen uztail -abuztu inguru, gure lurraldean, ur-ingurunea uzten du. Negua harri azpian, orbeletan, araondo ustelduetan edota ibaiaren, araondo ustelduetan edota ibaiaren lohiitegietan ematen du.

Oso berezi eta interesgarria da ezkontzgor-teiua, arreak buztana gorputz gainean makurtuta alboko mugimenduak egiten dituenean. Elkarren ondo-ondoan jartzen dira, gorputzak alderantziko zentzuan edo

elkarzut, eta buruak, maiz, elkarrekin. Edozein motatako uretan ager daiteke, idoi, ingurune heze, padura, zein erreka toetan.

Uhalde palmatuak buru luzea eta mustur borobila du, bizkarra arre-berdeska eta sabela horiska izanik. Buruaren alde bakoi-tzean musturretik hedatzen diren 2 zerro ditu, begitik doazenak, leporaino luzatuz. Honetaz gain puntu txiki beltzak sabela eta bizkarrean izan ditzake. Sexuak oso ezberdinak dira, batez ere, araldian, arreak ganguardak, bizkarra (apala eta zuzena) erakusten baititu, hala nola atzeko gorputzadarren hatzamar palmatuak. Emea baina txikiagoa da, honen gorputza biribila eta arrearena koadrangularra izanik.

UHANDRE ALPETARRA

(*Triturus alpestris*)

DESKRIBAPENA: espezie honen ezaugarri nagusia sabelaldea, salbuespen gutxi batzuetan salbu, orbain ilunik gabe edukitzea, erdialdean gutxienez.

Arrak kolore grisa dute gainetik, orbain ilunekin; emeak, berriz, gizenagoak dira, eta haien kolorea arretik hurbilago da. Bi sexuek orbain txiki ugari izaten dituzte alboetan: arren hondo argi baten gainean ageri dira, sabelalde laranja edo gorria izaten dute.

Buru luzea, laua eta biribildua dute, eta gorputz-adar lerdinak. Larrua laua dute uretan bizi diren bitartean, eta latz, pikortsu eta belusatua da lehorreko bizitzan zehar. Gailurretako uhandreen emeak 11 eta 12 zentimetro bitartekoak izaten dira; arrak ordea, ez dira 8 zentimetrotara iristen; luzera osoaren erdia-edo isatsa da, hegats baten moduan alde batera konprimatua dagoena eta igeri egiteko erabiltzen dutena.

Zazpi subespezie deskribatu dira. Euskal Herrian bizi dena *Triturus alpestris cyreni* izeneko subespeziea da.

BIOLOGIA: Udaberriaren hasieran, putzueta-ara joaten da, eta haietan eztei-paradak eta errunaldiak gertatzen dira, gainerako espezieetan baino beranduago.

Araldiak iraun bitartean, arrak gandor hori argi bat, goiko aldeko hertz lauan orbain urdinekin, garatzen dute bizkaraldean; buruaren bukaeran hasi eta isatsaren muturreraino zabaltzen da: bi milimetro ingurukoa da. Halaber, hegalek banda zuriska irisatua, isatseraino heldu zaiena, ageri dute orduan; banda horren gainetik

netik orbain beltz lodi batzuk daude. Banda hori sabelaldetik bereizteko, kolore urdin bizi-ko marra bat dago. Kloaka hanpatu egiten zaie, eta erraz antzematen da.

Arrak eta emeak bikoteka biltzen dira, erritodantza luzea eginez: horren bukaeran espermatozoideen paketea (espermatofo-roa) kanporatzen du arrak, eta emeak hura jaso eta kloakan sartzen du, obuluak ernaltzeko. Gero, arrautzak erruten hasiko dira emeak, 100 eta 300 arrautza bitarte, banan-banan, eta kontu handiz itsasten ditu uretako landareetan. Arrautza bakoitzak 1,5 eta 1,6 milimetro bitarte ditu, eta larba, jaiotzen denean, ez da zentimetro bateko luzera iristen (8 mm).

Europa erdialdeko (Frantziatik hasi eta Errusiaraino) uhandre gandordunaren antzekoa da gailurretako uhandrea. haren larbak gainerako uhandreenetatik bereizteko isatsari begiratu behar zaio; izan ere, ez du orbain beltz handirik, puntaduna da gutxi gora-behera, bukaerako filamenturik ez du, eta erpina bat-batean estuago bihurtzen da. Halaber, begien diametroa sudurzuloen arteko distantziaren berdina edo txikixeagoa izaten da.

Ugaltzeko garaia udara bitarte luzatzen da, eta jaio eta bi hilabetetara urak utzi ohi dituzten gazteek, jada 4 edo 5 zentimetro dituzte la metamorfoseaturik daudenean, udaren bukaerara bitarte irauten dute ugaltzeko garaian; errunaldiak egiteko ohitura berantiarren eta bizi ohi den uren hoztasunaren ondorioz, udazkena iristen denean guztiz garatu ez diren larbek jaio diren putzuan geratzen dira negu osorako.

UHANDRE MARMOLAIREA

(*Triturus marmoratus*)

DESKRIBAPENA: landazabaletako eta gure basoetako landetako leku hezeetan, anfibio txiki eta ikusgarria bizi da, fantasiak eta mitok "dragoi txikia" izena eman diotena: uhandre jaspeztatua da.

Hari buruzko superstizio burugabeak egon izan dira, anfibio horri ahalmen gaiztoen jabe egiten ziotenak. Hori dela eta, jende askok, batez ere herrietan, nazkarekin begiratzen dituzte, eta okerrena dena, ankerkeriaz tratatzen dituzte.

Gorputz luzea du, kolore bizikoa: berdea, bizkarraldetik beltzez jaspeztatua. Uhandre handi honek 15 zentimetro ere izan ditzake

luze, baina horien erdia alde batera konprimaturik daukan isatsari dagozkio.

Lehorrean bizi direnek kolore berde biziagoa izaten dute uretakoek baino, eta haien larrua lehorragoa eta belusatua da. Halaber, emeak txixixeagoak izaten dira arrak baino. Uhandre jaspeztatuaren burua luzea da, gorputza baino zertxobait zabalagoa, eta aurreko hankak nahiko motzak dira, lau hatz fin eta luzeekin; atzeko hanketan, ordea, bost hatz ditu.

Batzuetan, uhandre batzuek sei edo zazpi hatz ere izaten dituzte, birsorkuntza akastuen ondorioz.

UHANDRE PALMATUA

(*Triturus helveticus*)

DESKRIBAPENA: uhalde palmatuak buru luzea eta mustur borobila du, bizkarra arreberdeska eta sabela horiska izanik. Buruaren alde bakoitzean musturretik hedatzen diren 2 zero ditu, begitik doazenak, leporaino luzatuz. Honetaz gain puntu txiki beltzak sabela eta bizkarrean izan ditzake. Sexuak oso ezberdinak dira, batez ere, araldian, arreak gangardak, bizkarra (apala eta zuzena) erakusten baititu, hala nola atzeko gorputzadarren hatzamar palmatuak. Emea baina txikiagoa da, honen gorputza biribila eta arrearena koadrangularra izanik. Larbak 65 mm.koak izan daitezke arre-horiskak dira eta buztana estutu egiten da arian-arian. Edozein motatako uretan ager daiteke, idoi ingurune heze, padura, zein errekaetoetan.

Otsail erdian hasten da ugalketa garaia, maiz idoi, errekaeto eta erreketan egin ohi da. Garai honetan uretarra da, gauetan soilik lurreratuz alboko guneeetan elikatzeko. Intsektu ugari jaten ditu, batez ere euli eta kironomidoak. Ugaldutik asteaz uztail-abuztu inguru, gure lurraldean, ur-ingurunea uzten du. Negua harri azpian, orbeletan, araondo ustelduetan edota ibaiaren lohiitegiatan ematen du.

Oso berezi eta interesgarria da ezkontzateiua, arreak buztana gorputz gainean makurtuta alboko mugimenduak egiten dituenean. Elkarren ondo-ondoan jartzen dira, gorputzak alderantiko zentzuan edo elkartzut, eta buruak, maiz, elkarrekin.

APO PINTATU IBERIARRA

(*Discoglossus galganoi*)

DESKRIBAPENA: apo pintatu iberiarrak, bilakaeraren bitartez igel mozturro ia ezin hobela lortu du, bai forma aldetik eta bai kolore aldetik igela baitirudi.

"Igela izan nahi zuen apoak" gehienez ere 6 zm izaten ditu; bere ahaideak bezala, atzeko hankak luzeak ditu eta azala leuna, buru txiki-xamarraren alboetan guri parotidorik gabekoa. Muturra ere puntaduna du, begi irtenak, eta arrak atzeko hanketan hatzarteko mintz mehea ere badu. Bizkarreko kolorea gris oliba horixka eta arrexka nahiz gorrixka artekoa izaten da eta batzuek orbanak edo marrak ere izaten dituzte. Ezaugarri horiek guztiak ikusita, edozein ezjakinek igela dela esango luke, nahiz eta begi niniak

desberdinak dituen, orokorrean horizontalak izan beharrean borobilak edo hirukiak izaten baitira.

BIOLOGIA: martxo ingurura, lozorrotik esnatzen denean, arrak eta emeak uretan biltzen dira, espeziea iraunarazteko.

Estalketa eta gero, emeak 300 arraultzetik 1000ra jartzen ditu 2-10 egun bitartean. Arraultze horiek txiki-txikiak izaten dira eta harri substratu baten gainean jartzen ditu, arrak bertan ernaltzen.

Erbrioak azkar garatzen dira eta apokumeak berehala jaiotzen dira, arraultzeak jarri eta egun gutxitara. Lau hankadun apoak izan arte hilabete edo bi pasa daitezke, klima baldintzen arabera.

TXANTXIKU ARRUNTA

(*Alytes obstetricans*)

DESKRIBAPENA: tamaina txikiko apoa, burua handidun lodikote itxura du. Aldamenetan begiak ditu, betseina bertikala eta tinpanoa baino handiagoa da. Eskuzolan 3 tuberkulu ditu, ezberdintzeko laguntzen digutenak. Bizkarreko kolorazioa nabardura adierazgarri ezberdinak ditu, tonu urdinska-horiska arre-berdetsa izateraino hel daitezkeelarik. Burutik bi aldeetara garaia laranja ilada bat du. Sabela zuriska da. Bere kantua bereziaz baliatzen gara kokatzeko non dagoen: soinua metaliko eta

silabakarrekoa da, ritmikoki emana, "autillo-arena" (*Otus scops*) gogorazten diguna, apoarena motz eta irregularragoa izanik. Inguruan dauden beste ale batzuk erantzunda izan ohi da.

Espezie lehortarra da, gau-iharduera duena. Arra zain emea lurrean bertan umatzen dira; arrak emeak lurrean utzitako arrautzak ernaltzen ditu. Arrautzak (30-50 izanik) elkarri lotuta daude Arra ordutik aurrera eta hila-beteen zehar arraultzez arduratzen da, atzeko hanketetan eramanez.

APO ARRUNTA

(*Bufo bufo*)

DESKRIBAPENA: gainontzeko urlehortarren antzera, Apo arrunta ikusteko momenturik onenak hezetasun handiko gau epelak dira, bereziki uda-ekaitzen ostean. Bere gau eta egunsentiko ekintzek urte osoa bete ohi dute gure lurraldean. Birsortze garraian, urtez urte, jaio ziren ur leku berdinetara jo ohi dute. Lehenak heltzen arrak dira nortzu emeak deitzen geratzen dira. Hauek apo handienak eta korroka behekoendunak aukeratzen dituzte. Horduan arrak gogor itsasten dira emeen besapetara non zenbait egun pasa ditzaketen emaldu behar dituzten arrautzak irten arte. Zenbaitetan ar handi batek beste txikiago bat bota dezake nahiz eta itsatsia egon, beti emeak gonbidatu ezkerro. Arrautzak 2-2,5 mm. diametrodunak, beltzak, 2.000-7.000 artean, zenbait metro-tako kordoi lingirdatsu batez pilatuak eta ur lasai eta sakonetan jarri ohi dituzte. Jangura

handikoak dira, intsektu, zizare marrazkilo, etab. en kopuru handiaz elikatzen dira, nekazaritzarako oso baliagarriak izanik.

Aporik ugariena eta handiena da. Lur kolorezko bizkarra du olibadia izan ahalik. Bikortsu itsura ematen dion garatx asko ditu. Gorputzak orokorrean sendotasun itsura ematen dio, buru ez oso handiarekin baina motza eta mustur borobilduna. Bere tamaina handiaz gain beste berezitasun batzu lirateke: pupila bertikal eta helipse formadun begiak eta irisa kobribeltza, grandula parotidoez gain, zeintzu ikusgarri eta seiarrak diren, batzutan kolore ilunezkoak dira. Emea arra baino handiagoa eta asken honi eskua-ren barnealdean dauden hiru atzamarretan zimurdurak agertzen zaizko birsorketa garaian.

APO LASTERKARIA

(*Bufo calamita*)

DESKRIBAPENA: apo lasterkariak gorpuzkera sendoa du, hanka motzak eta glandula parotida nabarmen irtenak. Arrak ez dute 6 zentimetro baino gehiago izaten luze; emeak, ordea, nahikoa handiagoak dira, eta 10 zentimetrotara ere iristen dira.

Beren lagunetatik bereizten dira aurreko hanka sendoagoak dituztelako; halaber, formazio itsaskor marroi ilun batzuk izaten dituzte eskuaren kanpoko aldean eta ahurrean ere. Gainera, aho-zaku urdinkara edo morea dute zintzur azpian. Zaku hori dilatatu eta burua baino are handiagoa ere izan daiteke.

Oinetako hatzak elkarrekin loturik daude hatzen arteko mintz fin batez. Larrua zimurtua du, garatxo lau samar eta dilista formakoak, gorputz osoan irregularki hedatuta. Sabelaldea ere bikortsua du.

Bizkaraldea berde horiska edo oliba tonuko grisa du; askotan aurki daiteke lerro horiska dutela bizkarrezur osoan zehar. Sabelaldea hori argi orbanduna izaten dute.

Apo hau apo arruntetik bereizteko aski da erreparatzea iris berde biziari: apo arruntarena anbar kolorekoa da.

BASO IGEL GORRIA

(*Rana temporaria*)

DESKRIBAPENA: ur kopuru handiak urbil dituzten lekuetan, bai erreka, bai ingurune, etab, etan bizi ohi dira. Nahiz eta zenbait landa eta ingurune hezeetan topatu ahal izan, bereziki basodun lekuetan egon ohi dira.

Lur ohiturak dituen eta uretara birsortzeko bakarrik urbiltzen den espeziea da. Birsortze aroak neguan izan ohi dira kantauri aldean eta orduan bai ae eta bai emeek lekualdaketak egiten dute aukeraturiko ur tokietara. Hauek ur korronterik gabeko tokiak dira, aintzirak, lupetsak edo euri potxingoak. Arra emearen bezapeari lotuta (bezape amplexoa) geratzen da honek 900-4.000 arraultz jarri arte, arraultz hauek horduan ernalduak direlarik. Bizirik geratzen diren sapaburuek sexu heldutasuna 3 urte dituztenean lortzen dute eta 8 urte izan arte bizi daitezke.

Espezie honen ariketak eguneko maximo bat dauka gauerdia baino lehenxeago eta beste bat egunean zehar helduentzat eta,

orokorrean, gauean gazteentzat. Beraien elikadura oso ugaria da araknidi, koleoptero, diptero, miriapodo, molusku, lur zizare etab, janez.

Berezitasunak

"Igel iluna" kolore gorri ilunekoa bizkarrean, gris, olibadiedo hori kutsudunak. Aldeetan nabariagoa den lohidura ilunak dauzka gorputz osoan zehar eta aldiro begiaren atzekaldean beste lohidura ilun bat. Bere itsura orokorra trinkoa eta sendoa da, luzea baino zabalagoa den burua eta muztur borobildua duelarik. Begi irtena, urre kolorezko irisa eta betsein horizontalduna da. Arrak emeak baino txikiagoak dira eta birsorkuntza aroan esku bakoitzaren barrukaldeko atzamarretan kokor ilunak agertzen zaizke. Kumei edo "zapaburuek" 46 mm.ko luzera lortzen dute, kolore ilunekoak dira eta begien arteko zabalera zudurzuloena baino 1,5 aldiz andiagoa da.

UR IGELA

(Rana perezi)

DESKRIBAPENA: ingurune heze, erreka edo lupetxetan bizi ohi dira. Putsu, uhazka eta beste ur ingurune artificial batzuetara ere egokitu daitezke, zeintzu garbiak eta urbiltze erosokoak diren. Ingurune mugakideak ez dirudi ainbeste garrantsi daukanik.

Gau ekintza andikoa, egunean zehar ur lekuetan egon ohi da lehen arrizku zainalea-ekin uretara jausi egiteko prest lokatzetan nahiz berdeguneetan ezkatatuz. Oso jatu-nak, iha mota guztietako intsektuak arrapa-tzen dituzte eta baita arrain txikiak, karraz-kariak, etb. Bere bizilekua ura da non ezi-nobeto ibiltzen den. Negu garaia negupasan hematen du ubidean lurperaturik. Negua iga-rotzean entzun daitezke igel hauek birsotze garaia iragarritz. Besarkadak bezapekoak izan ohi dira eta gauetan batezere. Arraultz kopurua emearen tamainaren araberakoa da eta 800 eta milaka artekoa izan daiteke.

Beren diametroa 1-2 mm.takoa eta inguru-neko geruza lingirdatsua 7-8 mm. takoa dira.

Azala ez da lehuna baizik eta latza eta bereizgarriak dira elkarren artean urbil dau-den begi irtenak. Koloreei dagokienez bai grisak, ilunak eta beltzak izan daitezke baina bereziki berdeak dira. Kolore berde hau gero eta ilunagoa izan ohi da zenbat eta atzekal-derago jo. Sabela argia zein gris kolorekoa izan daiteke. Gorputz osoan zehar lohidura ilun asko baina ez timpanoetan. Bereizgarri nagusienetakoa bizkarrean zahar doan berde edo hori koloreko marra da. Arrek emeek baino tamaina txikiagoa lortzen dute eta ahots sakuak dituzte ahoan, ikusgarriak direlarik atzeratuak daudenean ere. Sapaburuek 111 mm.tako luzera lortzen dute eta goikoaldeko bi edo hiru agin-ilera eta hiru behekaldeko dituzte.

ZUHAITZ IGELA

(Hyla arborea)

DESKRIBAPENA: zuhaitz-igelak banda iluna dauka buruaz bi aldeetan, eta banda hori, alboak zeharkatuz itzairaino ailegatzen da. Subespezieen arabera, handiagoak nahiz txikiagoak izan daitezke marra horiek. Hegoaldeko zuhaitz-igelak, ordea ez du halako marrarik, eta begien atzean marra txiki ilun bat baizik ez du.

Gorputzaren gaineko aldeko larrua laua eta distiratsua da; azpiko aldekoa, berriz, bikortsua da.

Kolore aldakorra du, berde argia gehienetan, berde grisaska, arra, beltz samarra edo urdina orbain ilunekin, batez ere *Hyla arborea* sardoa subespeziekoetan.

Beheko atalak beti dira zuriak, salbu hantako hatzak; horiek kolore arrosa dute.

Burua zabala da, muturra biribila eta begiak, alboetan daudenak urre kolorekoak, isla arre eta beltzekin. Tinpanoa txiki samarra bada ere ongi nabarmena da.

Bere eboluzioan, zuhaitz-igelak espezializazio handia lortu du zuhaitz inguruetan askatasun osoz mugitzeko; hartara, beste anfibio batzuekin lehian aritu behar izatea saihesten du. Izan ere, hegoaldeko zuhaitz-igelaz gainera ingurune hori eraginkortasunez ustiatzen duen igel bakarra baita, igozteko daukan gaitasunari esker.

APO PIKARTA

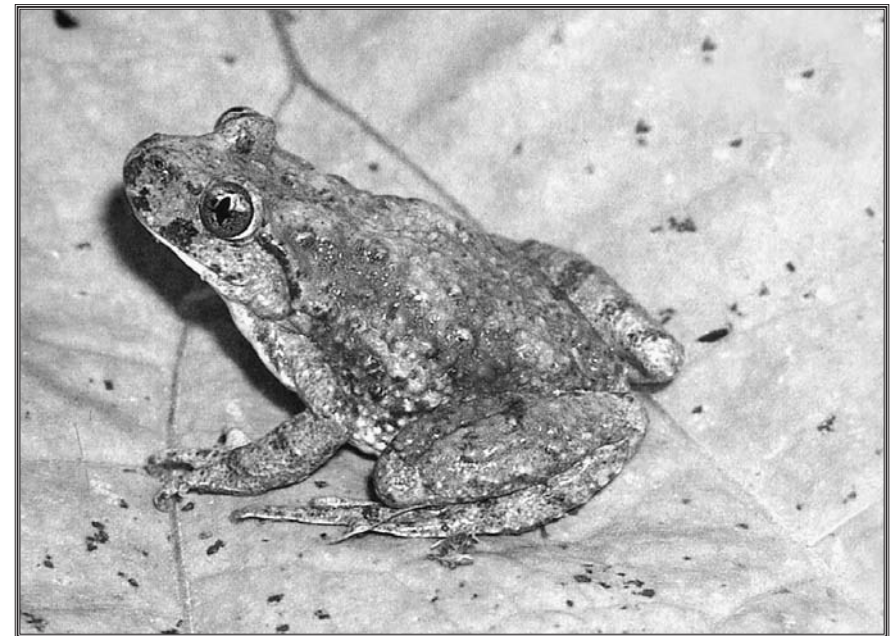
(Pelodytes punctatus)

DESKRIBAPENA: anuru txikia da, eta gorputz estilizatua eta begi-nini bertikalak ditu. Emeak arrak baino handixeagoak dira, 45 mm-ko luzera lor baitezakete. Gorputza garatxo txikiz dute estalita, begi bakoitzaren atzean lerrokatuta eta bi aldeak estaltzen dizkietela. Atzealde guztia orban berdez dute beteta, azpialdea nabar-grisaska edo krema kolorekoa izanik. Pigmentaziomaila aldakorra da, animaliaren ihardueraren eta egoeraren arabera.

BIOLOGIA: Apo pikarta lehorreko anfibioa da; apo ezploiduna bezalatsu, udaberri

aldera baino ez da hurbiltzen ur-masetara, ugaltzera.

Animalia zulakaria da hein batean. Harrien azpian edo lurpean ezkutatuta egon ohi da egunez, eta orduan, udaberriko nahiz udako arratsalde ilun eta euritsuetan bakarrik ikus daiteke. Eguneko ohiturak ditu; iluntze aldera izan ohi da unerik egokiena apo pikarta ikusteko, harri gainean edota hostoetan -landaredia ugari den tokietan- jarrita, harrapakinen zelatan dagoelarik, ustekabeen harrapatzeko.

ESKINKO HIRUHATZA

(*Chalcides chalcides*)

DESKRIBAPENA: eskinko hiruhatza muskerren edo sugandilen (lau hanka) eta zirauen (hankarik ez) erdiko bidean dago; izan ere, lau gorputz-adar baditu ere, horiek hon-darrezkoak direla esan daiteke, oso ere txikiak direlako gorputzaren tamainaren aldean, eta suge itxura dute (milimetro gutxi batzuk izaten dituzte). Gainera, ia ez ditu erabiltzen batetik bestera ibiltzeko, gorputza ondulatuz (ziraunak bezala) ibili ohi baita. Lurreko edozein zimur aski izaten zaio gorputza ondulatzeko euskarri gisa. Hartara,

euskarri batzuk erabiliz, batetik bestera joaten da arintasun handiz.

Gorputz-adarren tamaina txikia espezie honek ingurune horren zailean (bizi den lekuetako landaredia usuak edo zuhaitz eta zuhaixken erroek osatzen duten labirintua) egokitze bizi izan dituen eraldaketei zor zaie; izan ere, leku horietan, hankak izatea benetako oztopoa izan daiteke.

Luzeran 42 zentimetro ere izan ditzake; horien erdiak buztanari dagozkio. Narrasti bitxi honek gorputz luzea du.

ZIRAUNA

(*Anguis fragilis*)

DESKRIBAPENA: hankarik gabeko sauriar dugu zirauna, onda eginek mugitzen da, horregatik, lehenen momentuan, sarri askotan sugearekin oker dakioko. Gorputz indartsua eta biribila dauka. Burua "lacertodoen" aldean antzekoa dena, txikia da, gorputzetik ia es da ezberdintzen eta begi txikiak ditu, betsein biribila eta betazal mugikorrek ditu. Ez du gorputzadriak, Eskinko hiruhatzak (*Chalcides chalcides*) ez bezala. Azal leuna eta ezkata txikiak ditu. Bizkarreko kolorazioa marroi, marroi-arrea edota arre-urdira da, aldamenetan zero beltza eta beste bat ornoan nabaria eta distiratsua izanik. Sabela argia da. Gazteek orno-zero beltza urreko bizkarrean eta aldeak zein sabela oso ilunak dituzte. Emeek gazteen nabarduraren ezaugarriak dituzte. Landazabala da bizileku nagusia, populazioa oso hedatua egon daitekeelarik.

Egunean zehar ikusi badaiteke ere, oskorrian eta gauean iharduten da. Goizeko alde hezeetan, lehengo orduan eguzkitan bertara irteten da, geroago elikatzen den aterpeetarikoa batera joateko. Zizare, bare eta batzutan barraskilo eta ornogabekoez ere elikatzen da. Udaberriarekin emaldiak datoz, arrak emeari lepotik sendoki hetzen diolarik. Bizierre espeziea da. Irailean inguru 6-20 kume izanik. Emeen ugalketa garaia 2 urterokoa omen da, edota aldakorra eta ez urte guztietakoa. Urriaren amaiera tenperatura 10-12 °C jaisten denean, babeslekua harri azpian, araondoan, zuhaitz ustelduetan neguko letargian zein mikrougaztunen galerietan egoteko.

Letargia banaka, bikoteka bai eta urteko gazte eta nagusiek osatutako taldeak ere ematen dute.

SUGANDILA BIZIERRUELA

(*Lacerta vivipara*)

DESKRIBAPENA: sugandila bizierruleak 16 zentimetro luze izaten ditu guztira; horietatik 10 buztanarenak dira. Gorputz luzea du eta ez da batere zapala; hanka motzak ditu eta buru txiki nahiko biribilba. Bai haren lepoa eta bai buztana nahiko lodiak izaten dira. Kolorea asko aldatzen da musker bate-tik bestera: harretik grisaska edo berdekara. Emeek, oro har, albo ilunak dituzte; orno-lerroa ere beltza edo izaten da. Ozelo edo orbain argiak hobeki garatuta daude arren kasuan; askotan ohikoa den ildo bertikal iluna falta izaten dute. Sabelalde hori-gorrika dauzkate -batzuetan txuria-,

orbain ilunekin -arrak- nahiz orbain argiagoe-ekin -emeak-.

Sugandila horrek ez ditu kume bizirik erdi-tzen: obiparo gisa jokatzen du. Udaberriko estaltzeak eta gero, emeek harrietan eta erroetan arrautzak erruten dituzte, leku hezeren batean sasi lurperaturik; 4 eta 13 arrautza bitarte erruten dituzte. Normalean, 6 eta 8 bitarte izaten dira. Arrautza horiek oskol leuna, mehea eta koriazeoa izaten dute. Sei edo zazpi aste geroago kumeak jaioko dira. Egiatzaturik dago Alpeetako leku menditsuetan, non 3.500 metroko altueran ere bizi baitira sugandila hauek.

HORMA SUGANDILA

(*Podarcis muralis*)

DESKRIBAPENA: sugandila indartsua da, burua beste espezie batzuen baina handiagoa da gorputz koadrangularrak dauka, hau eta burua lauak zein apalak dira. Bizkarreko kolorazioa marroi eta arre-urdinska artean dabil, biskar aldamenetan bi zerro beltz ditu alde bakoitzean, bi zerro argiagoei mugatuta, ale guztiek ez dituzte ezaugarri hauek. Sareantzeko berezi beltza edo marroi iluna dauka, batzuk bizkarretik orno-zerro moduan dute. Ale batzuk bizka-rrean eta aldetan sareantzekoak dira. Emeak ez bezalakoak arrak sendokote eta buruhandidunak dira, sareantzeko naba-riagoa dute, kolorazio iluna sabalean eta arnaldian, aldeetatik narrio urdinak eta sabela laranja erakusten dituzte. Emeak

luzeagoak dira, marradunak eta sabela laranja erakusten dituzte. Emeak luzeago-ak dira, marradunak batzutan sabelako sareantzeko larrosa dute. Urria uinguruan neguko letargian sartzen da. Eguraldi ona-ren zain. Harri azpian edo harresitako arrailetan sartzen da.

Noizean behin neguko egun eguzkitsuetan, kanporatzen da. Urtailearen arrak ikusten has gaitezke, letargia uzten duten lehenak baitira.

Estaldurak baino lehen martxo aldean, emeak lortzeko arreen liskarriak arruntak dira. Emeak 3-8 ren bat arraultz zuri jartzen du harri azpian 0-12 urrian x 5-6 mm-koak direlarik.

MUSKER BERDEA

(*Lacerta viridis*)

DESKRIBAPENA: muxker hau ikusteko unerik oberenak udaberriko egun eguzki-tsuenak dira. Aztiro eta aldi egon beharra dago ihes egin baino lehen ikusi ahal izateko, bestela zarata bat entzun eta irudi bat ikusi besterik ez dugu egingo.

Nahiago dituzte leku hezeak baina ia edozein bizilekutan aurki daitezke. Naharoenak belar eta zuhaixka askodun bizilekuak dira, eskutatu ahal izateko. Honela zuhaixkadun landetan eta baso eskinetan agertzen dira. Baina baso hauen barnekaldean ere ondo egon ohi dira. Otadietan ere bizi daitezke.

Neguko egun hotzetan negupasa egon ohi da, harri, enbor edo beraiek nahiz beste animalixoren batek eginiko zuloetan eskutaturik. Batzutan egun eguzkitsu batzuren ondoren harriren baten irten ohi da eguzkitara. Udaberria heltzean bikoteak sortzen dira eta arrak oso lurraldekoiak bihurtzen dira, edozein ezezagun edo emea bera ere zaurituaz satzekoan. Emeak "ostikoketa" izeneko ariketaategaz erantzun dezake, honetan bere aurrekaldeko hankak altzatu eta hauen mugimendu arin bat egiten du.

TXARADI SUGANDILA

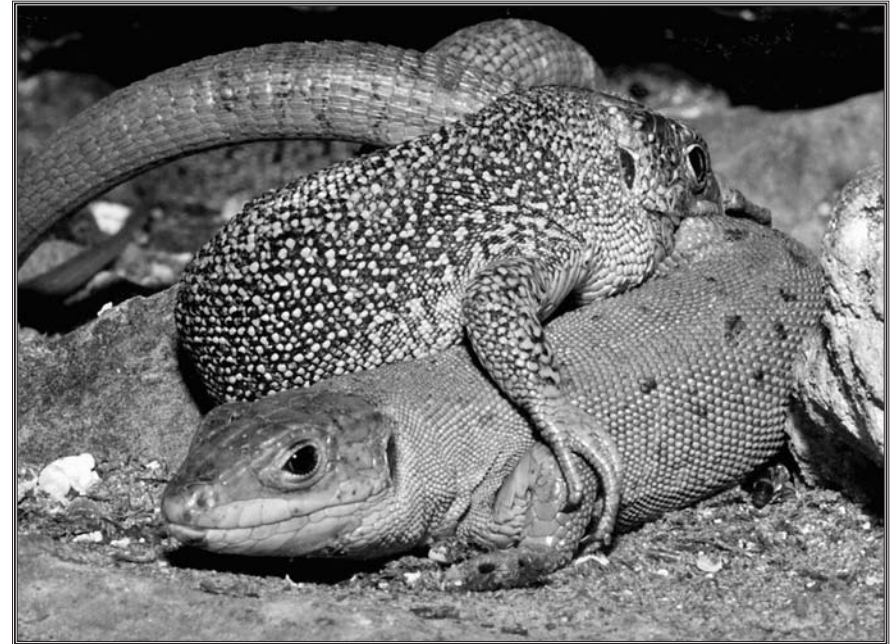
(*Psammodromus algirus*)

DESKRIBAPENA: luzean 22-27 cm izan ditzake, bereizgarri duen isats luze-luze eta zurruna barne; izan ere, gorputza bera baino bi aldiz luzeagoa izan ohi du, eta hortik datorkio gaztelaniazko izena, "sugandila buztanluzea". Euskal Herrian bizi diren sugandiletarik luzeena da, hala nola, horma-sugandilak, sugandila iberiarrak edota sugandila bizierruleak baino luzeagoa.

Gorputz sendo eta zilindrikoa dauka, ondokoez horniturikoa: idunekorik gabeko lepo lodia; eta ezkatatza zapal eta punta-zorroztak, zeharo inbrikatuak eta bizkar gainean gainjartzen zaizkionak. Arrak emeak baino apur bat handiagoak izan ohi dira; kolore urdin biziko puntutxo bat edo bi izaten dituzte bereizgarri, eta sorbalda ertzak ilunak. Beroaldian daudenean, ordea, laranja-kolo-

rez pigmentatuta izaten dituzte eztarria eta masailak.

Txaradi-sugandilak kolore nahiko iraunkorra du. Oro har, arrak nahiz emeak arre-grisaxkak izaten dira —distira gehiago edo gutxiagorekin—, eta bi lerro nabarmen zuri edo horixka izaten dituzte albo banatan; goialdekoek, bizkar-alboetako marra ilunak dituzte gainean ertzetatik. Saihetsalde iluna ageri dute, atzeko alde lerro ilun meheez horniturikoa zenbaitetan. Sabelalde eta beheko aldeak, berriz, zurixkak izaten dituzte, apur bat irisatuak; horko ezkata apur bat inbrikatuak dira, luzeak barik zabalak, eta sei errenkadatan jarritakoak. Gure landetan bizi den txaradi-sugandila, hain zuzen, *Psammodromus algirus algirus* subespezieari dagokio.

GARDATXOA

(*Lacerta lepida*)

DESKRIBAPENA: hau da Arabako, Iberiar penintsulako eta Europako herpetofaunako sauriorik handiena. Guztira, metro erdi baino gehiagoko luzera har dezake. Arabako Natur Institutuak laginketak egiterakoan Araban aurkitu duen handienak, hala ere, honako neurriak zituen: 171 mm luze muturretik klo-akaraino, eta 380 mm luze muturretik buztanaraino. Arra emea baino luzeagoa da, eta buru handiagoa eta zabalagoa du. Alboetan, orban biribil (ozelo) lodiak ditu, urdinak eta kolore beltzaz inguratuak. Bizkaraldean arretikulu horia eta berdea du, azpi beltzaren

gainean. Sabelalde osoa hori argia du. Ezaugarri horiek guztiak kontuan hartuta, gure lurraldeko lacertidae familiako espezie-rik ederrenetarikoa dela esan daiteke.

Zahartzen doazen eran, itxura aldatu egiten zaie. Animalia gazteetan bizkarraldea oliba eta lur kolorekoa da, ozelo horiekin eta zuriekin barra-barra pikardatua.

Musker arin, bizkor eta iheskor hau bero dagoen orduetan mugitzen da, eguzkia hodeiertzera hurbiltzen denean bere gordelekuan ezkutatzen baita.

SUGANDILA IBERIARRA

(*Podarcis hispanica*)

DESKRIBAPENA: Euskal Herrian bizi diren sugandila iberiarrak bi subespezietakoak dira: bata *Lacerta hispanica sebastiani* subespeziea, Urgull mendian eta Donostiako Santa Klara Uhartean baizik aurkituko ez duguna; bestea *Lacerta hispanica hispanica* subespeziea, lurraldearen gaine-rakoan bizi dena (Bizkaian eta Araban). Denbora luzez, herpetologoek uste izan zuten sugandila iberiarra eta horma-sugandila espezie bereko narrastia zirela; izan ere, haiek bereizten dituzten ezaugarriak oso txikiak dira, eta horien artean kolorea eta tamaina daude. Sugandila iberiarra txiki-xeagoa da: 16 zentimetro baino gutxiago izaten ditu eta haietatik 9,5 buztanari dagoz-kio; horma-sugandilak 20 zentimetro ere

izan ditzake, horietatik 12,5 buztanekoak. Halaber, sugandila iberiarraren bizkarralde-ak zenbait tonu berde izaten ditu; horma-sugandilaren bizkarraldea, berriz, ez da sekula berdea izaten, eta zintzurrean sare itxurako marra beltz batzuk izaten ditu.

Horma-sugandilak ez bezala, iberiarrak lerro ilun bat dauka bizkaraldean eta alboan, askotan lerro bertebrala (halakorik badu) baino nabarmenagoa. Bi espezieetan, emeak txikiagoak izaten dira arrak baino, eta buztana gorputzaren luzera osoaren bi heren izaten da. Buztana, lazertido guztietan gertatzen den bezala, bereizi egin daiteke harrapari baten eraso batean edo genero bereko indibiduoekin izandako borroketan.

SUGE GORBATADUNA

(*Natrix natrix*)

DESKRIBAPENA: suge biperakarra (*Natrix maura*) baino askoz ere handiagoa izan daiteke. Gazteei baita heldu batzuei ere, burua apaintzen duen iduneko hori deigarriari esker ondo ezagutzen zaie. Bizkar kolorazioa berdeska iluna edo berdetsa da, narrio txiki eta ilun ugari ondo hedatuak dituelarik. Sabela horiska da narrio beltz koadrangularrek osatua.

Bizkar-ezkatak ditu gorputzaren erditik 19 iladatan kokatuak.

Egun eta lehor iharduera dauka, ur-ingurua maiz abiatzen delarik. Ez da inola ere arrisku-

tsua gizakiarekiko, eta hertsinguratuta dagoenean, hildakoarena egiten du ahoz gora jarritz, ahoa erdi irekia eta mihia kanpoan. Araldian udaberrian da, estaldura ostean emeak 6-50 bat arraultz luze eta zuri jartzen ditu 17-30 mm-koak izanik. Errute tokietarako ongarrien pilketak zein zulo naturalak edo harriak auke-ratzen ditu. Gazteak urria aldean jaiolo dira eta 20 cm inguruko neurria izango dute. Hasiera batean zapaburuez elikatuko dira batez ere; geroago anuro helduak, uhandre, baita arrai-nak eta saguren bat ere jango dituzte bat dute.

ASPIS SUGEGORRIA

(*Vipera aspis*)

DESKRIBAPENA: aspis sugegorriak buru zabala eta triangeluarra dauka; gorputza, berriz, lodi samarra. Isats txiki eta mehea du, gorputz osoaren zortziren edo hamarren bat izango dena luzean. Gorputzak ez dio 70 cm-tik gora hartzen, nahiz eta eskuarki 60 cm inguru izan ohi dituen. Arrak emeak baino gehiago hazten dira.

Muturrak gorantz egiten dio argi eta garbi, baina ez dauka sudur-adarrik Lataste sugegorriak ez bezala. Begi-ninia bertikala du. Kolore aldakorra izan ohi du. Eskuarki, ordea, kolore arre-gorrixka edo oliba-kolorea ageri ohi du bizkarraldean, sigi-saga ilun

batek zeharkaturikoa; makina bat aletan, orno-lerro mehe bat baino ez da marra bihurri hori, zirrinta etenez tartekaturikoa. Beheko aldea grisaxka edo belzkara du; gazteengan argixeagoa izan ohi da. Isatsaren beheko aldea, berriz —arre emeek baino luzeagoa izaten baitute beti—, horixka edo gorritzta dute.

Gorputzaren erdialdean, bizkar-ezkata kari-natuen 21 ilera ditu, sabel-ezkatez osaturiko 133-169 inguru —eskuarki 135-159 ilara bitartean— eta 27-50 ezkata subkaudal pare inguru. Suge-orratzek ez bezala, uzki-aurre-aldeko ezkata oso-osorik dauka.

EUROPAKO SUGE LEUNA

(*Coronella austriaca*)

DESKRIBAPENA: hegoaldeko suge leuna- rekin batera, Europako suge leuna *Coronella* generokoa da; latinez izen horrek koroa txikia esan nahi du, eta suge honek buruan dituen plaken taxuera biribilari dagokio. Burua nahikoa txikia da, zapala eta luzanga, eta nekez bereizten da lepotik; muturra apur bat zorroztua du eta begi-niniak biribilak ditu. Koloreak askotarikoak izaten dira, oro har arreska edo griseska izaten da, baina izan daiteke arrosakara ere, bizkaraldean zerrenda irregularrak eratzen dituzten orbain beltzekin; lepoaldean argiagoak izaten dira, eta gainera maiz sugeek bi marratxo ilun izaten dituzte.

Ia indibiduo guztiek izaten dute mozturro itxurako marra iluna lepoan hasi eta begiraino eta handik sudurzuloetaraino.

Hegoaldeko suge leunak ere badu, baina honen marra beltzak buru osoa hartzen du begiez gaildi.

Sabelaldea iluna da, hots, grisa edo beltzeska, eta batzuetan gorriska orbain beltzekin. Bizkaraldean 19 ezkata leun ditu, sabelaldean 150-200 inguru eta isatsean 40-70 ezkata-pare.

Heldua denean, suge hau 60-80 cm luze izaten da eta luzera horren bostena isatsarena izaten da; Txekoslovakia ohian, inoiz metro bat luze ziren indibiduoak harrapatu dira. Gau -iharduera dauka, inguruan hezeetako toki eguzkitsu eta harritsuak nahiago ditu: harkaitz, harresi zaharrak eta arraildunak zein zuloak, besteak beste. Espezie bizierrulea da, iraila inguruan kumeak zuzenean eta bizirik erditzen ditu

SUGE BIPERAKARRA

(*Natrix maura*)

DESKRIBAPENA: ur-ingurunean bizi da, hor ematen du ia bizitza osoa. Ingurune-hezeetarantz abiatu behar dugu espezie hau ikusteko, astiro eta adi arrakastoetako hondoak aztertuz. Itxarote ona baldin bakugu komenigarriena litzateke ibaiako zabalgunen batean itxarotea, adi baino adiago espeziearen heldzearen zain. Ur inguruetatik beti hurbil, noizik behin inguruak ibilkatzeko uzten du, uretatik kanpo geldo eta baldarra da. Hala ere egunaren lehengo orduetan urbazterretara igo eta eguzkitan egotea gorputz tenperatura igotzeko arrunta da, sakontasun

gutxiko uretan ere gauza bere egin dezake. Gorputz uhinen bitartez oso arin murgiltzen da, utetan, igel-larbak, uhandre eta arrain gazteak hala nola piskardo eta eskailuak (*Phoxinus*) jaten dituelarik. Hertsinguratuta dagoenean mehatxuz burua lautzen du forma triangeluar emateko eta ziztuak egiten ditu, honek eta bere sigi-saga ibiltzeko joerak sagugorrianen antza ematen diote. Ez du inolako kalterik gizakiarekiko, baina harrapatuz gero gurintx-kloaketako sunda askatzen du, kirats nardagarri eta kengaitza dena.

HEGOALDEKO SUGE LEUNA

(*Coronella girondica*)

DESKRIBAPENA: hegoaldeko suge leuna, edo Bordeleko sugea, itxuraz Europako suge leunaren oso antzekoa da; izan ere, ezberdintasunak gutxi dira: hegoaldekoa zertxobait lirainagoa da, muturra biribilagoa du, eta lepotik begietarainoko marra hegoaldekoari begiez gaindi buruan zehar luzatzen zaio. Tamainaz ere txikixeagoa da, batez beste 60-65 zentimetro luze izaten baita, batzuk 95 cm-raino iristen badira ere. Gainera sabelaldea horiska-gorriska du, orbain beltzekin, eta Europako suge leunarena guztiz iluna da.

Hegoaldeko suge leunak kolore arre-grisaska du bizkarraldean eta sabelaldean horia, laranja edo gorria, beltzez estalia, dado-

marrazki ikusgarriarekin, batzuetan bi marra eratuz. Bizkarraldean 21 ezkata ditu, gorputz erdian zeharretarako marra eratzen dutenak, (Europako suge leun gehienek 19 dituzte), sabelaldean 170-200 ditu, eta isatsean 43-72 ezkata-pare. Ezpain gaineko laugarren eta bosgarren ezkatatxak begien ertzetan daude.

Buruko eta bizkarraldeko orbain ilunek batzuetan isla urdinskak edo anilak dituzte. Bizkarraldeko hondo-kolorea arre iluna denean, apaindurak motelagoak izaten dira. Gazteen koloreak helduenak bezalakoak dira baina biziagoak, batez ere sabelaldean. Herpetologoek suge leun oso handiak aurkitu dituzte Italian, are 95 zentimetro luze ere.

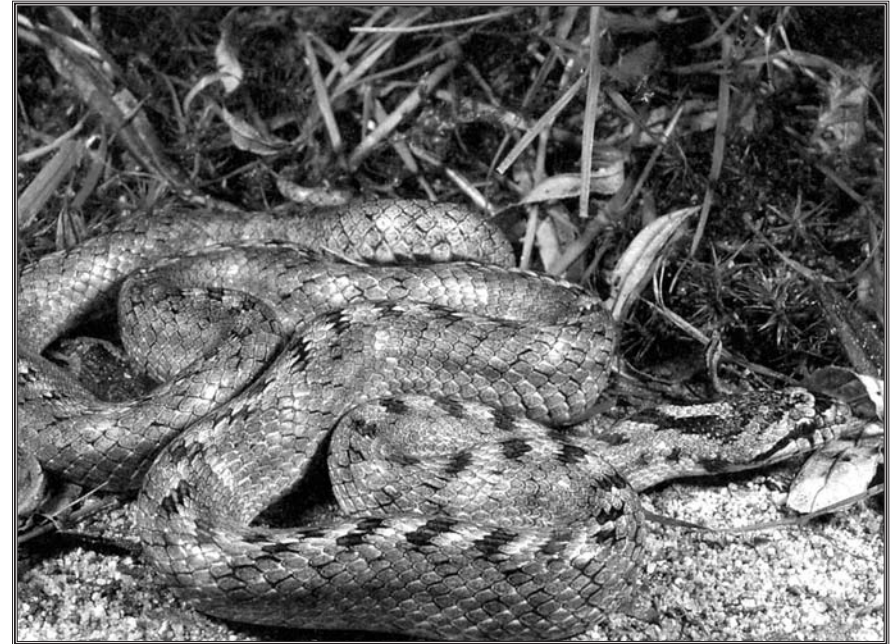
MONTPELLIERKO SUGEA

(*Malpolon monspessulanus*)

DESKRIBAPENA: bi metroko luzera izatera hel daiteke ofidio hau. Bere gorputza, subzilindrikoa, arrea, berdeska edo gris zilarkara da bizkarraldean eta horiska sabelaldean.

Gorputzaren aurrealdean, lepotik bizkarraldea eta alboetara, orban ilun bat du. Sabelaldea horixka du, baina ezkatari erdialdean orban ilunak edo apur bat jaspeztatuak izan ditzake. Sabelalde horixka eta bizkarralde arre-olibaren artean ezkata urdineko

lerro bat dute, eta bi ertzak orban beltzez. Ale gazteek kolore biziagoak dituzte: bizkarraldea arrea, zeharka zuri zikin edo hori argi batez orbanduta, ezpainetako ezkatatxak ozelo ziriz apaindurik. Marrazki hori galdu egiten dute zahartzearekin batera. Buru luzea du, eta ezpian gaineko ezkatatxak betazalaren itxura. Hori dela eta, ematen du espezie honek begirada zorrotza duela. Bizkarraldeko ezkatatxak lauak dira.

LERTXUN HAUSKARIA

(Ardea cinerea)

DESKRIBAPENA : oso lepo eta hanka luze-ko hegazti handia dugu hau. Ukitu zuri eta beltzez apaindutako tonu grisaska dauka. Moko hori handia eta kolore gorriko pileoa berehala bereizten dira. Hegan egiterakoan lepoa "S" forma lortu arte makurtzen du, eta hankak atzerantz luzatzen ditu. Kurriolarekin nahas daiteke, baina honek lepoa luzatuta daramalarik hegan egiten du. Ezinezkoa omen da lumaje bereko bi lertxun hauskara aurkitzea. Arra eta emea berdinak dira.

TAMAINA: luzera: 80-90 cm. Hego-luzera: 120-160 cm

BIOLOGIA: leku hezen inguruko zuhaitz handietan eraikitzen dute habia. Jeneralean koloniatan egiten du habia, sarritan beste

lertxun espezie batzuekin nahasian. Lau edo bost arrautza erruten ditu eta 25 egunez txitatzen dituzte arrak eta emeak. Txitoak erdindikoloak dira eta 50 egun igarota usten dute habia.

Europako iparraldean umetu diren hegaztiak migratzaileak dira. Hegoaldekoak, berriz, geldikorak edo barreakorak izaten dira. Iberiar Penintsulak migratzaile kopuru handiak jasotzen ditu Europako erdialde eta iparraldetik; hauetatik gehienak negua pasatzeko gelditzen dira. Udaberriko pasea otsailaren amaiera aldetik maiatzaren erdialdera arte izaten da eta udazkenekoa, nabarmenagoa, uztailaren azkenaldetik urriaren erdialdera arte.

AMIAMOKO BELTZA

(Ciconia ciconia)

DESKRIBAPENA: tamaina handiko hegaztia da, metro betekoa izan daitekeena luzean. Kolore beltza du; isla purpurakarak ageri ditu, gorputzaren beheko aldean izan ezik, zuria baita. Moko luze eta deigarria dauka, gorria, hankak bezalatsu.

TAMAINA: luzera: 100 cm. Hego-luzera: 105-110 cm

BIOLOGIA: umatze-areatan, lursail baxuko baso helduetan egiten ditu habiak, zingiradietatik edo larre-belardi hezeetatik hurbil daudetan. Ohitura bakartiak dagozkio, migrazio-garaian bakarrik aldatzen dituenak; orduan talde txikietan biltzen da edo atsedenleketan metatzen. Oro har izua da, eta mesfidatia giza-

kiarekiko, generokide duen amiamoko zuriarekiko bainoago. Errunaldi bakarra dagokio urtean; bi edo bost arrautza erruten ditu orduan. Tamaina handiko habia egiten du, hainbat urtetan berrerabili ahal izateko modukoa; zuhaitz gainak edo ebaki harkaitzsuak ditu habia-leku. Dieta zabala du oso, uretako nahiz lehorreko harrapakinak hartzen dituena bere baitan.

Oso gutxi dira gure lurraldea zeharkatzen duten amiamoko beltzak, edota indarberritze aldera hemen pausatzen direnak; oso noizik eta behin baino ez dira hauteman ahal izan berrogeita hamarren bat ale. Europan pixkana goraka doan espeziea da, nahiz eta oraindik gutxi dauden.

ANTZARRA ANKAGORRITZA

(*Anser anser*)

DESKRIBAPENA: antzar hau migrazio garaian erraz ikus daiteke, V itxura hartzen duten saldo handitan gure herriatik hegari egi-ten duenean. Inguru honetatik pasatzen diren antzar grisetatik, antzar ankagorritza handiena da; hegari ikusiz gero, hegarien aurrealdea argia duelako ezagutuko dugu. Bi arraza desberdin daude: okzidentalak, moko horia eta hanka arrosak ditu, eta orientala, mokoarrosaduna, ez da horrenbestetan ikusten.

TAMAINA: luzera: 75-82 cm. Hego luzera: 150-160 cm.

BIOLOGIA: udazkeneko pase ikusgarriak

abuztuan hasi eta abendura arte ikus daitezke, baina sarri urriaren eta azaroaren ikusiko ditugu.

Udazkenean migratzen duten hegaztiak, bi bide nagusi erabiltzen dituzte, bata Pirinioetako mendebaldetik, eta bestea, Bizkaiko Golkotik eta Euskal Herriko kostaldetik diana. Udaberrian migratzen dutenez, berriz, Pirinioetatik pasatzen dira gehien bat, itsasertzetik urrun samar. Batez ere Eskandinabiatik eta Baltiko itsasoa inguratzen duten herrialdeetatik datoz, eta ia gehienak anser subespeziekoak dira.

BASAHATE

(*Anas platyrhynchos*)

DESKRIBAPENA: ahate basatirik zabalduena eta arruntena da. Dimorfismo sexual nabarmena agertzen du. Arren buruan eta saman isaldez beteriko kolore berde distiratsua zabaltzen da. Idunek zuriak bularraren gainalde marroi-gorriska mugatzen du.

Beherago tonu zuri zikina agertzen du, eta bizkarralde griseko atzeko muturra beltza da. Emea, berriz orban zuriz zipritindutako kolore arrez jantzita dago.

Bai arrak eta bai emeak beste aha-teengandik bereizten dituen ispilu urdin deigarria dute, eta hegari egiterakoan, ispilu hori hegoetako zerrenda urdinak eratuz zabaltzen da.

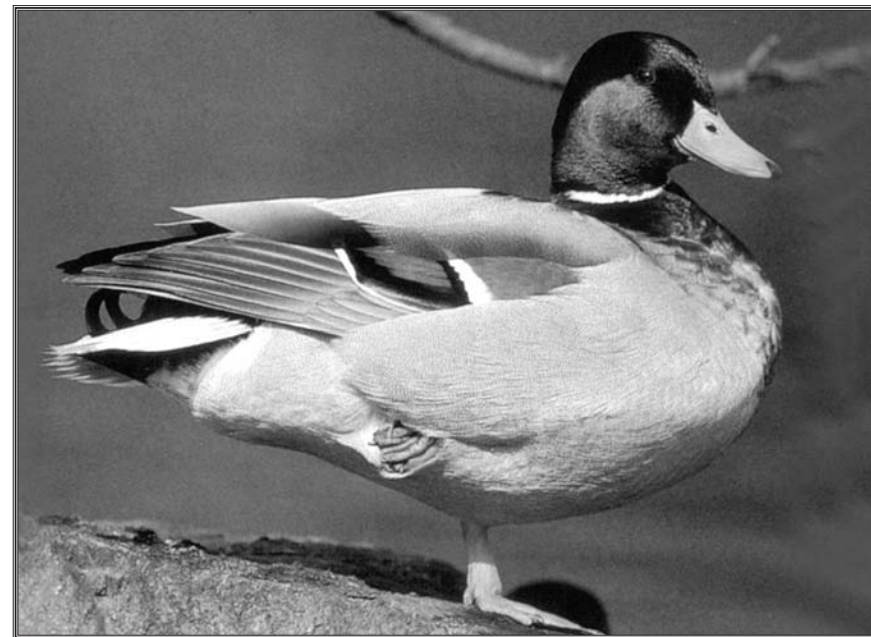
TAMAINA: luzera: 45-58 cm. Hego luzera: 80-95 cm

BIOLOGIA: neguko hazkundera urteko eguraldiaren arabera izango da. Bikoteak goiz

samar lumaberritzen dira, urtarilak aldera, eta lehenengo estaldurak burutzen dituzte.

Basahate ar askoren artean eme bakar bat gorteiatzen dute. Arrek lepo-mugimendu eta jarrera-sail bat egiten dute, bere izpilu distiratsu more-urdina erakutsiaz; bitartean, emeak ikusle soil moduan egoten dira. Azken finean, emea da bere ezkontidea aurkeratzen duena, berarekin gero parekatuaz.

Habia lurrean kokatzen du, urmael zabaletatik hurbil dagoen landaredi urtar zerratuan. 8-16 arrautza erruten ditu, eta eme mimetikoak 28 egunetan zehar berotzen ditu. Amak, txitoak jaio eta berehala, uretara bideratzen ditu, eta arra berriro ere lumaberritzen den bitartean, ahatetxoak emearekin geratuko dira. Handik 45 egunetara hegari egiteko gai izango dira.

ZAPELATZ LIZTORJALEA

(*Pernis apivorus*)

DESKRIBAPENA: arrak eta emeak elkarren antzekoak dira lumajearen koloreari dagokionez, baina emeak galantagoak dira; izan ere, kilo bateko pisura iristen dira, ar txikienak kilo erdira baino iristen ez diren bitartean. Generokide bien tamaina 51 eta 58 cm bitartean dago, eta beren hego-luzera 120 eta 126 zentimetro bitartean.

Zapelatz liztorjaleen lumajearen kolorea oso aldakorra da hegazti batzuetatik bestetara, eta, izatez, ornitologoek hamabi barietate baino gehiago zehaztu dituzte. Oro har, bizkarraldea tonu marroi ilunekoak izan ohi da, sabelalderantz argitzen dena. Liztorjale batzuk miruak bezain ilunak dira, beste batzuk, ordea, arrano suge-

zaleak bezain argitsuak dira. Aldakortasun handia dagoen arren, txitaldi bereko txitoen artean ere gertatzen dena, tonu batzuk gurasoengandik kumeengana aldatzen dira aldaketarik izan gabe.

Zapelatz liztorjaleak antz handia du zapelatz arruntarekin, baina burua txikiagoa da, bere hegoak luze eta meharragoak eta bere isatsa handiagoa, itxura lirainagoa hartzen duela.

Heldu gabeen bizkarraldeko lumajea helduena baino ilunagoa da, eta sabelaldekoa aldakorra da heldutasunean zein tonu hartuko duen, argi ala ilun.

Oso ugaria da Europako erdialdean eta bereziki iparraldean.

ZAPELATZ ARRUNTA

(*Buteo buteo*)

DESKRIBAPENA: zapelatz arrunta dugu tamaina ertaineko harraparia -0,6 eta 1,3 kilogramo bitarteko pisukoa eta 51 eta 56 zentimetro bitarteko altuerakoa-, lumaje arre marroikara duena, miru gorriarenaren oso antzerakoa; tamaina berdineko tartsoak ditu, luzeak-edo eta biluziak, baina, hark ez bezala, hego zabalak eta profil bigunagokoak ditu, eta profil biribileko isatsa. Europako iparraldean bizi diren zapelatzek ugaztunak batez ere jaten dituzte, bere dietaren %70 eta 90 bitartean, hegaztiak eta narrastiak haien dietaren %10 eta 30 bitartean daudela; Mediterraneoko aldean eta Espainiako hegoaldean bizi direnek, ordea, intsektuak eta narrastiak dituzte beren

dietaren oinarri (%87raino), egindako elikadurari buruzko azterlanen arabera. Portzentaje hori Euskadin ez da hain altua; izan ere, ugaztunek osatzen dute haien elikaduraren %55-60, eta intsektuek, hegaztiekin eta narrastiekin, berriz, %40-45.

Harrapakinak atzemateko, zapelatzek altuera baxuan planeatu ohi dute larre eta lur ireki edo zuhaixka urriko lurren gainean, supituan agertu eta ezustean harrapatzeko eta, horrela, ihesaren aukera mugatzeko.

Belatz gorriarekin batera, harrapari egutariak hedatuen eta ugariena da Euskal Herriko geografian; izan ere, bertako populazioa 500-600 bikote ugaltzaile ingurukoa dela estimatu da.

MIRU BELTZA

(*Milvus migrans*)

DESKRIBAPENA: miru beltza tamaina ertaineko harraparia da, 0,7 eta 1 kilogramo bitarteko pisua duena eta 55 eta 60 cm altuerakoa. Bere izenak adierazten duenez, lumaje homogeneoki ilunaz homiturik dago. Ezaugarri horixe du miru gorriaren aldean bereizgarri; izan ere, miru gorriaren kolorea ugariago eta kontrastatuagoa da, buru argitsua du eta bular okre bizikoa, sabelaldean eta isatsean difuminatzen dena. Era berean, miru beltzaren isatsaren muxarradurak, azpitik ikusita, kolore belzkara agertzen du; miru gorriarena, berriz, handiagoa eta zuria da, eta bere hegoek kolore bereko orbain handiak dituzten azpialdean.

Hegan agertzen duen siluetak, hego zabalak eta isats luzea bereizgarri dituenak, hegada akrobatiko eta planeatzailerako duen gaitasun handia islatzen du. Bere moko luzeak, beste espezie batzuenak, belatzarena kasu, bezain kurbatua ez denak, haratustela jateko joerak islatzen ditu. Bere atzapar ahulek, atzazal motzez homiturik, eta garapen eskaseko tartso eta izterrek ere adierazten dute harrapakin indartsuak harrapatzeko oso moldaturik ez dagoela. Azkenik, arraun-luma primario eta sekundarioen garapen handiak, eta lemaren zabalak agerian jartzen dute harrapari hau hegalarik nekaezina dela, baina pertsekuzio bizkorrak eta pikatuak egiteko gaizki homitua.

MIRU GORRIA

(*Milvus milvus*)

DESKRIBAPENA: 750 gramo eta 1,2 kilogramo bitarteko pisukoa eta 60 eta 65 zentimetro bitarteko altuerakoa.

Lepoko eta buruko lumak kolore argiagokoak ditu, eta orban zuri bereizgarria du hegotean barnaldean.

Miru beltza baino isats urkilatuagoa du eta lumaje argiago eta koloretsuago.

BIOLOGIA: apirilaren erdi aldera iristen dira miru migratzaileak gure basoetara, eta orduan gertatzen dira eztei-jarduerak. Jarduera horietan, eguneko harrapari guztien kasuan bezala, arrak hegada-agerraldi luzeak egin ditu lurraldea markatzeko eta emea erakarri eta limurtzeko, habia egiten

hasi baino lehen. Geldikor geratu diren hegaztiak lehenago egiten dute habia, zeren udaberriaren hasieran, martxoaren hasieran edo erdi aldera, eguraldi egoeraren arabera, bikoteen arteko loturak estutu eta habia egiten hasten baitira; baina bikote berriak izan ezik, gainerakoak aurreko urteetako habiak berregitera mugatzen dira. Habia kokatu ohi dute enborraren eta lurretik altuera onean dagoen adar mardul baten sorreraren artean, eta belarrez, lurretik hartzen dituen adar ihartuez edo erdi ihartuez eta, miru beltza bere senideak egiten duen bezala, landatik aurkitzen duen guztiaz egiten du: trapaak, tabako kartoiak, plastikoak..., itxura baldar eta aldi berean bitxia hartzen duela.

UGATZA

(Gypaetus barbatus)

DESKRIBAPENA: ugatzaren altuera 120 eta 140 zentimetro bitartean dago, eta bere pisua 6 eta 7 kilogramo bitartean. Lumaje nabarmena agertzen du, gainerako hegazti sarraskijaleengandik bereizten duena. Eztarriko lumak eta papar eta sabelaldekoak gorritak dira, eta kontraste bizia egiten dute buruan dituen zuri-horixkekin. Begietatik mokorainoko aldean inguru-xingola beltza du, maskara baten antzean. Mokoan, inguru-xingola beltz hori zurda-sorta bihurtzen da, behe-barailatik hedatu eta, bizar antzean, horren azpian erori eta gailentzen dena. Hortik hegazti honen izen zientifikoa,

Gypaetus barbatus, sai-arrano bizarduna adiera duena.

Buru gainean luma tentekor batzuk agertzen ditu, asalaturik dagoenean zabaltzen dituenak, arranoek egiten duten bezala. Azpian, begi horixka eta esklerotikako zirkulu gorri-min batez inguratuek begirada mehatxagarria ematen diote, moko grisa luze, kakodun eta amaieran beltz baten gainean nabarmentzen dena.

Bizkaraldea eta isatsa gaua bezain ilunak diren arren, luma bakoitzak lerro zurixka agertzen du erdian, hegoei distira metalikoak ematen dizkiena.

SAI ZURIA

(Neophron percnopterus)

DESKRIBAPENA: goizeko lehen orduetan, sai arrea baino askoz lehenago, korrante termikoekiko menpetasun gutxiago dutenez, sai zuriaren nahastezinezko zilueta ikus daiteke altuera handitan hegan.

Bere, kanpomorfologia hain berezia denez gero, beste hegaztiekin nahastezina da.

Isats kuneiformeari eta hegal luzeei begira, ugatzaren antzik baduela esan dezakegu; hala ere, bere lumaje zuri-beltzak, zangorik gabeko amiamoko lepamotz baten itxura ematen dio. Sai arrearekin gonbaratzen baldin badugu, sai zuria tamaina txikikoa dugu eta lepoa luma horiskez estalirik dauka; gainera sai arretik, elikadura espektru oso zabal bate-

tan ezberdintzen da, zeren honek ahaide handiagoez uzten dituzten hondakinez elikatzeaz gainera, anfibio, narrasti, gaixorik edo hilik dauden animalia txiki eta gizonen zabortegetan aurkitzen dituen hondarrak jaten bait ditu. Hugo Van Lawick-ek Afrika-n egin estudioak, hegazti honen jokabidearen berezitasunik ezagunena azaldu digu, beharbada. Ikertzaile hau zeraz ohartu zen: sai zuriak harriak tresna moduan erabiltzen dituela, ostruken eta flamenkoen arraultzeak hautsi eta haien eduki preziatuaz jabetu ahal izateko. Arrazoin honegatik, gizonarekin batera, tresnak arabiltzeko gai diren beste zenbait animalien talde barnean sailkatu ohi dira.

SAI ARREA

(*Gyps fulvus*)

DESKRIBAPENA: sai arrearen anatomian bereizgarri dira buru eta lepo lumarik gabeak, krema kolorezko lumatxa motz batez estaliak baina. Gorputzaren gainerakoan lumajeak kolore marroia agertzen du, lehoiak duenaren antzerakoa, hortik bere izen arrunta, bizi den harkaiztegieta ikusia ez izateko baliagarri zaiona.

Lepo oinean, sorbalda gainean, luma zuri ugari ateratzen zaizkio, idunek gisa, eta papar gainean bi soilune edo lumarik gabeko alde ditu, kolore gorri, urdin eta zuri bizikoak, hegaztiak nahita agerian jartzen dituenak generokideei bere emozio egoera erakusteko.

Hego luze-zabalen puntetako lumak, primarioak, txiribilik gabeak eta beltzak dira, hego-erpin biribildua eratzen dutela. Isats iluna laburra eta karratua da. Sai arruntaren luzera 97 eta 104 cm bitartean dago eta bere pisua 6,5 eta 8 kilo bitartean. Harrapari hau interes berezikotzat jotzen da Euskal Herriko Espezie Mehatxatuen Katalogoan.

Urte askotan iritzi zen sai arreek gorpuak aurkitzen zituztela usaimenaz baliaturik, amerikar kide batzuek, aura izenekoak kasu, kontinente horretako hegoaldeko oihanetan egiten duten bezalaxe. Baina 1964an, Kenneth Stager naturalistak, sai amerikar horri buruz azterlan zehatzak egin ondoren, frogatu zenez, sai amerikarra zen usaimena garaturik zeukan hegazti gutxietakoa. Izan ere, gero, europar saiei buruz egindako azterlanek agerian jarri dute espezie honen usaimena oso txikia dela eta, beraz, ez direla horretaz baliatzen harrapakinak aurkitzeko, baizik eta beren ikusmen izugarri zorrotza erabiltzen

dutela. Horrez gainera, halako portaera sozial berezi bat agertzen dute: eragin-aldeak banatzen dituzte bakoitzak ikuskapen egokia egiteko, eta koloniako kideen arteko ikusizko kontaktuari eusten diote gorpua erraz aurkitu ahal izateko moduan.

Oro har, beleak eta mikak izan ohi dira abere hilak aurkitzen lehenak, eta saiak sarraskijale txiki horien kontzentrazioei behatzera mugatzen dira jakia zehazki non dagoen detektatzeko. Janaria aurkitutakoan zuzen-behera oldartzen dira, eta zirkulu batzuk egin eta gero, piezati halako distantzia batera pausatzen dira. Bere lurreratze moduak saitegieta dauden beste banako batzuk erakartzen ditu. Era horretan, oso denbora gutxitan, alde bateko ia sai guztiak bildu dira hilaren inguru. Harrapari hauek, harrigarriro, oso fidagaitzak dira haratustela jatera hurreratzerakoan, oturuntzari ekin baino lehen hainbat ordutan, edo are egunetan, itxaroten ohi baitute, abereak azken heriotza-kurrunkak egin ez baditu.

ARRANO SUGEZALEA

(Circaetus gallicus)

DESKRIBAPENA: arrano sugezalea 63-69 cm luze izaten da eta 1,5-2,2 kilo edukitzen ditu; begi handiak ditu, buruaren aurrealdean kokaturik, eta horregatik beraren burua oso handia da gainerako eguneko harraparienaren aldean; itxuraz hontza txikiarena ematen du. Behetik begiratuta zuria da eta orbain arreak ditu, eta bizkarraldea, berriz, ilunagoa da. Lepoa eta paparra arreak dira, eta horregatik soinean txanoa duela iruditzen du. Hegalak kolore oso argikoak dira eta lehen eta bigarren mailako lumak arrez eta beltzez zipristinduta ditu.

Isatsean argi ikusten zaizkio zeharretarako hiru zerrenda. Mokoia nahikoa txikia da gorputzerako; beltz-urdina da eta muturrean argizari argia du. Hankak luzeak dira, gris argiak, lumak gabe ezkata handi eta gogorak dituzte, sugeen haginkaden babesgarri. Hatzak laburrak dira, eta atzaparrak laburrak eta makurrak.

Euskadiko Sugezaleen populazioa 50-60 bikotekoa dela estimatu da.

Bere elikadurarengatik arano sugezalea gure harraparietatik ezpezialduenetako bat dugu, ofidioz elikatzen bait da nagusiki.

MIROTZ ZURIA

(Circus cyaneus)

DESKRIBAPENA: belazetan bizi den mirotza. Gure eskualdean nahiko arrunta da, Penintsulako zirrinda iparraldenean bakarrik izanik ugaltzen den tokia. Soroak altuera txikian zeharkatzen ditu hegal-eragin leuna eta planeaketa luzeak txandakutuz. Planeatzerakoan hegala "V" zabal baten forman ipintzen ditu, mirotz guztien moduan. Honela, bere dieta osatzen duten mikrougaztunak eta txori txikiak ustekabean harrapatzen saiatzen da. Hegazti hauek poligamoak izaten dira, ar bakar batek bizpahiru eme batera hartzen dituelarik bere ardurapean. Egoera hau, inguruan dauzkan elikadura-baliabidez erregu-

latuta dagoela pentsatzen da, janaria ugaritzen den heinean poligamia maizago eginez.

Zenbait hegazti-populaziotan polimagia hautespen naturalak baltzatzen duela ez dago dudarik, zeren hegazti-talde hauetan lagun bakoitzak aurrera ateratzen duen txiten batzbestekoa altuagoa izaten bait da bikote monogamozkoetan baino. Gainera, bide batez, zenbait hegaztiren ugalketarik ezaren arriskua baztertzen du. Urkiolako Parkean Mirotz Zuria, landaturiko konifero-baso gazteetan, txilardietan, otadietan eta endekaturiko hariztietan ugaltzen da.

ZINGIRA MIROTZA

(*Circus aeruginosus*)

DESKRIBAPENA: zingira-mirotza 48-56 bat zentimetro luze izaten da eta 400-800 gr bitarteko pisua izaten du. Liraintasunean mirotz guztietan azkena da zingira-mirotza, eta tankeraz mirotz urdina eta mirotz zuria baino sendoagoa da. Halaber, ez du haien ipurtxuntzur zuria.

Arraren lumajea arrea da, isatsa eta hegala zuriekin; emeak, aldiz, luma zurixkak ditu buruan eta garondoan.

BIOLOGIA: martxo amaiera eta apiril hasiera bitartean itzultzen dira zingira-mirotzak neguko bizitokitatik; heldu eta berehala habia egiteko lurraldearen bila hasten da. Lurraldearen azalera aldean bizi diren mirotzen kopuruaren arabera da, baina gutxienez 170 eta 270 metro bitarteko erradioa izan behar du. Espezie bereko mirotzen bat eremu horretan barneratuz gero, jabeak ez du dudarik batere egingo eta bortizki erasoko dio, harik eta kanpora egotzi arte. Amodioaldia hasitakoan, eme minez dabilzan arrei lumaje arrea argi ikusgarria sortzen zaie, paparrean beltzez pikardatua eta zertxobait ilunagoa bizkarrean. Hanketako izterretan luma gorrixkak izaten dituzte eta isatsan luma gris urdinkarak.

Ohiko jarrera hautsita, arrek garrasi biziak egiten dituzte beren hegaldi eta jauzi guztietan, behin eta berriro etengabea, padura inguruetako emeak erakarri nahiz. Emeen eztei-lumajea, berriz, arrena baino askoz motelagoa da, ia goitik behera txokolate kolorekoa, sorbaldeetan eta buruan argiuneak baditu ere.

Arrak emea erakartzea lortzen duenean,

erakusketako hegaldiak areagotzen ditu: hasieran hegalei astiro eta era irregularrean eragiten die, baina ondoren zeruan gora eta behera hasten da bat-batean, goitik izugarriko azkartasunarekin amiltzen delarik. Emea lagun izaten du eztei-hegaldian; haren atzetik jazartzen ibili ondoan, halako batean arrak emea harrapatzen du atzaparez eta lurrera jausten dira biak. Erritu hori amaitutakoan arrak emea estaltzen bide du.

Behin ernaldutako ondoren, emea habia egiteari lotzen zaio; zeregin horretan arrak ia ez dio lagundu ere egiten. Oro har, landare artean egin ohi du, uretatik 10-20 bat zentimetrotara. Landaretzari tinko eutsita, abar eta ihi idorrez egiten du, eta tankeraz 50-140 cm bitarteko diametroko plataforma biribila da, barrualdea kimu bigunez eta belar mehez jantzia. Habia burutu hurren dagoela, emeak ez du ia zirkinik ere egiten bertatik, eta arrak berriz bikotearen lurraldea defendatzen du eta ehizan aritzen da, bere lagun nekaezinari jaten emateko. Arrak emeari harrapakin bat eramaten dionean, ez du habian uzten; aitzitik, emea bide erdira irteten arte itxaroten du eta ondoren ihes egiten du, emea atzetik jazartzen zaio eta arrak harrapakin hila askatzen du, emeak airean harrapa dezan. Inoiz lurgainean ere uzten du. Errunaldia gertu dagoenean, apiril erdi aldean edo, emeak ez du zirkinik egiten habiatik. Erruten hasitakoan, lauzpabost arrautza zuri urdinkara erruten ditu bi edo hiru eguneko tartee-kin; arrautzen tamaina 50 x 39 mm izaten da. Ondoren, emeak (berak soilik) zazpi aste ematen ditu arrautzak txitatzen; kumeek lumatxa zurixkarekin jaiotzen dira.

GABIRAIA

(*Accipiter nisus*)

DESKRIBAPENA: adarrarteko benetako iratxoa den gabiraia, egia esan, miniatu-razko aztorea da. Alabaina, baditu ezaugarri bereizgarri batzuk, esaterako, begi horiak, bere ahaide nagusiarenak laranja kolorekoak diren bitartean; gabirai arren kasuan, gainera, kolore laranja nabarmena dute sabelaldean, aztore arrek ez dutena. Halaber, xeheagoak eta hanka-luzeagoak dira, hanketan behatz izugarri luze eta finak dituztela, baina behatz hauek, izatez, beren elikatze-erregimenari moldatzearen ondorioak dira, basoko txoritxoetan batez ere oinarritzen baita. Beren tamaina 28 eta

30 cm bitartean dago eta beren pisua 140 eta 320 gramo bitartean; aztorea, ordea, 1.200 gramotara iristen da. Urtebetea gainditu ez duten gabirai gazteen lumajea helduenaz nabarmenki bestelakoa da; izan ere, arren lumajeak tonuera arrexka agertzen du, izpil arre-gorritzekin, eta adin berdintsuko emeen izpilak txikiagoak eta grisak dira.

Finkatu gabe dugu Euskadiko populazio habiagilea, baina badirudi 275-300 bikote inguruk osatzen dutela. Hortaz, ez dakigu zehazki

AZTOREA

(*Accipiter gentilis*)

DESKRIBAPENA: tamaina ertaineko harraparia dugu aztorea, 50 eta 60 zentimetro bitarteko luzera eta 700 eta 1.200 gramo bitarteko pisua dituen, arren kasuan, eta kilogramo erdikoa emeen kasuan.

Bere lumajearen itxura nahastezina da, basoan kamuflatzeko diseinaturiko jantzia da. Sabelaldea eta hegoen azpialdea zizare-antzeko pikardadura beltzez jantzita daude hondo gris perlaren gainean, nagusi duela azken kolore hori beren anatomian, eztaarritik isatseraino, burua eta bizkaraldea marroi ilunagoz dituela.

Isatsaren sorreran luma-motto handia du, baina hori ez da nortasun handiena ematen diona; izan ere, bere nortasuna ematen diote iris gorrimin edo laranja-berde begiek eta bere moko eta atzaparrek, proportzioz, han-

dienak baitira harrapari guztien artean.

Ehizaren zeregin zailerako diseinaturik du bere morfologia. Horrela, oso ikusmen zorrotza du, azelerazio-ahalmen izugarria, oratzeko sistema eraginkorra eta, batez ere, maniobratzeko gaitasun batere arrunta; izan ere, gauza da 100 km/orduko abiaduran hegaldatzeko eta eragozpenak oso distantzia laburretan gainditzeko, basoko enborren arteko leku meharretan lerratze, eskuin eta ezkerrera jotzeko enbor baten aurka talka egin baino metro bat lehenago, zuhaitzen kukulen gainetik bat-batean altxatzeko edo lurraren kontra trebetasun handiaz iltzatzeko, bere itzelezko abiadura gelditzen duela segundo batean. Eta hori guztia, bere hego labur eta biribilduen egitura bereziari eta bere isats luze eta leuari esker.

ARRANO BELTZA

(*Aquila chrysaetos*)

DESKRIBAPENA: gaitz da arrano beltza gainerako arrano espezieren batekin nahasten, zeren oso handia izateaz gainera (emeak arrak baino handiagoak) gorputzeko lumak hain dira ezberdinak heldu eta gazteen artean ezen behinola bi espezie ezberdin zirela pentsatu baitzen.

Helduen lumajea eraberekoa da, marroi argia, zenbait zuriunerekin hegaleen azpian, arraun-lumen oinarrian zehazki. Garondoa eta hegaleen aurrealdeko ertza urre kolorekoak dira, eta horregatik herrialde batzuetan urre-arranoa esaten diote. Mookoa beltza da eta atzapar zorrotzak sei zentimetro luze izan daitezke. Tartsoak, gorriak, lumaz guztiz jantzita ageri

dira atzetaraino.

Inbiduo gazteak, aldiz, ilunagoak dira, zuriune handiak dituzte hegaleetan eta isatsa zuria da, muturrean zerrenda beltz zabala duela. Hegan egiten hasi berri diren arrano beltzen lumen kolorea aldatzen-aldatzen egoten da urteko mudan zehar, apiriletik azaroa bitartean, alegia.

Bizitzako bigarren urtean gazteen lumak argitu egiten dira tartsoetan eta isatsko zerrenda beltza ez da izaten heldutan edukiko dutena bezain zabala. Hurrengo urtean, hegaleen aurrealdeko ertzak eta garondoa urre koloreko jartzen hasten dira eta isatsko zuriari zerrenda urdinak gehitzen zaizkio.

ARRANO TXIKIA

(*Hieraaetus pennatus*)

DESKRIBAPENA: gure inguruko arrano txikiena, kilo bat eskas eta 53 zentimetro luze, basoko espeziea da, zuhaitzetan egiten du habia eta inoiz ere ez da oso gora hegaldatzen airean.

Gaztelaniz galtzadun esaten zaio, tartsoetan atzamarrak hasten diren guneraino dituen lumek galtzak irudikatzen dute eta.

Anatomiari bagagozkio, argi dago ehiztari ahaltsu eta askotarikoa dela, buru handia, hegaleak luzeak eta hanka laburrak baititu, eta hanketan atzamar lodiak eta atzapar oso zorrotz eta makurxeak; hain da trebea, ezen ugaztunak, hegaztiak zein narrastiak ehizatzen baititu. Lumaje oso dotorea du, baina adinaren arabera hain ageri da ezberdin,

ezen ez dakienari indibiduo gaztea eta zaharra bi espezie ezberdinekoak direla begitandu ahal baitzaio. hau ez da batere bitxia harraparien artean; izan ere, espezie berean zail izaten da aurkitzen erabat berdinak diren bi indibiduo, bakoitzak taiu bereziko lumak ditu eta.

Arrano txiki gehienak, %80tik gora, kolore argikoak dira, eta goitik begiratuta gorputza eta buztana zuri ikusten zaizkio eta arraun-hegaleen muturrak beltz.

Ostera, fase ilunean dauden indibiduen lumajea are-txokolatea da; horregatik, bizkarrari arretarekin begiratu ezean, bi faseetan ere oso bereizgarri baita, miru beltzarekin nahas daiteke.

BONELLI ARRANOA

(*Hieraaetus fasciatus*)

DESKRIBAPENA: bonelli arranoa 66-75 cm luze da, 1,6-2,1 bat kilo pisatzen du, eta emeak hegal mutur batetik bestera 180 zentimetro zabal izan daitezke. Bizkaraldeko lumen kolorea eraberekoa da, marroi iluna, baina indibiduo batzuek zuriune irregularra izaten dute lepo-oinarrian. Gorputzaren behealdea zuri distiratsua da nagusiki, baina orbain ilun estilizatuak ditu paparrean eta alboetan, bai eta

sabelaldean ere; sama inguruan ez dute orbainik. Isatsean zerrenda ilun zabala dute; tartsoak lumaztatuak dira eta haien muturretan atzapartzar zorrotz-zorrotzak dituzte, arrano beltzarenen oso antzekoak, nahiz eta hura tamainaz ia-ia arrano eperzalea halako bi izan.

Buruan, behi handi eta sakon horixkak eta moko zorrotz eta makurra dira aipagarrienak.

BELATZ HANDIA

(*Falco peregrinus*)

DESKRIBAPENA: belatz handiak bereizgarri ditu buru trinko eta biribildua, lepo sendoa eta begi handi, beltz eta biribilak, toles xehe mamitsu horixka batez inguratuak, arakatze-ko sakonera eta helmene adierazten dutenak. Moko labur, kurbo eta zorrotzak ohiko hortza agertzen du muturrean, belatzen familiako kideen bereizgarria dena, eta sudur-zuloak biribilak dira, ez, gabiraienak bezala, obalatuak.

Belatzen hanka horixkek behatz luzeak dituzte, atzazal zorrotzez hornituak. Behatzen luzera hori airean txori iheskorrek harrapatze-ko egokitzapenaren ondorio da, eta berdina dira azpian dituzten ahur-goruneak, harrapakinari oratzen errazten dutenak. Emeak heren batez gaintitzen du arraren tamaina. Arrak 38 zentimetro neurtzen ditu eta 850 gramoko pisua du. Emeak 51 cm-tara eta 1.150 gramoko pisura iristen dira. Helduen lumajea eta heldu gabeena oso

ezberdinak dira. Heldu gabeetan nagusi dira tonu marroi eta arrexkak, eta beren sabelaldeetako zizareantzeko pikardatua bertikala da, horizontala barik. Halaber, ez dute okozpekorik.

Helduek, beren aldetik, mantu kontrastatua agertzen dute aurpegian; izan ere, masaila, kopeta eta garondoaren kolore beltza, moko azpian luzatzen dena, ezdarriko zuriunean pausatzen dela dirudi. Hego luzeek isatsaren luzera gaintitzen dute, eta gainalde gris iluna dute; sabelaldea berriz, zizareantzeko pikardadura xehea du, arbel-gris kolorekoa, hondo argi gainea.

Dudatzeke, belatz handia dugu aintzinean hobekin ezagutzen zen hegaztia, zeren XI. mendearen inguruan zetreriari buruzko lehen tratatuak argitaratu bait ziren, belatzak hazteko eta beroien laguntzaz ehizatze-ko arteari buruzkoak alegia. Parkean habia egiten du haitzeko hormak baliatuz.

ZUHAITZ BELATZA

(*Falco subbuteo*)

DESKRIBAPENA: espezie arrarotzat jotzen da Euskal Herriko Espezie Mehatxatuen Katalogoan. Zuhaitz-belatza soilgune zabalak dituzten baso-aldeetan ezarri ohi da, edo baso eta landazabal, zuhaitzi, lertxundi edo makaldietako ertzetan. Intsektuak ditu bere elikaduraren oinarri, txitxiburduntziak kasu, eta, beraz, ur-toki ingurueta ibili ohi da. Habia ezartzeko zuhaitzak beharrezko dituen arren, ez da azto-rea edo gabiraia bezain harrapari basozalea, eta leku irekiak nahiago ditu bere harrapakinen zelata egiteko, hots, nahierara mugitzeko eta bere hegada bizkor eta batzuetan tupustekoak egin ahal izateko bide ematen dioten lekuak. Zuhaitz-belatzaren hegada ikusterakoan, bere irudiak sorbeltz handi batena gogorarazten du. Bere isats laburra eta hego luzangak falkonido-

en bere familiakoen hegaketa urduri bereizgarriaren eran mugitzen dira. Harrapari hauek benetako espezialistak dira intsektuen ehizan, eta nabarmenki hobesten dituzte animalia horien espezie batzuek osatzen dituzten boladak, esaterako, estaldura egiteko helburuz igo-tzen diren inurri hegalarrienak. Harrapatzen dituzte, berebat, mariorratz bizkor eta zaluak, erlastarrak eta ilunabarrean ugari dabilizan gaueko tximeletak.

Hau, belatz guztietan arinena eta lirainena dugu. Gure artean umatze-garaiean bakarrik egon ohi da, negua Africa-n ematen bait du. Apirilean heltzen da gure lurretara baina araldia eta errutea maiatzaren amaieran edo ekainean izan ohi dira.

BELATZ GORRIA

(*Falco tinnunculus*)

DESKRIBAPENA: belatz gorria harrapari txikia da, ez baititu 36 zentimetroko luzera eta 80 cm-ko hego-luzera gainditzen. Arrak eta emeak guztiz diferenteak dira, ez bakarrik beren tamaina eta pisuari dagokienez —arrek 150 eta 240 gramo bitarteko pisua dute, emeena, berriz, 200 eta 300 gramo bitartean dagoela—, baizik eta beren lumajearen koloreei dagokienez ere.

Arrek kolore gorritzat agertzen dute bizkaraldean, orbain beltzez pikardatua, beren buru, isats eta ipurtxuntxurraren gris-urdinxkarekin kontraste egiten duena. Behealdeak arrexkak dituzte eta eurrez pikardatuak. Emeak lumaje motelagoaz jan-

tzita daude. Bizkaralde arre-gorritzat dute, zerrenda ugariz hornitua, sabelaldea arraren antzerakoa dutela. Arrarenak bezala, hego puntazorrotzak ditu, baina isatsak, zerrenda beltz batean ere amaitzen den arren, eurrez marraturik agertzen da.

Bi sexuek dituzte bibote finak, lumaje larri-jaz estalitako tartsoak eta atzapar beltzez amaituriko behatzak.

Nahiko harrapari arrunta da gure geografian; izan ere, 500 bikote inguru ugaltzen bide dira bertan. Urkiolako Parkean 5-10 bikotek dituzte habiak, batez ere eremu arroksuetan banaturik.

BELATZ TXIKIA

(*Falco columbarius*)

DESKRIBAPENA: belatz txikia dugu Europako belatzetan txikiena. Bere altuera 29 eta 34 zentimetro bitartean dago, eta bere hego-luzera ez da 70 zentimetrotik pasa (56-69 cm). Arren pisua 150 eta 200 gramo bitartean egoten da; emeak, berriz, handiagoak izaten dira beti, eta are 300 gramoko pisua gainditzen dute. Arrek kolore gris-urdinxka agertzen dute bizkaraldean, eta gorritza eta eurrez marratua sabelaldeetan. Emeek, ordea, urtebetetik beherako hegazti gazteek bezala, tonu arre iluna dute bizkaraldean, eta gorritza sabelaldean. Hego luzeak ditu, eta isats laburra, zerrenda beltz zabal batean amaitzen dena. Bereizgarri du belatz honek hegada sutsu eta irregular bat, hegoen astintze bizkorak bultzatuta, azelerazio ahalmen handia lortzen duela.

EPER GORRIA

(*Alectoris rufa*)

DESKRIBAPENA: belatz txikia dugu Europako belatzetan txikiena. Bere altuera 29 eta 34 zentimetro bitartean dago, eta bere hego-luzera ez da 70 zentimetrotik pasa (56-69 cm). Arren pisua 150 eta 200 gramo bitartean egoten da; emeak, berriz, handiagoak izaten dira beti, eta are 300 gramoko pisua gainditzen dute. Arrek kolore gris-urdinxka agertzen dute bizkaraldean, eta gorritza eta eurrez marratua sabel-

aldeetan. Emeek, ordea, urtebetetik beherako hegazti gazteek bezala, tonu arre iluna dute bizkaraldean, eta gorritza sabelaldean. Hego luzeak ditu, eta isats laburra, zerrenda beltz zabal batean amaitzen dena. Bereizgarri du belatz honek hegada sutsu eta irregular bat, hegoen astintze bizkorak bultzatuta, azelerazio ahalmen handia lortzen duela.

GALAPERRA

(*Coturnix coturnix*)

DESKRIBAPENA: kolore arre-lurkaraz jantzitako galinazeo txiki eta txaparra. Bizkarreko partea, urkitu beltzez eta harea argiz zenbait pintzeladez apaindutako arrelurkara kolorekoa da. Azpiko aldea argiagoa da eta alboak marratuak dira. Arrak kolore iluneko paparra eta idunekoa aurkezten du, emearenak, marroi argiak kolorekoak eta marratuak.

TAMAINA: luzera: 19 cm. Hego luzera: 36 cm.

BIOLOGIA: landare-estalki sarria duten tokietan egiten du habia, belarrez estalitako sakongune batean. Normalean 8-13 arrautza erruten ditu eta 18ren bat egunez txitatu ondoren jaiotzen dira txitoak. Hauek, handik gutxita,

amari jarraitzeko gauza dira. Gelper arrunta apirilaren erdialdean iristen da hemengo soroetara eta irailera arte egoten da bertan. Migrazio jokabide oso konplexua du, umetzealdian zehar sarritan hara-honako mugimenduak eginez eta eremu desberdinak okupatuz. Beste alde batetik, azkenengo garaietan, Europako galeperren migimendu-ohiturak modu nabarian aldatzen ari da. orain dela gutxi arte, gehienak Sahelen, Saharatik hegoaldera pasatzen bazuten negua, gaur egun gero eta gehiago dira Afrikako iparmendebaldean gelditzen direnak negua pasatzeko; bertan, lehenengo errunaldi bat, goiztiarra, egiten dute eta haietako asko berriz ere Europara pasatzen dira igarren aldiz umetzeko.

KURRILO ARRUNTA

(*Grus grus*)

DESKRIBAPENA: tamaina handiko hegaztia da, metro eta erdi izateraino haz daitekeena luzean. Hanka beltz luzeak dauzka. Kolore grisa du; isats-punta, berriz, beltza. Burua, garondoa, zintzurra eta muturra beltzak ditu, baina kasko-gorria da. Lepoaren goi-aurrealdea ere beltza du; mokoa, aitzitik, arre-berdexka.

TAMAINA: luzera: 90-100 cm.

BIOLOGIA: habia-leku gisa aukeratzen ditu, besteak beste, eremu hezeak eta azaleko urak dituzten laku eta aintzirak. Iberiako Penintsulako negupasa-garaian - orduan biltzen baita bertara Europako populazioaren zatirik handiena-, arte eta artelatzez osaturiko larreetan bizi ohi da;

eta baita labore-lurretan ere. Migratu behar duenean, "V" itxurako taldeetan joan ohi da hegan, turuta-hotsen antzeko zaratak eginez etengabe. Udan, taldeka biltzen da, etzalekueetatik elikadura-tokietara aldatzeko asmoz. Landaredi-muino baten gainean egiten du habia. Errunaldi bakarra dagokio urtean; bi arrautza erruten ditu orduan. Extremadurako larreetako negupasagaraian, ezkurrez elikatzen da batik bat. Udazkenean 60.000tik gora indibiduo lekualdatzen dira Iberiako Penintsulara. Horietatik, 500 hegazti hauteman dira Gernikan, eta 115 Abran; jalkitako aleen gehieneko kopuruak dira horiek.

HEGABERA

(Vanellus vanellus)

DESKRIBAPENA: hegazti honen ezaugarriak bereizgarrienak, hegan egiten duenean erausten erakusten dituen hego zabal eta potxoloak dira. Hauak sakonki astinduz, astiro eta noraezean hegan egiten duen bitartean “kiiiui-kiiiui” antzeko soinua sortu ohi du. Airean dagoenean kolore zuri-beltz deigarriak bereiztuko ditugu. Oso lumaje berezia du: bizkarra berdea da, bularra eta burua beltzak dira, eta sabelaldea eta sama ziriak. Bestalde, pausatzan denean, kolore beltzeko gandar tente eta mehea argi ikus daiteke.

TAMAINA: luzera: 30 cm. Hego luzera: 71 cm.

BIOLOGIA: landaretza apala duten larre eta paduretan egiten du habia. Hau, erro eta

belarrez estalitako azpil txiki gisako batean datza eta bertan lau arrautza erriten ditu. Txitaldiak 27 egun irauten du eta zeregin honetan arra eta emea txandakatzen dira. Txitoak, nidifugoak, emeak bakarrik zaintzen ditu. Bost edo sei aste igarota, lehenbiziko hegaldiak egiten dituzte.

Iparraldeko hegabera populazioek erabateko migratzaile bezala joatzen dute. Erreuropakoek migratzaile partziak bezala eta hegoaldekoak geldikorrak dira.

Iberiar Penintsulan iraila-urritik aurrera hasten dira sartzen, eta urtarrilera arte egoten dira negupasan. Erteuropa aldean eguraldia oso gogorra den urteetan.

OILAGORRIA

(Scolopax rusticola)

DESKRIBAPENA: hegazti limicola honek moko mehe luzea dauka, eta lumake arrea, han-hemenka tita eta zerrenda ilunak dituen. Jantzera horri esker, oharkabean pasatzen da bere bizilekuak diren basoetako hostoen artean. Arra emea antzerakoak dira. Begi handiak ditu eta zeharkako marrak kapirotean.

Oilagorria Europa (batez ere erdialdean eta iparraldean), eta Asiako erdialdeko zerrenda luze batean umetzen da. Iberiar Penintsulan, populazio urria Kantabriar mendietan, ekialdeko eta mendebaldeko Pirineoetan, Iberiar Mendietan eta Erdialdeko mendietan zehar banatuta dago. Espezie honek Urkiolan habia egiten du, itxura sendokoa da eta ilunsentiko azturak ditu. Habigile bezala, lur freskoak eta

zuhaixkaz ongi estailak dituzten basoak okupatzen ditu. Neguan, sasi asko dituzten zuhaiztiak eta belardi hezeak. Lurrean egiten du habia. Hau, hostoz estalitako sakongunee batean datza eta zuhaitz baten ondoan edo sasi artean ipintzen du. Hiru edo lau arrautza erruten ditu eta 20 edo 21 egunez txitatzen ditu emeak. Txitoak, nidifugoak, jaiotzatik hila-betera hasten dira hegan egiten.

Oilagorraren elikadura lurreko animalia orngabe txikiek osatzen dute, batez ere lurreko zizareek. Iparraldeko muturreko populazioek Europako ekialde eta hegoaldean pasatzen dute negua, batez ere Frantzia, Espainia, Erresuma Batua eta Italia. Habia Europako iparmendebaldean eta hegoaldean egiten dutenak geldikorrak dira gehienak.

KULISKA TXIKIA

(Actitis hypoleucos)

DESKRIBAPENA: lumajea homogeenoa samarra da, eta kontraste bakarra bizkar arre-grisaskak eta sabelalde zuriak sortzen dute. Samaren bi aldeetatik jaisten diren zenbait marra arreska ditu. Hegan egiten duenean, hegoetako marra zuri zabala eta buztanaren mutur zuria erakusten ditu. Tarteka planeaketak eta arraseko hegaldiak burutzen ditu, hegoak azkar eta arinki astinduz. Beste kuliskamotengandik bereizteko zera hartu behar da kontuan: kuliska txikiaren ipurtxuntxurra grisa den bitartean, handiarena (*Tringa ochropus*) zuria da, eta horretaz gain, azken honek ez du hegoetan inongo marrarik erakusten.

TAMAINA: luzera: 19,5 cm. Hego luzera: 33 cm.

BIOLOGIA: ale negutarak uztailaren erdialdetik urriaren erdialdera arte heltzen dira. Zenbait ale hurrengo hilabeteetan agertuko

TXOLOMA

(Columbus oenas)

DESKRIBAPENA: gure usoetatik urriena da eta halaber, lumajea orban zuriz deigarrik ez duen bakarra. Txoloma lumaje gris iluna usoa da. Etxe-usoa baino txikixeagoa da.

TAMAINA: luzera: 33 cm.

BIOLOGIA: habia zuloetan egiten du, sarritan zuhaitzetan, baina baita labar eta erai-kuntzetan ere. Ugal-sasoian, udaberrian, oso erraza izaten da bere kanta entzutea.

Sarritan taldeak osatzen ditu eta elkarrekin aritzen dira janari bila.

ELIKADURA: hazi eta fruituak jaten ditu.

HABITATA: Nahikoa urria urria da Euskal Herria.

Bizkaian gutxi ugaria eta nahiko ez ezaguna da, eta beha apirileko pagauso-multzo handiekin batera migratuz datozen hegaztiak dira.

HAITZ USOA

(*Columbia livia*)

DESKRIBAPENA: gure herrietan etahirieta-ko parketan bizi diren etxuso guztiak eta haitz-usoak espezie berdinekoak dira: *Columbia livia*. Benetan gertatzen dena zera da, etxusoak haitz-usoen ondorengoak direla, eta horietariko asko, koloraketa eta lumaje-agatik basausoren oso antzekoak dira, berdi-

nak ez esateagatik.

Ohituretan eta jokabidetan berdinak direnez, oso zaila gertatzen da zenbait etxuso-populazio erdi-basati benetako basatietatik bereiztea. Haitz-uso basatiak lur barneko harmal eta itsas labarretan bizi dira gehienbat.

TAMAINA: luzera: 33 cm.

PAGAUSOA

(*Columba palumbus*)

DESKRIBAPENA: uso handia eta trinkoa da. Burua, gorputzaren tamainarekin konparatuz, txikia da, eta buztana beltza du. Ezaugarri nabarmena, urrutitik ikus daitekeen hegoen gaineko mantxa zuri deigarria da. Ale helduek, gazteengandik bereizten dituzten mantxa zuri deigarriak ere badituzte. Bestela, lumajea gris-urdinska homogenea da. Hegan egiteko modua azkarra da, hegoak astintzerakoan zarata berezia sortzen duelarik.

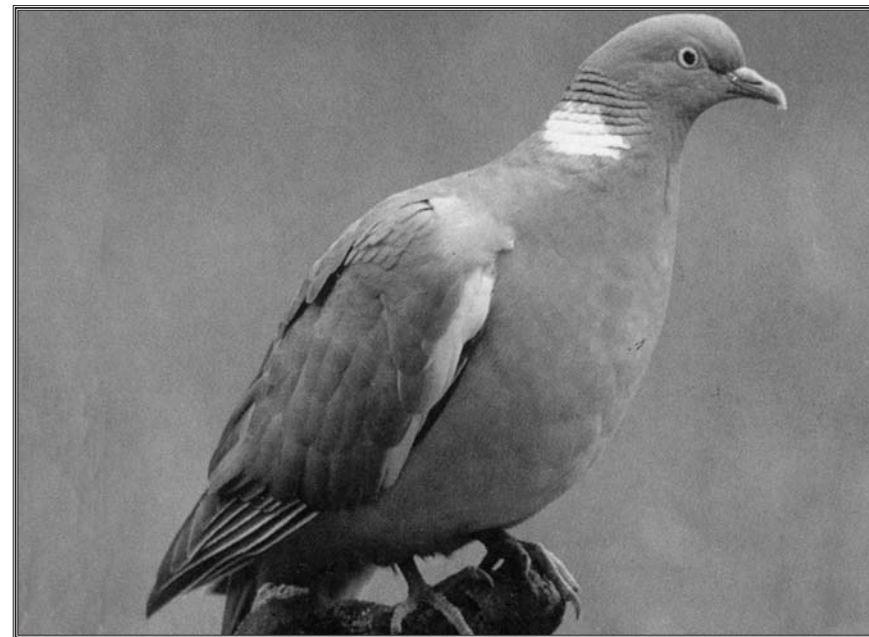
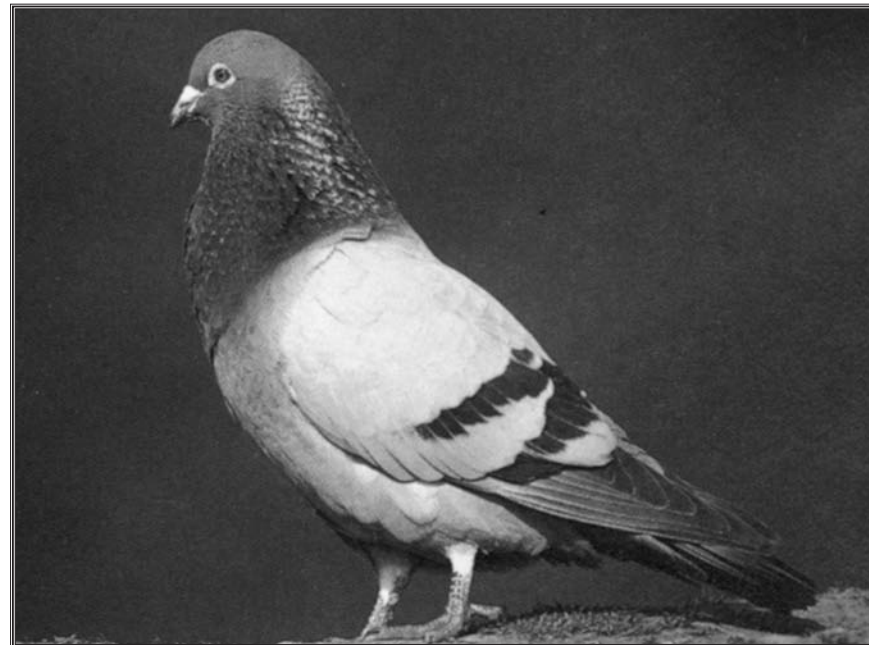
TAMAINA: luzera: 40-42 cm. Hego luzera: 72-76 cm

BIOLOGIA: arbola-adarretan egiten du bere habia mengela. Ia beti arrautza erruten ditu eta horien eklosioaren ondoan, lehenengo egutean helduek paparoko jariakinekin elikatzen dituzte txitoak. Urtean behin edo birritan erruten du.

Europako pagausoetako asko Pirineoen mendebaldeko muturretik igarotzen dira umatzen diren lekuen eta Iberiako erdialde eta hegoaldeko dehesetako negutegien arteko migrazio bidaian. Garai horretan, kalkulatzeko da bost milioi hegazti inguru pasatzen direla,

neurri handi batean Itsaso Baltikoaren inguruko herrialdeetatik etorrira. Ezteiondoko migrazioa urriaren eta azaroaren artean egiten da eta horretan pagauso kopuru handiek zeharkatzen dute Arabako lurraldea, batez ere herrialdearen ekialdeko erditik. Pagauso ehiza oso sustraituriko ohitura da eta mendi lepo eta gailurretan kokaturiko ehundaka ehiztari egoten dira haien pasearen zain. Ezteiaurreko migrazioa-kontrapasa-otsailean eta martxoan izaten da, baina udazkeneko pasea baino ekialderago dauden bideetatik egiten dute eta horregatik Araban ez da hain nabaria.

Europako iparralde eta erdialdeko populazio egoiliarrek gehikuntza nabarmena izan dute, baina Pirinoetan zehar migratzen duten pagausoen kopuruaren bilakaerak ez du joera argirik agertzen. Nolanahi ere delarik, espezie arrunta da, iraupen aldetik arazo larririk ez duena. Hala ere, aipatu beharrekoa da ehizak haien populazioetan duen eragina; Espainian, milioi bat hegazti inguru hiltzen ditu urtero.

KUKU ARRUNTA

(*Cuculus canorus*)

DESKRIBAPENA: ohizko hegaztia izan eta edozeinek arraren "ku-ku" berezia ezagutzen duen arren, bere ohiturak ezkutakor samarrak izanik, hegazti honen eitea ez da oso ezaguna. Kuku arruntak guztira 32ren bat zentimetroko luzera, buztan luzea eta hego zorrotzak ditu, eta kolore gris berdina samarreko lumajea, sabelaldean zerrenda zuri-beltzak dituelarik. Habigile bezala, Eurasia eta Afrikako iparmandealdeko muturra okupatzen ditu. Iberiar kukuak, Penintsula guztian zehar hedaturik, Afrika tropikalean ematen dute negua.

Urkiolan, kukuaren ahotsa, inoiz ere hutsegin gabe, apirilaren lehenengo egunetan entzuten hasten da eta ekainean zehar isiltzen da, azkenengo kukuak irailera arte hemen gelditzen badira ee. gaueko migratzailea da, Afrikarako bidaia Mediterraneo eta Sahara –hau da, 3.000 km-ko distantzia- geldialdirik gabe zeharkatzeko gai dena.

Are harrigarriagoa da espezie bizkarroi honen banako gazteak, beren gurasoekin inolako harremanik eduki gabehauek. Gainera, urtean jaiotako gazteak baino aste batzuk lehenago abiatzen dira umatze lekuetatik-, beren migrazio bidaia luzean bidea berez aurkitzeko gauza izatea.

Habitat aldetik eskakizun handirik ez duen espezie bat da; halako zuhaitz edo zuhaixka-estaldura bat daukaten mota guztietako inguru-reetan aurkitzen da. Basoetan, soiluneak eta baso bazterretik hurbil dauden aldeak nahiago ditu; zuhaitzak bakanago diren aldeetan, ibai ondoko basotxoetan bildu ohi da.

Hegazti parasitoa da, beste espeziebatzuen gutxi gorabehera 6 eta 18 habiatan arrautza

banatzen dituen. Emeak gurasordeen espezie bereko habiak parasitatu ohi ditu, eta gai izaten da espezie horren arrautzen oso antzekoak erruteko. Kuku jaioberriak arrautza eta kume guztiak botatzen ditu habitik, eta horrela, kumetzat hartzeko beharturik dauden gurasoek ekartzen duten janari guztia bereganatzen du; izan ere, gurasordek beraiek baino askoz ere gorputz handiagoa lortzen du. Intsektujalea da. Batez ere beldarrak jaten ditu. Noizean behin, hegazti arrautzak eta txorikumeak harrapa ditzake.

HONTZA ZURIA

(*Tyto alba*)

DESKRIBAPENA: legenda entzungarrien protagonista, lamia eta sorginen lagun separaezina, eta sineskeria ezagun kontaezinen objektua, sarri askotan izaki ilun eta madarikatu iritzi zaio, herioari hertsiki lotua. Hegazti gutxi daude hontzaren laino misteriotsuaz inguratutik. Gaueko hegaldid leun eta isila, hosto baten eroria bezalakoa; bere ulu nahastezina, gaueko mundu beldurgarriarekin erlazonaturiko konnotazio ilunez betea; bere aurpegi zurbil bihotz-antzekoa, ilargiaren islapen magikoaren pean zilar-distirez estaltzen dena, eta ganbaretan eta baselizetako kanpandorretan egokiera bilatzeko duen joera, lagungarri izan dira gizakiak bere beldurraren objektu ilunarekiko gaitziritzea areagotzen.

Baina egun-argian ezustean harrapatuta, hegazti izugarri eder bat ikus daiteke, beldurrezko iluntasunari lotuegi dagoen sineskeriazko ikara sortzen duen lumadun animalia ilunbetsuarekin batere antzik ez duena.

Hegazti honen lumaje dotore eta delikatuak kolore zuri edo krema orbaingabe zoragarria du, eurrez pikardatua sabel eta papar aldean. Hegoak eta bizkarraldeak urre-gorritak dira, grisa ere badutela, gutxi asko, tonu gris edo gorritzko izpidez betea. Gauaren lagun min eta iluntasunaren iragarleei elizetako lanparetako olio edatea edo kodaina-anderearen berraragipena izatea egotzi zaie, baina, egia esan, karraskarien ehiztari bikainak dira, eta gizakia gordetzen dute nahigabeko baina betiko lagun horietatik.

URUBIA

(*Strix aluco*)

DESKRIBAPENA: espezie honek badu xehetasun bitxi bat: luma bakoitzaren oinean dauden muskuluek bide ematen diote aurpegiera sarri aldatzeko, eta ezaugarri bereziak hartzen ditu aurpegierak araldian batez ere, garai horretan hartzen aurpegierak oso atseginak direla gizakiaren begietara. Haserretua edo zaputzak hartua egonez gero, aurpegiko goi-lumak altxatzen ditu eta behekoak jaisten ditu begiak estaltzeraino, haserre-aurpegiera benetan barregarria hartzen duela. Alderantziz, gogobeterik egonez gero, norabide berezia ematen die aurpegi-alboetako lumentz, aurpegiera samurtzen duela. Bikoteko kideek garondo eta belarri-aldea leundu eta harraskatzen diote, askotan, batak bes-

teari. Ehiztari ausarta dugu urubia, eta, bere atzaparren zabalari esker, arratoi edo uso baten tamainako animaliak harrapa ditzake. Saguek, lursaguek, satitsuek eta intsektuek osatzen dute haren dieta, udan bereziki. Neguan, karraskariak letargiatzen direnean, hegaztiak ere erasotzen die, esaterako, zozoei eta Araba zozoei, eta narraz eramaten ditu haien oihuminei jaramonik egin gabe. Gauean harrapatzeko, haien lo-lekuen gainetik aritzen da eraka, eta txori horiek, logale, hegan abiatzen direnean, erraz atzematen ditu airean. "Espezialista" batzuk are usategietan ere sartzen dira gauean eta usoak harrapatzen.

HONTZA HANDIA

(*Bubo bubo*)

DESKRIBAENA: harrapari honek hiru kilogramo eta erdiko pisua har dezake, eta hiru-rogeita hamar zentimetroko altuerara eta ia bi metroko hego-luzerara iritsi, ezaugarri anatomiko horiek Europako iparraldean bizi diren hegaztien berezkoak direla. Gure mendietan, ordea, arraroak dira bi kilogramo pisua gainditzten duten hegaztiak. Izatez, kilogramo eta erdiko pisua izan ohi dute.

Nahastezina gertatzen dela bere tamaina handiagatik, bere gorputza estaltzen duen lumaje okreagatik, aurpegian bere begi laranja handitzarren gainean dituen lumamoto luze tentekorrengatik eta bere atzapar indartsuengatik, gauari loturiko bere edertasun arraroa berehala nabarmentzen zaio

hegazia adarren batean pausaturik ikusteko parada duen behatzaileari.

Egunez nekez ikus daiteke, bere lumajea, kamuflajeko arma boteretsua, nahasi egiten delako ezkutu eta lo-kuluxkan dagoeneko haitzekin edo zuhaitzen azalarekin. Oraindik nahasgarriago gertatzeko eta zuhaitz edo haitzaren parte dela emateko, lumak batzen dizkio gorputzari eta belarrietako motoak jaisten ditu. Atsedenaldira dagoenean, hontza handiak txilotzen ditu begiak eta lozorro arin batean erortzen da, hotsik txikienarekin esnatzen dela. Une horretan, luma-motoak altxatzen ditu eta burua biratzen du bere begirada hots-alde-
ra zuzentzeko.

HONTZA ERTAINA

(*Asio otus*)

DESKRIBAPENA: udaberriaren hasieran, gautu baino lehentxeago entzun daitezke, Euskal Herriko ongi iraundako azken basoen erditik, hontza ertainek jaulkitzen dituzten soinu arraro eta kezagarriak. Maitasunaren deia, "ju" ahul errepikakor hori da, udaberrian, hegazti partzialki migratzaile hauen presentzia adierazten duen bakarra; urtearen gainerakoan izugarri zuhurrak dira eta nekez ikus daitezke, bai beren kamuflaia bikainagatik, bai beren gor-

delekuak gauean soilik uzten dituztelako. Hontza handia beren ahaide nagusiaren miniaturazko kopia delarik, hontza ertainak (*Asio otus*), 200-380 gramorekin, pisu hamar bidez txikiagoa du, eta hark bezala, lumaje kriptikoaz horniturik dago, eta bi aurpegi-motots ditu, bere silueta urratu eta egunez oharkabe gertatzeko baliagarriak. Begi bistan, gainerako gaueko hegaztiak baino zaluago eta lirainagoa dela dirudi.

APO HONTZA

(*Otus scops*)

DESKRIBAPENA: apo-hontza dugu kamuflaiaren benetako maisua, bere lumaje arregrisak edo marmolkarak maisutasun paregabeaz imitatzen baitu bizi deneko zuhaitzen enbor eta azalen itxura, guztiz oharkabe gertatzen delarik. Udaberriko gauetan, arraren kantu etengabe eta konpasatuak soilik ematen du haren presentziaren berri.

Kantuaren nota batetik bestera 2 eta 4 segundo bitarteko pausaldia egiten du. Buruaren albo bietan bi luma-moto luze gailentzen zaizkio, hontza handiari bezala, eta

zata arruntaren edo lepitzuliaren kolore antzekoa du.

Ornitologoek iritziz, antz hori gertatzen da eboluzio konbergentea izeneko gertakari arraro batengatik. Horrela, genetika aldetik elkarrengandik oso urrunak diren animaliek, beren eboluzioan zehar, kanpo-ezaugarri berdintsuak hartzen dituzte, beren biziraupena beharrian eta giro-faktore berberengatik baldintzaturik baitago, esaterako, harrapariengandik ihes egin beharra, etab.

ZATA ARRUNTA

(*Caprimulgus europaeus*)

DESKRIBAPENA: erlatiboki arrunta izan arren Urkiolan, gau-txoria denez, ikustea oso zaila egiten zaigu. Egunez geldirik egoten da, edo motzondo baten gainean etzanda edo lurrian edo edar lodi baten luzeran, eta bere gelditasun eta lumaje kriptiko edo ezkutakorragatik, oharkabez pasatzen da.

Ilunabarrean hasten da mugitzen, eta sigasaga moduko hegaldada bizkor eta ixilez intsektuak harrapatzen ditu airean. Gauez entzuten da bere abestia ere, gorabehera txikiko zurrumurru luze eta monotonoa, 5 minuturainoko saiotan arituz. Armonia gutxi baina orijinala den abesti hau gaueko xiltasunean oso urrundik entzun daiteke eta espezie honen detektabide onena zaigu. Bere habitata hau da: baso garbi, zuhaitz gutxi toki zabal-garbiak, landa eta mendi ertain eta behetako larreak.

Lumaje arreska eta zirrina askokoa du, eta arra hegal eta buztanean orban zuriak dituelako bereizten da. Nahhiz eta mokoa txikia izan, moko-komisura oso luzeak dituenez hegan intsektuak harrapatzeko gaitasun handia du.

Zateak ahorearen alde bakoitzean dituzten sentimen-ilezko lerroek, intsektuak, harrapatzea errazten diete, hauekin topo egitean berehala sumatzen bait dituzte. Bere bi arraultzeak txitatzeke ez dute habiarik egiten, baizik eta edozein lur-zzokogunetaz baliatzen dira, eta zirrikatuak izaten badira, pirilika lekuzaaldatzan dituzte.

Ekainarenbukaeran hasten da Afrikako negu tokietaranzko itzulpena, irailaren azkenean amaituz.

SORBELTZ ARRUNTA

(*Apus apus*)

DESKRIBAPENA: besteengandik handiagoa delako eta hegan egiteko moduagatik bereizten da: bere hegaldi azkarretan norabidea zuzen mantentzen du bat-batean erabateko birak emateko.

Ziluetak, hego motz, luze eta kurbatuengatik eta buztan laburra, boomerang-a edo igitaia dakarkigu gogora.

Gorputz osoko lumajea beltza eta homogeneoa da, kokotx zuria salbu. Altuera handian hegan egiten du eta espezie honen ezaugarri nabari bezala, bata bestearen atzetik ibiltzeko zaletasuna aipa daiteke; habia egiteko erabiltzen dituzten etxe eta teilatuen artean elkarri jarraitzen dioten bitartean oihu sarkorrak botatzen dituzte.

TAMAINA. luzera: 16 cm. Hego luzera: 38-

40 cm.

BIOLOGIA: hegazti hau ugalketarako, inkubaziorako eta kumeak elikatzeko besterik ez da pausatzen. Bere bizitzako beste iharduera guztiak airean burutzen ditu, hala nola, elikadura, atsedena, estaldura... Negutokitik apirilaren erdialdean edo maiatzean heldu ohi da, eta azken hilabete honen bukaeran jadanik urteko txito-talde bakarra sortzeko ernaltzen da. 15 edo 20 egunetako inkubazioa jasan ondoren txitoak jaioko dira, eta sei asteren buruan habia utziko dute, beraien kabuz baliatzeko gai batira.

Giza ingurunekeo zaratarak ohitu da, eta nekazal inguruneetan ia da bikote habigilerik gertatzen. Irailak aldera hurrengo udaberrira arte uzten gaitu.

MALKOR SORBELTZA

(*Apus melba*)

DESKRIBAPENA: tamaina handiko sorbel-tza, 55 zentimetro hego-luzera lor dezakeena. Gainera kolore arre argia izaten du, eta azpialdean zuria, arreak diren buztanpeko estal-lumak eta eztarria zeharkatzen duen marra izan.

TAMAINA. luzera: 20-22 cm. Hego luzera: 55 cm.

BIOLOGIA: malkor-sorbel-tza espezie migratzailea da, eta haren alerik goiztiarrenak apirilaren bukaeran ikus daitezke gure mendietan. Udazkeneko migrazio-mugimenduak

aldiz, abuztutik eta azaroaren hasiera bitartean gertatu ohi dira.

16 edo 21 egunetako inkubazioa jasan ondoren txitoak jaioko dira, eta sei asteren buruan habia utziko dute, beraien kabuz baliatzeko gai batira.

ELIKADURA: airean ehizatutako intsektuz elikatzen dira.

HABITATA: espezie hau ohikoa izaten da harkaitz beroetan eta Euskal Herrian ia bakarrik aurki daiteke Arabako lurraldeko hegoaldeko mendietan.

MARTIN ARRANTZALEA

(*Alcedo atthis*)

DESKRIBAPENA: benetan bitxi den hegazti honek beste hegazti gehienentzat arrotz diren karaktere bereziak agertzen ditu. Karaktere hauetatik aipagarriena, kolore eta morfologia bereziaz gainera, sindaktilia da.

Sindaktilia, koraziiformeen ordenaren karaktere lehen-falangeak elkar-soldaturik egotea.

Edertasun handiko hegaztia da martin arrantzalea, hegalaburra eta hegalera zuzen eta bizkorrekoa. Bere ehiza-teknika hau da: kokagune batetik begiratzuz egoten da, edo kolobriaren antzera, ibai eta paduren gainetan erakan, eta behin eta berriro murgiltzen da uretan harrapakin bat lortu arte. Salmonido eta ziprinidoz elikatzen da

batez ere, baina ezin daiteke kirol arrantzarentzat kaltegarria denik esan, zeren eta, batetik, ziprinido asko amurraikumeren harrapakari bait da, eta bestetik gainera, martin arrantzalea -edo arrantzaleen erregea, ingelesek deritzoten bezala: "kingfisher"- intsektujalea ere bada eta intsektu hauetako asko, har-garaian, kirol garrantzia dutenen arraultze eta arrainkumeen harrapakari dira.

Gure herrialdea iparraldeko lagun askoren ugalketa, dispertsio eta negu-toki gertatzen da; baina ibaietako kutsadurak eta hegazti eder hauen ehizak -taxidermista axolagabeko batzurengandikoak, alegia-, bere populazioa nahikoa urrituarazi dute.

LEPITZULIA

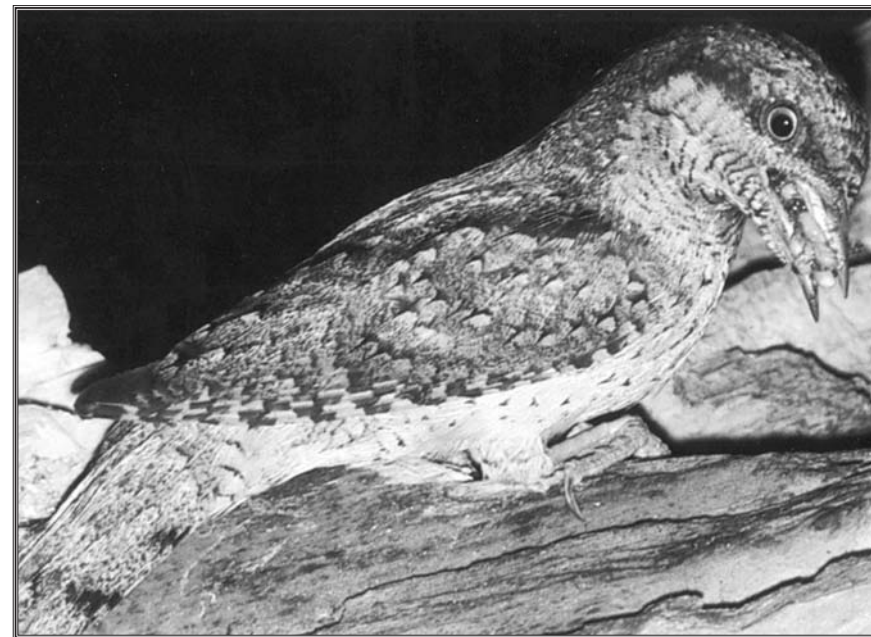
(*Jynx torquilla*)

DESKRIBAPENA: pizidoen barnean, berezitasun handiko espeziea da, bait anatomia-gatik, bai bere ohiturengatik; horregatik benetako okilak biltzen dituenetik aparteko azpifamilia bat osatzen du. Kolorea guztiz arrea du, tonu ilunagokoaz zerbait marratua egonik; eta honegatik erraz berezi daiteke beste pizidoetatik, zeren gainbegirada batez hauena baino paseriformeen antza gehiago bait du. Bere ohiturengatik zera esan dezakegu: ez dagoela basoari beste pizido guz-

tiak bezain lotua, zeren garbiunetako lurtzoru-egoten bait da maiz horietako inurritegiak bilatzen, hauek bait dira bere elikagai nagusi.

Urkiolan oso banatuta dago eta Parkeko habitat ia guztietan ikus daiteke, baina zuhaizti argiko aldeak nahiago ditu.

Hegazti honen berezitasun nabarmenena zera da: angelu harrigarrietan oker dezake bere burua. Euskarazko izena, hain zuzen, hortik datorkio.

OKIL VERDEA

(Picus viridis)

DESKRIBAPENA: hegazti zurgin deritzatetan ugariena eta ere berean, Euskal Herrian beha daitezkeen hauetako handiena dugu hegazti hau.

Oso hegazti lurtarra denez gero, okil berdeak batez ere lehorrean harapatzen ditu gogozko inurriak. Intsektu xilofagoz ere (egurjaleak) neurri handian elikatzen da, eta bere mihi luze, eranskorrez baliatzen da haiek bere gordelekutik ateratzeko. Honela, intsektu-mota hauek. Ugaltzen ez utziz, zuhaiztientzat kaltegarri ez izateko moduko mailan eusten laguntzen dute.

Nagusiki berde kolorekoa den okila, ipurtxuntxur horixka, begi-alor beltza eta kapirote gorrimina dituena. Gainerako okilak bezala, haien erreklamoak salatu ohi ditu, baina zailagoa da zuzenean ikustea. Edozein urtasaitan entzun daiteke bere irrintzi berezia, gehien bat udaberrian, barrutikoitasun handiko hegaztia bait da. Habia egiterakoan, ugalbikoteak zuhaitz hostogalkor bat aukeratzen du (gaztainondoa dela, gereiziondoa edo haritzondoa) eta inoiz ere ez pinurik, honek jariatzen duen erretsina kaltegarri zaiolako, seguraski.

OKIL HANDIA

(Dendrocopus major)

DESKRIBAPENA: bere jantzi nabar eta handitasun ertainagatik agudo antzeman dezakegu, zeren berarekin nahas daitezkeen espezieak (*Dendrocopus medius* eta *dendrocopus leucotos*) ez bait dira gure basoetan aurkitzen.

Lumaldia nagusiki zuri-beltza duen okila. Gainera, nabarmenak dira hegoen gainaldeko barne-ertzeko orban zuri handia eta buztan azpiko kolore gorria. Ar helduak erraz bereizten dira garondo gorriagatik, eta gazteak, kapirote osoa gorria dutelako udazkenaren erdira arte. Gazteek ere gorria izaten dute kapirotera eta horrela irauten die azaroko muda arte. Udaberiko hiletan entzungo dugu batez ere, okil handiak hasten duen komunikabidezko mekanismo landua: bere mokoa-

rekin adar lehor eta kofadun baten kontra bizkor eta gogorki mailukatzen du, oihan guztian zehar entzun daitekeen "danbolin-doinu" berezia lorturik; basoan, hain zuzen, seinaleakustikoak ikusmenekoak baino eraginkorragoak dira.

Honela bere generokideak oharerazten ditu, bere barrutiaz jabetu dela jakin araziz, agerian jartzeak lekarkiokeen arriskurik gabe egin ere. Ohiko baso-espeziea, zuhaitz helduak dituzten basoetan aurkitu ahi dena. 4-7 arrautza erruten ditu eta, okil gehienek bezala, bere habiak zuhaitzak zulatuz eraikitzen ditu. Batez ere intsektuez elikatzen da, bereziki zura industen duten espezieen larbez. Halaber jaten ditu haziak, fruituak, baiak eta bai beste hegazti batzuen arrautzak eta kumeak ere.

PIRRIPIOA

(Lullula arborea)

DESKRIBAPENA: aurrekoa baino txikiagoa da eta isatsa motzagoa du. Hegatxabal arruntak baino leku arbola-tsuagoak maite ditu: zuhaiskak dituen eremu bat edo baso-ertzak, esate baterako; elektra hariteriaren kableetan kokatzea gustatzen zaio.

Lumaldia arrea duelarik, ez da erraza ikusten, batez ere lurrian alde batetik bestera dabilenean haren elikagai nagusia diren intsektu eta hazien bila. Errazago ikus daiteke zuhaixka baten gainean pausatzen denean, edo aire-

an dagoelarik bere kantua egiten duenean. onola, honen kantua ez da hegatxabal arruntarena bezain ozen eta luzea.

HEGATXABAL ARRUNTA

(Alauda arvensis)

DESKRIBAPENA: ertz argiko hego zabalak eta buztanaren alde bakoitzean marra zuriak dituen tamaina handiko alaudidoa dugu hau. Ezaugarri bereizgarritzat buruko motots txikia eta lurrarekiko mimetikoa den kolore lurkara aipa daiteke; bizkarra arrea, bularra zerrendatua eta sabalaldea argia direlarik. Txioa hegan egin ohi du, eta beste alaudidoengandik bereizteko, tamaina handiaga, ondo markatutako bekain zuria, zerbait luzeagoa den buztana eta sabelaldea argiak kontutan hartu behar dira. "Benetako kalandria" zertxobait handiagoa da, moko horia du eta lepoaren alde bakoitzean bi orban beltz dauzka, eta horretaz gain, hego-ertzaren atzealdean marra zuria dauka. Hegatxabala,

saldo handi eta jarraietan ikusi ohi da migrazken egunetara arte bestea bezain nabaria ez bada era.

ELIKADURA: udazkenean eta neguan haziz, garauz eta kimu samurrez elikatzen da, baina ugalgaraia hurbiltzerakoan, intsektujale bihurtzen da, armiarmak, harrak eta molusku txikiak ere harrapatzen dituelarik.

HABITATA: ohikoa izaten da eremu irekietan. Euskal Herrian oso ugaria da mediterranean isurialdean, batez ere, zereal-labortzak eta larrediak dituzten eremuetan. Atlantiar lurraldean, espezie honen populazioak mogaturik daude 800 metrotik gorako txilardi eta larredietara.

HAITZ - ENARA

(*Ptyonoprogne rupestris*)

DESKRIBAPENA: enara honek gainaldea arre iluna du eta azpialde arre argia. Eztarria pikarta du eta buztanaren goi-ertzean orban zuri txikien zerrenda bat.

TAMAINA: luzera: 14 cm.

BIOLOGIA: Kolonietan ugaltzen da eta buztinezko habiak eraiki eta itsas edo mendi-labar baten arroka-irtenune baten azpiko horma bertikalean itsasten ditu. Halaber eraiki ditza-ke habiak utzitako harrobietan edo eraikinetan, hegalkinak baldin badituzte.

Mediterraneanar espeziea da eta Euskal Herrian du bere banaketaren ipar-muga. Hori dela eta, kolonien kokapena aldakorra den

arren, hegoaldeko orientazioak nahiago bide ditu.

Haitz-enara da berez migratzailea ez den enara bakarra. Edonola, oso iparraldera edo oso goian kokaturiko lurraldeetako koloniak osatzen dituzten hegaztiekin, kostalderantz edo babesturiko haran jakin batzuetara jotzen dute neguan, klima-baldintza hobeen bila. Iberiar Penintsulako hegazti batzuek Gibraltarreko Itsasartearen zeharka dezakete, negua Afrikaren iparraldean emateko.

ELIKADURA: arrasean eta sigi-saga askorekin hegan eginez, askotariko intsektu mordo bat harrapatzen dute airean.

ENARA AZPIZURIA

(*Delichon urbica*)

DESKRIBAPENA: askotan, espezie hau enara arruntarekin nahasten da, oso ezaguri desberdinak baditu ere. Enara azpizuria txikiagoa da, eta ipurtxuntzur zuriak, bizkarreko kolore beltzaren ondoan eskaintzen duen kontrastea hegan doanean bereizteko datu garrantzitsua da, enara arruntarena, bizkar osoa bezala, beltza baita. Honetaz gain, enara azpizuriak ez du tonu gorriskarik agertzen, ezta buztanari horren forma urkila-tua ematen dioten alboetako luma luzeak ere.

TAMAINA: luzera: 13 cm. Hego-luzera: 26 cm.

BIOLOGIA: espezie udatarra da eta apirilaren lehen hamabostaldian heltzen da Euskal Herriko ugaltze-lurraldeetara. Habiak kolonia

txikiak eratuz egiten ditu, batez ere giza eraikinetan kokaturik, edonola, oraindik ere aurki daitezke zenbait habi haren jatorrizko habitaten, alegia, zenbait mendialde eta itsas labarretan.

Bola-itxura izaten du, eta landare-zuntzez elkarlotutako buztinezko bolatxo egindako egitura hau, baretik lumentzuz estalita egoten da. Urtero bi errunaldi egoten dira, eta zenbait urtetan baita hiru ere, aldi bakoitzean emeak 4-5 arrautza erruten dituelarik. Inkubazioa 15-17 egunetan zehar luzatuko da eta bai arrak eta bai emeak burutuko dute. Txitoek 20-25 egun gehiago emango dituzte habian, eta gero gurasoek aldi batez airean elikatzen dituzte, hurrengo txitaldiak elikatzeko laguntzeko prest egon arte.

ENARA ARRUNTA

(*Hirundo rustica*)

DESKRIBAPENA: hegazti ezagun honen ezaugarriak bereizgarriena hegaldi erraz eta lirainetan zehar burutzen dituen iskin, erritmo-aldaketa, planeatze eta zut jauziak dira.

Buztan luzearen puntan kanpoaldeko lumentz osotutako bi pintzel luze bereiz daitezke. Gorputzean, distira urdinez zipriztindutako kolore beltza da nagusiki, honen ondoan bular zuriak kontraste ederra sortzen duelarik. Paparrea eta kopetan, berriz kolore arre-gorria agertzen du. Sorbeltz eta enara azpizuriekin nahas daiteke, baina lehenengoa ia erabat beltza den bitartean, bigarrena, txikia goa izateaz gain, ipurtxuntzur (bizkarreko

beheko partea) zuria du. Honetaz gain, bieta-ko batek ere ez ditu kanpoaldeko lema-luma luzeak aurkeztu, ezta paparreko kolore gorria ere.

TAMAINA: luzera: 20 cm.

Hego luzera: 33-34 cm.

BIOLOGIA: udaberriaren hasieran negutokitik, hau da, Afrika austral eta tropikale-
tik itzultzen da, urtero erabili ohi duen toki beraren bila. Habia, baserri-atarietan, kortetan... eraikitzen du, beti ere habia gainazal bertikal batean kokatuz, posible izatekotan, gainean sabaia duten lekua bilatuko duelarik.

UDA TXIRTA

(*Anthus trivialis*)

DESKRIBAPENA: tamaianari begiratuta, txolarrearen antzekoa da, baina bere ziluetan lerdina eta xehea da. Bizkar arrea du, eta bularrean eta alboetan marra arre ilun ugari apaindutako kolore horiska agertzen du. Begiaren gainean bekain zuri-horiska agertzen du, eta buztaneko kanpoaldeko lema-lumak argiak dira.

Euskal herrian jokaera negutarra aurkeztu duen negu-txirtarekin nahas daiteke, baina behaketa-garaia alde batera utzita (udatxirtak neguan alde egiten du), negu-txirta zertxobait handiagoa da eta hanka argiak ditu (kolore arre argikoak). Gainera, udatxirtak bularrean eta alboetan kolore ilunagoa agertzen du, eta bertako orbanak markatuagoak dira.

TAMAINA: luzera: 15 cm. Pisu: 20-25 g.

BIOLOGIA: martxoak edo apirilak aldera agertzen da, eta maiatzetan jadanik habia egiten dabil. Habia lurrean egin ohi du, zuhaitz edo zuhaiskaren baten ondoan. 4-6 arrautza erruten ditu, eta emeak 15 egunetan zehar inkubatuko ditu, urte batzuetan txitaldi bat baino gehiago aurrera ateratu daitekeelarik. Lurraldekantua eta hegaldia oso deigarriak dira: lurretik edo zuhaiskaren batetik, etengabeki kantatzen duen bitartean, goranzko hegaldia hasten du, eta bere pioa, zeharka planeatuz berriro ere lurrean, adarren batean edo zuhaiskaren batean pausatu arte mantentzen da, jaitsieran, hegoak erdizka irekiz eta buztana abaniko modura zabalduz abiadura murrizten duelarik. Jaitsiera bukatzean dagoenean, txorrotxio-mordo bereizgarria sortzen du.

NEGU TXIRTA

(*Anthus pratensis*)

DESKRIBAPENA: txori hau kostaldeko landa eta ibarretan ikustea arrunta izan ohi da, eta neguan gure oinen aurrean hegan aterako da, "tsiik, tsiik, tsiik" bezalako soinua sortzen duen bitartean eta hegoak jarraiki astinduz hegaldi lasaia burutu ondoren, zertxobait aurrerago pausatuko da. Arre kolorekoa da, marra beltzez apaindutako bular arre argia agertzen duelarik. Udatxirtarengandik bereizteko kolore argiagoa, itxura nolabait lirainagoa, eta hanka ilunak kontutan hartu behar dira.

TAMAINA: luzera: 14 cm. Hego-luzera: 25 cm. Pisua: 25 g.

BIOLOGIA: lehenengo negu-txirtak irailak aldera agertuz doaz, baina gehienak urriaren bukaeran edo azaroaren hasieran heltzen

dira. Talde nagusiaren etorrera bat-batean gertatu ohi da, oso eguraldi hotza egon ondoren, hotz-boladetan zehar landazabala hegazti hauetaz erabat bateta egoten delarik. Kostaldearen gertutasunaren ondorioz sortzen den eguraldi epelagoa dela eta, lurzorua ustiaketa abeltzantzara zuzendu dela kontutan hartuta, kantauriar landazabalean neguan beraien iharduera mantentzen duten intsektuen dentsitate altua dago. Hori dela eta baliabide trofiko honen eszedentea probetxatzea datorren espezie ugari dago, hauen artean negu-txirta. Neguaren ondoren, martxoak edo maiatzak aldera, gure larreetatik alde egiten dute, Europan kokatutako ugaltokietarantz abiatzeko.

MENDI TXIRTA

(*Anthus spinoletta*)

DESKRIBAPENA: mendi-txirta bizkaralde arre-grisaska eta sabelalde zuriska dituen hegazti liraina da. Moko iluna eta luzea, hanka ilunak eta isats luzea ditu.

Udan, mendi-txirtek gibelaldea eta kapirotea arre grisaxka kolorekoa dituzte, eta azpialdean aldiz zuriak, bularra arrosaxka izanik; neguan, gainaldeak ilunagoak izaten dituzte eta bularra zirrintaduna. Bereziki migrazio-paseetan. Negu txirta ugariarekin lagunduta azaltzen da. Edonola, ez dira zailak bereiz-

ten: Mendi-txirta, Negu-txirta baino handiagoa da, eta hanka beltzak ditu eta bekain zuria markatuagoa du. Araldi-kantua igortzen du airean gora doanean eta lurrera itzuli arte.

TAMAINA: luzera: 16-17 cm. Pisua: 21-36 gr.

BIOLOGIA: Valderejo, Urkiola, Gorbea, Orduña, etab. etako txilardegi nahiz belardi gisako barnealdeko zona altuetan soilik egiten du habia.

LARRE BUZTANIKARA

(*Motacilla flava*)

DESKRIBAPENA: tamaina ertaineko txori honek pertikeraren antz handia du, baina lumajea horia du. Tonu horiz jantzitako bi buztankaria-mota dago, eta biak aurki daitezke Heuskal Herrian: larre-buztanikara eta buztanikara horia. Buztanikara horiak bizkar urdin-grisaska eta buztan luzeagoa aurkezten du, eta arraren paparra, ugalgaraian, beltza da; larre-buztanikarak bizkar berdeska eta papar zuriska agertzen du. Bestela, buztanikaren ohiko ezaugarri bereizgarriak aurkezten ditu: hegaldi uhindua, egunaren parterik handiena lurrean ematea eta buztana etengabe astintzea.

TAMAINA: luzera. 16 cm. Pisua: 13-18 g.

BIOLOGIA: migratzailea da. Apirilean ugalitzen dira. Habia lurrean egiten du, uretatik gertu eta belarretan ezkatuta.

4-5 arrautza erruten dituzte, eta emeak 12-14 egunetan zehar inkubatu ondoren, txitoak jaioko dira. Habian beste 12 egun eman ondoren, honen inguruan 5 egun inguru emango dituzte, tarte horretan helduek elikatzen dituztelarik. Kumeak elikatzeko hegodun intsektuak (dipteroak eta kakalardoak) harrapatzen dituzte.

ELIKADURA: intsektuz elikatzen dira.

BUZTANIKARA

(*Motacilla cinerea*)

DESKRIBAPENA: gainerako buztanikarek baino buztan luzeagoa du, eta gibelaldearen eta buruaren kolore gris urdinskagatik eta hori koloreko azpialdeagatik bereizten da. Arraren eztarria beltza izaten da udan, baina ondoren, emeen eztarriak izan ohi duen kolore zurixka hartzen du. Erraz nahas liteke kolore horiko beste buztanikara batekin, alegia, Larre-buztanikarekin (*Motacilla flava*), baina hau ez da bizi ur-ibilguetan.

Buztanikara horia ohikoa izaten da erreka-ibaietan baina neguan itsasadarretan eta kostalde arrokatsuetan ere ikus daiteke.

TAMAINA: luzera: 19 cm. Hego luzera: 28 cm.

BIOLOGIA: apirilean ugalitzen dira. Habia hormetako edo zubietako zuloetan eraiki ohi

dute, normalean uretatik hurbil dauden lekuak aukeratzen dituztelarik. 4-6 arrautza erruten dituzte, eta emeak 12-14 egunetan zehar inkubatu ondoren, txitoak jaioko dira. Habian beste 12 egun eman ondoren, honen inguruan 5 egun inguru emango dituzte, tarte horretan helduek elikatzen dituztelarik. Kumeak elikatzeko, ur-larbak, hegodun intsektuak (dipteroak eta kakalardoak), barraskilo txikiak eta ur-arkakusoak harrapatzen dituzte.

ELIKADURA: intsektuz elikatzen dira, hauek buztana etengabe kulunkatzen duten bitartean bat-batean abiadura handituz edo geldituz harrapatzen dituztelarik, bai urbazterretan eta erreketako harrien artean, bai kostaldean.

BUZTANIKARA ZURIA

(*Motacilla alba*)

DESKRIBAPENA: ezaugarriarik deigarriena, lema-luma zuriz apaindutako buztan beltz luzea da, lurretik dabilen bitartean etengabe gora eta behera kulunkatzen baitu. Azpitik zuria da, eta ipurtxuntxurak, bizkar osotik zabaltzen den kolore gris argi bera du. Zilueta lerdin eta xehea du, nolabaiteko dotoretasuna dariolarik. Bere taldearen bereizgarria den hegaldi uhinduan, buztaneko kanpoaldeko lema-lumak nabarmentzen dira, bitartean "Txuliiiit" bezelako soinu laburra errepikatzen duelarik. Ez dago beste buztanikarekin nahasterik, beste biek kolore horiak agertzen baitituzte.

TAMAINA: luzera: 19 cm. Hego-luzera: 30-32 cm. Pisua: 20-27 g.

BIOLOGIA: Euskal Herrian sedentario modura jokatzeko du, neguan bere populazioa nabarmenki handitzen delarik. Emeak habia hormetan, zubietan, teiletan... eraikitzen du, ondoren 5-6 arrautza errungo dituelarik. Inkubazioaldia 12-14 egunetan zehar luzatzen da eta, eklosioaren ondoren, txitoek oraindik beste 15 egun emango dituzte habian. Noramalean urtean bi txitaldi egoten dira. Neguan zehar, etzalekuetan hamarnaka hegazti ere elkartzen dira.

UR ZOZOA

(*Cinclus cinclus*)

DESKRIBAPENA: ibai eta erreken goialde eta erdialdeetan, urpean igeri ibiltzen da kolore marroi iluneko ur-hegazti txiki bat, paparrean orban zuri handi bat duena. Ur zozoa, tamainaz araba-zozoaren parekoa -hau da, 18ren bat zentimetro luze-, ur korronteen gardentasunaren adierazle biologikorik hoberena da, kutsadura maila txikiena ere daukatenei itzurtzen baitzaie Arrazoi honegatik desagertu da Euskadiko ibai eta erreka askotatik. Gaur egun daudenak, lur harritsuetan eta mendi aldeetako basoetan zehar isurtzen diren ibaien goialdeetan bakarrik bizi dira, ur hotz garbiez gainera

urjauzi eta korronte asko eta hondoan harribilak ugari dituztenetan, alegia. Ingurune horretan ur-zozoak bere janaria bilatzen du. Hau, batez ere urtar intsektuek osatzen dute -ur azpian bizi ziren larbak, burduntziak nahiz efimerak- baina moluskoak, krustazeoak eta arrain txikiak ere jaten ditu.

TAMAINA: luzera: 18 cm. Pisua: 50-69 g.

BIOLOGIA: txori hau benetako urtar hegaztitzat jo daitekeen paseriforme bakarra da, bilakaerak lumaia sarria ez ezik, itxi ditzakeen sudurra eta belarriak eta uretan nahiz uretatik kanpopan ikusteko modulo begi-gainazal lauak ere eman baititzio.

MENDI TUNTUNA

(*Prunella collaris*)

DESKRIBAPENA: tutun Arruntaren antzekoa baina tamaina handiagoa eta kolore gehiagokoa. Nabarmenak dira saihets gorritzak eta ezlarri zuria, orban beltz txikiak dituenak.

TAMAINA: luzera: 18 cm. Pisua: 23-35 gr.

BIOLOGIA: habia arrak eta emeak egiten dute zulo edo arrakala txikietan. Habia goroldioz, belarrez eta sustraiz estalita dago eta

bertan emeak urtean bi errunaldi egiten ditu 4 edo 5an arrautzakoak.

ELIKADURA: bai intsektuz eta ornogabe txikiz bai haziz elikatzen da. Hortaz, intsektu eta bikorjalea dugu.

HABITATA: goi-mendietako hegaztia da eta Euskadin 960 m-ko altueratik gorako mendimazela arroksuetan baino ez da aurkitzen. Haitzeko zona malkartsuetan eta goialdeetan bizi da.

TUNTUN ARRUNTA

(*Prunella modularis*)

DESKRIBAPENA: txolarre emearen antz handia du, baina buruan eta bularrean aurkeztzen dituen tonu gris ilunei begiratuta bereiz daiteke.

Marra arrez zerrendatutako alboak eta bizkar gaztainak aurkeztzen du, baina ezaugarri bereizgarrienak zuhaiskageruzarako joera, moko intsektujale berezia eta buruko eta bularreko tonu gris ilunak dira.

TAMAINA: luzera: 14-15 cm. Pisua: 20-22 g.

BIOLOGIA: Euskal Herriko bikote habigileak sedentario modura jokatzeko dute, udazkenean eta neguan, Europako erdialdetik eta iparraldetik datozen ale negutarren etorreraren ondorioz, populazioa handitu egiten

bada ere. Neguak hotzak direnean, inguruetako mendietako aleak ere kostaldeko eremu epelagoetara hurbiltzen dira. Habigintza apirilaren hasieran ematen da. Bi helduek habia eraiki ondoren, emeak 4-5 arrautza erruten ditu, hurrengo 12-13 egunetan zehar berak inkubatuko dituelarik. Ondoren txitoak jaioko dira, eta oraindik beste 15 egun emango dituzte habian.

Kukua (*Cuculus canorus*) espezie honen ume-parasitoa da, tuntun arruntak erruten dituen orbanik gabeko arrautza urdinak imitatzen espezializatuz. Hori dela eta, udaberrian, kukua espezie honetako bikoteraren batengandik ihes egiten ikustea arrunta izaten da.

TXANTXANGORRIA

(*Erithacus rubecula*)

DESKRIBAPENA: ezaugarriak bereizgarria kopetan, saman eta bularren agertzen duen kolore laranja da. Bizkarra tonu olibarrez margotuta dago, eta sabelaldea, berriz, zuriska da. Hegazti gazteen lumajean, tonu arre desberdinek bularreko kolore laranja ordezkatzeko dute. Zilueta potxoloa du, buru handia eta gorputz zabala bereiz daitekeelarik. Adarretan edo bestelako esekitokietan kantatzen egoten da, "tsiktsak" errepikatua edo "tsuik" antzeko soinu desberdin ugari sortuz.

TAMAINA: luzera: 13-14 cm. Hego luzera: 22 cm. Pisua: 16-22 g.

BIOLOGIA: Euskal Herriko, neguko hazkuntza

dea agertzen duen populazio sedentarioa da. Udazkeneko pasea irailetik azaroa arte gertatzen da, eta udaberrikoa otsailak edo apirilak aldera. Ugalgarian oso txori lurraldekoi eta oldarkorra da. Habia ia edonon eraiki dezake: hormetan, adarretan eta zuhaitz, zuhaizka edo gizaeraikuntzetako zuloetan. 5-7 arrautza erruten ditu, eta emeak 14 egunetan zehar inkubatuko ditu. Urtean bi errunaldi burutzen ditu.

enintsularen iparraldeko beste goibaso batzuetan gertatzen den bezala, txantxangorri gehienek Euskal Herriko basoetatik alde egiten dute udazkenean, eta ez dira berriro azaltzen martxora arte.

URRETXINDORRA

(*Luscinia megarhynchos*)

DESKRIBAPENA: urretxindorra txori liraina da, bizkaralde marroia, sabelalde arre argia edo zuriska eta isats arre-gorriska dituenena. Bakartia da eta ikusten oso zaila izaten da baina, aldiz bere kantu ospetsua entzuten erraza izaten da.

lumaje apal, jokaera zaputx eta deigarriak ez diren ohiturez horniturik egon arren, mundu guztiak daki urretxindorrek kantu aparta duela. Mila aldiz laudatuta eta mirestua izan den kantu hau musikagileen eta olerkarien inspirazio-iturri izan da. Eta, egiazki, ez da gutxiagorako ere.

Apirileko edo maiatzeko ilunabar batetan urretxindorren kantua entzun ahal izan

duen guztiek, txunditurik geratu izan dira, barrutikoitasunaren kominikazio landu honen aurrean.

Urretxindorrek, zein beste edozein hegaztik, ez du gure atseginerako, ez eta udaberria ozen eta polit bihurtzeko asmoz kantatzen, baizik eta, lurraldeak jaberik baduela adierazteko eta honela lehiakideak urruntzeko. Eta, bide batez, eme bat erakarri nahiean kantatzen du berarekin batera, sasi sakon eta babesgarri baten azpiko lurrean bat edo bi txitaldi aurrera atera ahal izateko.

Sastraka eta ibai-bazterretan bizi den udako hegaztia da, eta nagusiki, orbel artean aurkitzen dituen intsektuz elikatzen da.

BUZTANGORRI ILUNA

(*Phoenicurus ochruros*)

DESKRIBAPENA: izena adreilu-gorri koloreko buztan deigarritik datorkio. Isatsa alde batera utzita, arrek eta emeek lumaje desberdina agertzen dute. Arraren kolorea beltzeska da, ilunagoa gorputzean, buztaneko kolore gorriak eta hegan egiten duenean agerian geratzen diren hegoetako orban zuriek kontraste handiagoa eskaintzen dutelarik.

Emea eta gazteak hitsagoak dira, buztanean salbu, kolore arre-grisaska agertzen baitute.

TAMAINA: luzera: 14 cm. Hego-luzera: 23 cm. Pisua: 14-19g.

BIOLOGIA: txori artega dugu hau, eta urduri dagoenean buztana etengabeki astintzen

hasten da. Hormetako zulo eta hutsuneetan egiten du habia: itsaslabarretan, gizonak egindako egituretan, edo, horrelakorik aurkitzen ez badu, tutu eta teilategaletan.

Emeak habia eraikiko du, honetarako goroldia, belar lehorrak, adartxoak eta landare-zuntzak erabiliz, eta 4-6 arrautza errun ondoren 15 egunetan zehar berotuko ditu. Txitoek beste bi aste emango dituzte habian. Ugalgaraia apirilaren bukaeran hasten da, eta urtero bi edo baita hiru txitaldi ere egon daitezke. Sedentario modura jokatzeko du, klima hotzagoetako ale bakan batzuk gure kostaldean negutzen badute ere.

BUZTANGORRI ARGIA

(*Phoenicurus phoenicurus*)

DESKRIBAPENA: espezie honetako arrak Heuskal Herrian aurkitzen diren hegaztiatarik deigarrienetakoak dira. Aurpegia, beltza izaten du, bekokia zuria, kapirotea eta gainaldeak grisak, eta azpialdeak eta buztana gorriak. Emeak buztangorri ilunaren antzeko samarrak dira, baina askoz ere kolore argiagoa izaten dute.

Bere itxura eta ohiturek buztangorri iluna (*Phoenicurus ochruros*) gogora erazten digute, izan ere, habitat ezberdinetan bizi da, baso hostogalkorretako hegaztia bait da. Habia batez ere, zuhaitz-zulogunetan egiten du, baina ez ditu horregatik harkaitz eta etxetako barrunbe eta zirrikituak arbuiatzen.

TAMAINA: luzera: 11,5 cm. Pisua: 12-19,5 g.

BIOLOGIA: emeak habia eraikiko du, honetarako goroldia, belar lehorrak, adartxoak eta landare-zuntzak erabiliz, eta 4-5 arrautza errun ondoren 14-15 egunetan zehar berotuko ditu. Txitoek beste bi aste emango dituzte habian. Ugalgaraia apirilaren bukaeran hasten da, eta urtero bi edo baita hiru txitaldi ere egon daitezke..

Hegazti hauek apirilaren erditik aurrera ikus daitezke Euskal Herrian, orduan itzultzen baitira Afrikako negu-lurraldeetatik. Abuztuaren bukaeran desagertzen dira, hegazti gehienek migrazio-mugimenduei ekiten dietenean.

PITXARTXAR NABARRA

(*Saxicola rubetra*)

DESKRIBAPENA: espezie honek neurri txiki-koa da, 13cm-ko luzerara heltzen da. Dimorfismo sexuala egoten da. Arra, goikaldea arre-beltza koloretakoa dauka eta lumentan gaztain koloretako azpildurak dauzka. Buruan bekain luze eta zuri bat dauka eta begi behean marra beltzak. Hegoak, gikaldean arre ilunak dira eta barnealdeko estalkiak mota zuri batekin. Isatsa arre koloretakoa da eta oinarria zuria. Behekaldeak zuri-krema koloretakoak dir, bularra eta lepoa gorritzkoak dira eta eztarriaren alboetan marra zuri bat dauka. Emea, bekain horitsua dauka eta gainenetik argitsuagoa da, hegoak zuri gutxiagoak dira eta eztarriko marrak arre koloretakoak

dira. mokoa eta isatsa, beltzak dira.

TAMAINA: luzera: 13 cm.

HABITATA: zonalde irekietan bizitzen da, ia zuhaitzik ez dauden belardi eta alhagunetan eta ez du 1000 metroko altitua gainditzen. Denbora luzea ematen du atsedean hartzen bere posaderoan, isatsa mugitzen. Bere hegaldia zuzena da eta lurrazaletik hurbil. Paleartikotik banatuta dago. Gure lurraldean Entzia, Aralar eta Salbadako mendiko altzoe-tan agertzen da, hala ere Arabar lautadako berroetako ertzetan agertzen da. Udakoa eta transahariar migratzailea da.

PITXARTXAR BURUBELTZA

(*Saxicola torquata*)

DESKRIBAPENA: txori arrunta hau toki garaietan pausatu ohi da, adarretan, zuhaisketan, hesietan, makiletan... Zilueta potxoloan badirudi proportzioak ez direla ondo gorde, oso buru handia eta buztan luzea baitu. Arrak oso lumaje deigarria du: burua eta bizkarra beltzak dira, eta bularra, berriz, gaztainakara-gorria, saman, ipurtxuntxurrean eta hegoetako zerrendetan agertzen duen kolore zuriak kontraste ederra sortzen duelarik. Emea antzekoa bada ere, hitsagoa da: kolore beltza arre bihurtzen da eta ez da ipurtxuntxur zuririk agertzen.

TAMAINA: luzera: 12-13 cm. Hego-luzera: 20 cm. Pisua: 14-17 g.

BIOLOGIA: bikoteen batasuna urte osoan zehar mantentzen da, eta martxoak edo apirilak aldera ugaltzen da. Habia lurrean egiten du, sastraken edo harrien alboan kokatutako sakonuneetan. Soilik emea arituko da erakintza lanetan, eta ondoren 14 egunetan zehar arrautzak berotuko ditu.

Beste bi aste pasatu direnean, txitoak habiatik alde egiteko prest egongo dira.

Urtero, urriaren erdialdetik azaroaren hasierara arte, ale-kopuruaren hazkunde nabaritzen da, baina egunak pasatu ahala hazkunde hau desagertuz badoa ere, udako populazioa ugariagoa mantentzen dela ikusi da.

BUZTANZURI ARRUNTA

(*Oenanthe oenanthe*)

DESKRIBAPENA: espezie honek neurri txiki-koa da, 13cm-ko luzerara heltzen da. Dimorfismo sexuala egoten da. Arra, goikaldea arre-beltza koloretakoa dauka eta lumentan gaztain koloretako azpildurak dauzka. Buruan bekain luze eta zuri bat dauka eta begi behean marra beltzak. Hegoak, gikaldean arre ilunak dira eta barnealdeko estalkiak mota zuri batekin. Isatsa arre koloretakoa da eta oinarria zuria. Behekaldeak zuri-krema koloretakoak dir, bularra eta lepoa gorritzkoak dira eta eztarriaren alboetan marra zuri bat dauka. Emea, bekain horitsua dauka eta gainetik argitsuagoa da, hegoak zuri gutxiagoak

dira eta eztarriko marrek arre koloretakoak dira. mokoa eta isatsa, beltzak dira.

TAMAINA: luzera: 13 cm.

HABITATA : zonalde irekietan bizitzen da, ia zuhaitzik ez dauden belardi eta alhagunetan eta ez du 1000 metroko altituddea gainditzen. Denbora luzea ematen du atsedean hartzen bere posaderoan, isatsa mugitzen. Bere hegaldia zuzena da eta lurrazaletik hurbil. Paleartikotik banatuta dago. Gure lurraldean Entzia, Aralar eta Salbadako mendiko altzoe-tan agertzen da, hala ere Arabar lautadako berroetako ertzetan agertzen da. Udakoa eta transahariar migratzailea da.

HARKAITZ ZOZO GORRIA

(*Monticola saxatilis*)

DESKRIBAPENA: hegazti hau, bere izenak dioen moduan, harkaiztarra dugu, mila metrotatik gorako mailatan egoten delarik, lumaje ederra edukitzeagatik eta arrorua izateagatik presio zinegetiko handia jasan ondoren, hara izan bait da zokoratua. Harkaitz altuetan eta inguruan belardi eta sastrakak dituzten eta harriak lurrazalera-tzen diren lekutan bizi den hegazti urria eta izua da. Leku horietan, bere harrapakin diren intsektu eta harrak harrapatzen ditu. Arrak kolore askodun lumadi ikusgarria du: ipurtxuntzur zuria, ezdarri, buru eta bizkar urdin harbelkarra, eta laranja koloreko azpialdeak. Hala ere, ez da erraza, ikusten, jokaera iheskor eta bakartia baitu. Sarritan errazagoa izaten da hegan ari den

bitartean edo harkaitz baten puntatik botatzen duen xirula-noten antzeko txorrotzioaz jobetzea.

Sahara zeharkatzen duen migratzailea da eta Penintsularen iparraldeko mendietara, apirilaren erdian heltzen da. Habia, arroka arteko zulo batean egiten du, gehienetan zuhaixka gutxiko mendi-mazela larredidun arroksuetan. Euskal herriann 600 m-tik gorako altueretan dauden harkaitzetan egiten ditu habiak, baina uren banalerroko mendietako (Gorbeia, Salvada, Saralar) ugaltze-lurraldeak 900 metroko altueratik gora daude.

Gure artean umatze-garaian bakarrik egoten den uda-hegaztia da.

ZOZO ARRUNTA

(*Turdus merula*)

DESKRIBAPENA: Euskal Herriko lorategi eta parkeetan oso arrunta da. Arra erabat beltza da, mokoak eta begi eraztunak agertzen duen kolore hori eraztunak agertzen duen kolore hori edo laranja bizia alde batera utzita. Emea, berriz, marroi iluna da, eta mokoaren kolore hori bizia arre bilakatzen da, begiko eraztuna ere deagertzen delarik. Heldu bien buztana luze samarra da. Gazteek emearen antz handiagoa dute, kolore gorriskagoa eta bular jaspeztatuagoa agertzen dutelarik. Belarrean, zuhaisken edo sasien ondoan, pausatu ohi dira, arriskuen bat somatzekotan zuzenean landaredirantz sortu ohi duen tinta aldakorra eta bereizgarria gauean ere entzun

daiteke. Ezustean harrapatzen badugu "tsua, tsua", tsua, tsua, tsa tsa..." bezalako soinua sortuz arin aireratzen da.

TAMAINA: luzera: 24 cm. Hego luzera: 38 cm. Pisua: 110-140 g.

BIOLOGIA: urtarilaren erdialdetik aurrera zozoaren lurralde-kantu ezia entzun daiteke. Otsailaren bukaeran edo Martxoan habia egiteko lanetan hasten da, honetarako adar-txoak, belar lehorrak eta goroldioak erabiltzen dituelarik. Habia zuhaitz eta zuhaisketan egiten du, eta barnealdea lumentz hostoz eta ilez estalita egoten da. Emeak 3-4 arrautza errungo ditu, eta 12-15 egunetan zehar inkubatuko ditu.

DURDULA

(*Turdus pilaris*)

DESKRIBAPENA: garrastarroaren eta birigarro arruntaren tarteko tamaina du. Ezaugarri bereizgarria buruko eta ipur-txuntxurreko kolore gris iluna da. Bestalde, bizkar gaztainakara eta buztan beltzeska erakusten du. Bular horigorriska orban ilunez zerrendatuta agertzen da, eta hegoen azpialdea zuria da. Hegan egiteko modua birigarro-mota desberdinak bereizteko datu garrantzitsua da, garrastarroak ibilbide uhindua daraman bitartean, durdulak hegazti zuzen eta zehatzagoa erakusten baitu.

TAMAINA: luzera: 26.

BIOLOGIA: nahiz eta paseko espeziea izan, oso ale gutxi heltzen da penintsulara, gehienak iparraldean gertatzen baitira, Nafarroa eta Oporto lotzen dituen irudizko murratik gora. Ekaitz gogorretan eta, batez ere, hotz-boladetan, ale askok migraziogaraitik kanpoko ibilaldiak burutzen dituzte, Kantauri aldeko kostaldeko landazabala betetzeko adina txori etortzen delarik.

Udazkeneko pasea azaroan gertatu ohi da, baina, intentsitate txikiagoan bada ere, otsailera arte jarraitzen du. Udakoa martxoan gertatzen da.

BIRIGARRO ARRUNTA

(*Turdus philomelos*)

DESKRIBAPENA: tamari dagokionez zozoa-ren antzekoa bada ere, kolore gorri-hori eta arrez margotutako birigarro arruntak, ez du horren lumaje deigarririk erakusten. Orban arre-beltzeskez pikardatutako bular arre argia du, eta bizkarrean kolore arre homogeneoa nagusitzen da.

TAMAINA: luzera: 23 cm. Hego-luzera: 35 cm. Pisua: 70-90 g.

BIOLOGIA: urriaren erdialdean lehenengo ale mmigratzaileak beha daitezke, eta haue-tako batzuek gure udalerrria negu-toki modura aukeratzen duten bitartean, beste batzuek, ordea, bideari ekiten diote berriro ere.

Espezie honen migrazioa ez da birigarro txi-kiarena bezain ikusgarria, orokorrean gauez eta talde txikitan edo banaka hegari egiten baitute. Otsailean, araldiari ekiten diote, eten laburrez banaturiko ahapaldi labur eta aldako-rrak errepikatzean datzan kantu ozena eginez. Martxoan altuera txikiko zuhaitz eta zuhaiske-tan ugaltzen da. 13-15 egunetan zehar inkuba-tuko dituen 3-5 arrautza errun ohi ditu, eta eklo-siaren ondoren, txitoek beste 15 egun emango dituzte habian, bertatik oraindik erabat garatuta egon gabe eta hegaldi traketsetan irteten dire-larik. Normalean, urtero bi edo hiru txitaldi ego-ten dira.

BIRIGARRO TXIKIA

(*Turdus iliacus*)

DESKRIBAPENA: birigarro txikia genero honetako europar espezierik txikiena da. Tamaina alde batera utzita, gorputzaren alboetan eta hegoen azpialdean agertzen duen kolore gorria, eta begiaren gaineko bekain zuria, txori hau bereizten duten ezaugarri nabariak dira. Beste zenbait espe-zie ez bezala, neguko urtesasoian saldotan ibili ohi da. Hegan sortzen duen "Tsiiiip" antzeko apeu laburra, udazkenean sarriago-tan entzun daiteke, garai horretan birigarro txiki ugari gure udalerraren gainean hegari egiten baitu.

TAMAINA: luzera: 21 cm. Hego-luzera: 34 cm. Pisua: 60 g.

BIOLOGIA: mugimendu handiena eguneko

lehen orduetan eta gauean, argirik gabe ikustezinak badira ere apeu bereizgarria entzun dezakegunean, gertatzen da. Normalean, azaroak aldera heltzen da, biri-garro arrunta baino zertxobait beranduago. Negu-tokian finkatzen denean janlekuen eta etzalekuen arteko ibilbide zehatzak ezarri ohi ditu. Janlekuak fruitu eta baia ugari hornututako toki basotuak dira, bertako lan-daredia elorrio zuriek, legeltxorrek, huntzek, endalaharrek... osotzen dutelarik. Eskakizun horiek betetzen duen eremurik aurkitzen ez badu, larre, landa eta soroetan bazkatzera edo moluskuak eta lur-zizareak harrapatzera abiatzen da.

GARRAZTARROA

(Turdus viscivorus)

DESKRIBAPENA: bere generoko hegaztirik handiena. Erraz bereizten da bigarro arrunte-tik, gainaldean kolore grisaxkagatik eta hegoen bamealdeko zuriagatik.

TAMAINA: luzera: 27 cm. Pisua: 110-140 g.

BIOLOGIA: hegazti goiztiarrenetakoa da araldian sartzeko. Abenduan entzun daiteke jadanik arrak zuhaitz baten adar irtenetik ateratzen duen xirula antzeko kantua Euskal Herriko pagadi eta hariztietan. Zenbait errute otsailaren bukaeran gertatzen dira, eta beraz, apirilaren hasierarako zenbait kumek utzia bide dute habia. Sasoi honetan batez ere

intsektuek elikatzen bada ere, gainerakoetan ia fruituez bakarrik elikatzen da: mihura, elorria, gorostia...

Bertako garraztarroak geldikorrak direla dirudi baina goi-eremuetan ugaltzen direnek, mugimendu laburrak egiten dituzte, eta neguan haran-hondoetako eremu irekietara jaisten dira. Bestetik, hegazti-talde handiak ikus daitezke bai udaberriko migrazioan, (Otsaila/martxoa), bai udazkenekoan (iraila/urria), ale hauek Iberiar Penintsulatik kanpokoak bide dira, eta ziurrenik Eskandinaviatik eta Erdi Europatik etortzen dira.

TXEPETXA

(Troglodytes troglodytes)

DESKRIBAPENA: tamaina ñimiñoako txoritxo honek arraseko hegaldi zuzen eta laburrak burutzen ditu, eta sastraka batetik bestera pasatzen denean, bere hegala laburrengatik eta goian eraman ohi duen buztanagatik ez balitz, sagutxo gorriskaren batekin nahas genezke. Eztei-jantziak hosto lehorren tonuak dauzka: bizkarrean kolore gorri-ka eta sabelaldean kolore argia, gorputza marra ilunez josita dagoelarik.

Buztana altxatuta eraman ohi du, eta bere txioa, sastralaken edo zuhaisken artetik datorren "prrrrr" antzeko soinua edo, adartxoren baten pausatzen denean, doinu ezta izan daitekeelarik. Ezkutaleku bezala erabiltzen dituen heskai edo sastraketarantz bideratutako arraseko hegaldi azkarrak burutzen ditu.

Ez da kobazuloekin harremanetan dagoen hegaztia, haren izen zientifikoak

(Troglodytes = kobazalea) pentsaratzen digun bezala; izan ere, habia itxia eraikitzen du kumeak aurrera ateratzeko eta beste generokide batzuekin batera neguko gau hotzetan gordetzeko; horrexegatik esleitu zitzaion aipaturiko izen zientifikoa.

TAMAINA: luzera: 9-10 cm. Hego-luzera: 14-15 cm. Pisua: 10 g.

BIOLOGIA: arra poligamoa da, eta eme bakoitzarentzat habia bat eraikitzen du.

Hain berezkoa duen habiak etxetu-itxura du, bi zulo uzten dituelarik, bat aurrealdean eta bestea gibelean, antzeko irteera modura. Goroldioz, belarrez, hostoz... eginda dago, eta barrutik luez estalita dago. Espezie geldikortzat daukagun arren, goi-baso eta sastrakadietan bizi diren txepetx batzuek ugaltze-eremuak uzten dituzte neguan, eta haran-hondoetara eta inguruko eremu epe-lagoetara joaten dira.

ETZE TXINBOA

(Sylvia undata)

DESKRIBAPENA: espezie intsektujale honek elikargia lurrean bilatzen du bereziki. Era berean, fruituz eta haziz elikatzen da, neguan batez ere. Apirilean hasten da ugaltzeko aldia. Emeak

bi errunaldi egin ditzake, 4-5na arrautzak osatuak. Sastraka eta txibizi den ota txinboa, arregorriska koloreko bularra duena, eta bere buztan luzea beti tente eramaten duena.

TXINBO PAPARGORRIZTA

(Sylvia cantillans)

DESKRIBAPENA: oso txori txikia da eta nekez ailegatzen da 12 cm-ko luzera neurtzera. Arrak oso kontraste polita erakusten du, bizkarraldekoa grisa-urdina eta beheko aldeak gorritxu edo gaztain koloretakoak, zurbilagoak sabelaldean. Hegoak arre-grisak dira isatsa bezala. Isatseko kanpokaldeko errekrizeak argitsuak dira. Bizar-kutsua zuria da eta oso deigarria den eraztun gorria dauka.

Emeak arrek baino tonu ilunagoak ditu hain bereizgarri diren mota barik baina bizar-kutsu zirriborroekin. Mokoak grisa koloretakoa da eta hankak arre-horiak.

Mediterraneo ingurunean banatzen da. Gure lurraldean, eragin mediterraneoarko lurralde batean agertzen da, Ebroko ibarreko ingurunean. Udako hegazti migratzailea da eta udazkenean neguterako transahariako koar-teletara helbideratzen da.

TAMAINA: luzera: 12 cm. Pisua: 11-13 g.

BIOLOGIA: oso ekintsua da eta eten gabe aritzen da landaretza artean hegaldi laburrak zabaltzen. Sarrasken artean kopa itxurako habia egiten du, barnetik tapizatuta.

Urtean bitan jartzen du hiru edo lau arrautze. Euskal Herriko populazio aktiboaren kopurua ez dela 500 kide baino handiagokoa estimatzen da. Zonalde batzuetan espezie honen dentsitatea 0.4 kide 10 hektarietarako da. Gertakin honek tendentzia egonkorra adierazi lezake, Europa osoko populazioarekin bat.

Hegazti honen populazioen dentsitatea eta antolaketa murrizten duen faktorea, espeziea behar duen ekologikoki aproposak diren enkalbeen urritasuna da.

Mediterraneoaldera sarraskaz beteta dauden lekuetan, faktore batzuen oreka mantentzera zuzendu beharko lirateke kontserbaziorako neurriak. Faktore hauek abeltzainzaren presioa, birpopulaketa, landaretzaren segida naturala eta suagatik sortutako atzerakada dira.

ELIKADURA: basikoki artropodoak eta fruituak jaten du.

HABITATA: karraska lehorrak dauden zonaldeetan bizi egiten da zuhaitska txikiak dauden lekuetan, eta sastraka altuak edo uniformeak dauden lekuak sahiestatzen ditu.

EZKAL TXINBOA

(Sylvia conspicillata)

DESKRIBAPENA: txori txikia da, 13 cm-ko luzera lortzen du. Bizkarraldekoa arre-gorritzak koloretakoa da eta burua gris-errautsa, mokoaren ertzetan beltzarana. Hegoak arre koloretakoak dira eta lumen alboak argitsuak. Isatsa grisa iluna da eta errekrize argitsu kanpokoekin. Eztarria zuri ospetsua, bularra arrosatxoa eta beheko aldeak argitsuagoak. Emeak arrak baino diseinu gutxiago kontrastatuta dauka, marroi-grisa. Mokoa beltza da eta hankak arre ilunekoak.

TAMAINA: luzera: 13 cm. Pisua: 14-16 g.

BIOLOGIA: oso bizikorra da eta landaretza artean mugitzen da eten barik. Hegalaldia baxua eta laburra izaten da; arriskuan dagoen sastraken artean ezkutatzen da. Landaretza artean, lurretik hurbil habia egiten du, landaretzaz egindako habiak argitsu baretik tapizatuak egiten ditu.

Euskal Herriko populazio aktiboa 20 bikotekoa baino handiagoa ez dela estimatzen da.

Europar zehar, Penintsula Iberiar eta Penintsula Italiarratik banatutako populazioak egonkor mantentzen direla dirudi.

Bere populazioek mugatzen dituen faktorea, bai dentsitatea bai distribuzio zonaldeari buruz hitz egiten, giro erdilehor edo zuhaiska-formako estepen gabezia izaten da.

Kontserbazio neurriak espezie honek populatzen dituen habitataren iraupena lortzera helbideratu behar dira.

ELIKADURA: fruituaz eta artropodoz elikatzen da.

HABITATA: ipuru eta txilar otalurretan bizi-tzen da eta karraskadun eguteratan. Larre xerofilodun muinoetan eta material mediterranean mehea dagoen lekuetan presente dago ere. Orokorrean leku hauen lurzoru biluzien portzentaia garaia izaten da.

Mediterraneo ingurualdetik banatuta dago. Gure lurraldean bakarrik agertzen da Arabako bi herrietan.

BASO TXINBOA

(Sylvia borin)

DESKRIBAPENA: baso-txinboa kolore arre-grisaska uniformea, nahikoa moko sendoa eta hanka urdinskak dituen txori txikia da. Nahikoa izua da eta ia beti sasi edo sastraka artean ibili ohi da

TAMAINA: luzera: 14 cm. Pisua: 13-17 g.

BIOLOGIA: habia zuhaitz eta zuhaisketan egiten du. Migratzailea da.

ELIKADURA: intsektuak, ornogabe txikiak eta fruituak jaten ditu.

HABITATA: Euskal herrian, zuhaitz eta zuhaiska gutxi dagoen leku hehorretan salbu, edozein lekutan egeri da.

TXINBO KASKABELTZA

(*Sylvia atricapilla*)

DESKRIBAPENA: gorputzeko kolore arre-grisaska, bizkarrean hauts-koloreko eta sabelaldean tonu zuri zikin bilakatzen da. Arrak aurretik begirano eta atzetik garondoraino heltzen den buruko pileoa agertzen du. Emeek eta gazteek pileo berdina agertzen dute, baina honen kolorea gaztaintakargarria da. Txinbo kaskabeltzaren eta zozo-txinboaren pileoa antzekoa da, baina bada bi txinbo hauek bereizteko ezaugarri baliagarrik: txinbo-kaskabeltzak begia estali arte zabaltzen den kasketa du, eta gainera begien eta begiko eraztunaren kolorea gorria da.

TAMAINA: luzera:14-15 cm. Pisua: 15-20 g.

BIOLOGIA: lurralde hotzagoetako populazioek jokabide migratzailea agertzen dute, negutokia penintsulan edo Afrikan dutelarik. Kantauri aldean urte osoan zehar beha daitezke, baina neguan populazioak behera-

kada nabaria jasaten du, hegazti askok migrazioari ekiten baitiote.

Bikoteak sastraka edo zuhaiskaren batean eta lurretik hurbil, habia latza eraikiko du, bertan, emeak 5 arrautza errungo dituelarik. 12-13 egunetan zehar luzatuko den inkubazioa ere bi helduek burutuko dute, eta txitoek, jaio et 10 egunetara habiatik alde egingo dute. Oraindik ere bi astetan zehar gurasoen ardurapean egongo dira.

ELIKADURA: gure Euskal Herria negu-tokitzat aukeratzen duten txinboak fruituz elikatzen dira. Udan zehar intsektujaleak dira, fruituak erabat baztertu gabe.

HABITATA: oso espezie arrunta Euskal Herrian, eta mota guztietako zuhaizdun eremuetan bizi da, nolabaiteko garapena duen oihanpea dutenetan behintzat.

TXIO LEPAZURIA

(*Phylloscopus bonelli*)

DESKRIBAPENA: zaila izaten da beste txio-espezie batzuetatik bereizten: gibelaldea eta burua apur bat grisaxkagoa, eta azpialdeak argiagoak. Are zailagoa da kantuaren bidez bereizten, nota bakar bat errepikatzen baitu txio geldo eta laburra eginez. TAMAINA. luzera:11,5 cm. Pisua: 7-9 g

BIOLOGIA: espezie migratzailea delarik, Penintsulako iparraldeko ugaltze-lurralde-

tara martxoaren bukaeran heltzen da, eta uztailaren bukaeran edo abuztuaren hasieran alde egiten.

ELIKADURA: intsektu txikiz, hauen arrautzez, beldarrez eta larbez elikatzen da soilik

HABITATA: espezie hau ohikoa izaten da baso eta sastrakadi supramediterranean eta bereziki ugarria da ameztietan.

TXIO HORIA

(*Phylloscopus trochilus*)

DESKRIBAPENA: txori honek oso txikia da eta nekez 11 cm-ko luzera eskuratzen du. Bizkaraldean, hegoak eta isatsa, oliba-berde koloretakoak dira. Bekain argitsua eta horitsu. Behealdean, bularra eta eztarria hori-ilunak dira eta bestea zuri zikineko kolorekoa. Mokoia arre kolorekoa. Txio Arrunta eta Txio Horia oso itxura parekoak dira, baina Txio Horiak, Txio Arruntak baino tonu horitsuagoak erakusten ditu eta hankak argitsuagoak ditu (haragi koloretakoak). Bi espezie hauek hegalepe formularen xehetasun batzuetan desberdintzen dira ere.

TAMAINA: luzera: 11 cm. Pisua: 6-9 g.

BIOLOGIA: orokorrean animali bakartia da baina talde txikiak osatu ahal du. Lurzoruan

egiten du habia, landare baten oinaldean. Habiak borobilak dira, landaretzaz eginak eta barnetik tapizatuak. Urean bitan jartzen du 6-7 arraultzeko errunaldiak.

Euskal Herriaren populazio ugaltzailea 50 bikotekoa baino txikiagoa dela estimatzen da. populazioen dentsitate eta banaketa gutxitzen doa espezierako behar diren enklabe ekologikorik ez daudelako.

Kontserbaziorako neurri moduan, espezie honek okupatzen dituen lurraldeak ondo mantentzeak, bere populazioen iraupena ziurtatuko du.

ELIKADURA: basikoki, artropodoak, intsektuak, araknidoak eta fruituak jaten ditu.

TXIO ARRUNTA

(*Phylloscopus collybita*)

DESKRIBAPENA: lumaje homogeen samarra duen txoria dugu hau. Bizkarreko lumak oliba-berdean dira, ilunagoak buztanean eta hegoetan.

Bularrean eta sabelaldean ukitu horishez margotutako tonu zuriska agertzen du, besapean ñabardura hori hauek ilunagoak direlarik. Begiaren gainean gutxi markatutako bekain horiska agertzen du.

Txio horiarengandik bereizteko modu bakarra kantatzen entzutea da, nahiz eta zenbait xehetasun fisiko egon: bekain markatuagoa eta hanketako kolorea, iluna txio arruntean ara argia txio horian.

TAMAINA: luzera: 11 cm. Hego-luzera: 17-18. Pisua: 7-9 g.

BIOLOGIA: bertako txio habigileek hegoalderantz negu epelagoen bila abiatzen diren bitartean, gure larreetara europar jatorriko txio-kopuru oraindik altuagoa heltzen da.

Badirudi heldu berriak collybita subespeziekoak direla, eta urriak, azaroak eta baita abenduak aldera ere, heltzen dira, apirilean berriro alde egiteko. Ale habigileek lurretik hurbil dauden zuhaiskak aukeratzen dituzte bolaitxurako habia eraikitzeko, baina ez luraren arrasean daudenak, hauek txio horien gustokoak baitira. 5-7 arrautza artean erruten dituzte eta emeak 13-15 egunetan zehar inkubatuko ditu. Habian beste 13-15 egun eman ondoren, txitoak hegan egiteko gai dira.

MENDI - ERREGETXO

(*Regulus regulus*)

DESKRIBAPENA: erregetxo Bekain zuria-ekin (*Regulus ignicapillus*) batera, Europako hegaztirik txikiena da. Bekainzuritik bereizten da ez bekain zuririk eta ez begi-zirrinta beltzetik ez duelako. Gainera, Erregetxo Bekainzuria zuhaizdun eremu guztietan oso ugaria den bitartean, Iberiar Penintsulan Mendi-erregetxoa goibasoetan baino ez da aurkitzen. Ez bata, es bestea ez dira oso ezagunak baserri-inguruetan; izan ere, adar eta hostoen muturre-

tan bizi diren intsektuak harrapatzeko espezialdu dira eta beraz, ez dira ikusten errazak zuhaitzen nahaspilaren barruan.

TAMAINA: luzera. 9 cm. Pisua: 5-7 g.

ELIKADURA: intsektujalea da.

HABITATA: mendi-erregetxoak oso populazio txikia du Euskal Herrian, eta 600 metroko altueratik gora dauden Pinu Gorriko basoetan eta adineko konifero-landaketa batzuetan baino ez da aurkitzen.

ERREGETXO BEKAINZURIA

(*Regulus ignicapillus*)

DESKRIBAPENA: erregetxoak Europako txoririk txikienak dira. Bizkar oliba-arrea eta hego eta buztan zuriak agertzen ditu, bularrean tonu zuri zikina nagusitzen delarik. Arrek buru erdian bi marra beltzez inguratutako orban hori eta laranja aurkezten dute, eta emeek, berriz, orban horia dute. Gure Euskal Herrian negutarra den mendi-erregetxoa eta erregetxo bekainzuria, sedentarioa, bereizteko, azken honen begia zeharkatzen duen marra ilunaren gaineko azaleko zerrenda zuriari begiratu behar zaio. Oso txinta deigarri eta bereizgarria sortzen du, gero eta arinagoa den "tsi-tsi-tsi-tsi-tsi" antzeko soinu jarraia.

TAMAINA: luzera: 8-9 cm. Hego-luzera: 15-16. Pisua: 6-7 g.

BIOLOGIA: espezie sedentario hau neguan eta udazkenean ugariagoa da,

iparraldetik dato

zen hegaztien etorreraren ondorioz.

Habia bi adarren artean zintzilik egoten da, gogokoen duen zuhaitza pinua delarik.

Habia, likenez, goroldioz eta belarrez egiten du, adarrari lotzeko amaraunak erabiltzen dituelarik.

Txitaldi bakoitzean 11 arrautza ere jartzen ditu, eta urtero bi txitaldi egon daitezke. Negu bortitzetan espezie leun honetako ale ugari hiltzen denez, jaiotze-tasak hilkortasun-tasa altu hau konpentsatu behar du. Emeak 15 egunetan zehar inkubatuko ditu arrautzak, eta hurrengo 17 egunetan, bikotea txitoak elikatzeke lanean arituko da. Ondoren, kumeek habia utziko dute.

Hegazti zaratatsu eta sozialea da, eta neguan zehar beste paridoekin batera ikus daiteke.

EULITXORI GRISA

(*Muscicapa striata*)

DESKRIBAPENA: euli-txori hau erraza da identifikatzen, batez ere ehizarako duen joka-eragatik: pausaleku egoki batetik, hegaldi labur bat egiten du intsektu hegodunak harra-patzeko eta ondoren, pausaleku berberera itzultzen da. Sexu bien lumaldia grisaxka izaten da gainaldean eta zurixka azpialdean, eta zirrinta mehe ilunak dituzte bekkokian eta bularrean.

TAMAINA: luzera: 14 cm. Pisu: 15-16 g.

BIOLOGIA: Euskal Herrian arrunta izan arren, ez da ugaria, ez eta ere hegazti geldikorra. Apirilaren amaieran heltzen da gure latitudetara, eta maiatzaren erdialderako aurki daitezke zenbait bikote habia egiten.

Bere lumajea ez da ipar euli-txori arrarena

bezain ikusgarria eta ez dute dimorfismo sexualik.

Beste hegaztietatik bereizten duen partikularitate bat azaltzen dute lehenengo arraun-lumak, alderantzizka berritzen dituela, gorputzetik urrutien daudenetatik hasiz alegia.

ELIKADURA: intsektuz elikatzen da.

HABITATA: espezie honek, bere ahiade den ipar euli-txoriaren ohitura ezberdinak izaten ditu fruita-arbola inguru garbitan ibiltzen bait da maiz. Habia fruita-arbolek dituzten zulo-gune-sarreretan habilki eraikitzen du. Banaketa irregularreko espezie urria da, eta oro har, altuera txikiko lurraldeetan aurkitzen da, gehienetan 600 m-ko altueratik behera.

EULITXORI BELTZA

(*Ficedula hypoleuca*)

DESKRIBAPENA: txolarre bat baino tamaina txikiagokoa da. Oso berezia da arrak araldian erakusten duen lumadiaren kolorea: gainaldea beltza eta azpialdea aldiz, zuria, eta hego-zerrenda zuri bat eta orban zuri bat bekkokian. Udazkeneko mudaren ostean, arrek emeek eta gazteek izan ohi dutenaren antzeko lumadia hartzen dute: azpialde zuria, eta gainalde arrea, hego-zerrenda zuri batekin. Euskal Herrian azken itxura hau ikusten diogu gehienetan, oso euli-txori ugaria eta nabarmena baita udazkeneko pasean (abuztua/urria). Urtesaso honetan non-nahi aurkitzen dugu, zutoin, hesi, zuhaixka eta zuhaitzetatik bere fruit moduko hots bereiz-

garria etengabe egiten. Edonola, haren populazio habiagilea oso urria da Euskadin; izan ere, gogokoena duen habitata osatzen duten adineko harizti eta ameztiekin gure lurraldean oso eremu txikia estaltzen dutelarik, ehun bikote baino gutxiago ugaltzen bide dira bertan.

Behar dituen berezko hutsuneen ordezkot moduan, habi-kaxak ipintzea euli-txori beltzarentzat guztiz onuragarria gertatu da toki askotan. Beste alde batetik, berarengan eragin oso kaltegarria duen faktore bat legez kanpoko ehiza da, Mediterraneoko herrialdeetan, migrazio aldietan.

TAMAINA: luzera: 12,5 cm. Pisu: 13-14 g.

BUZTANLUZEA

(Aegithalos caudatus)

DESKRIBAPENA: txori honen ezaugarriak bereizgarriena ertz zuriko buztan beltza da, honen neurria gorputz osoa baino luzeagoa, 7,5-9 cm. artekoa, izan baitaiteke. Buru zuria zeharkatzen duen bekain beltza du.

Gorputzak kolore zuri bera agertzen du, buztan beltza eta albo ilunak salbu.

Ezinegon handia erakusten du eta taldeka behatu ohi da. Zuhaitzez zuhaitz ibiltzen da hegaldi labur eta ezbaikorretan.

TAMAINA: luzera: 14 cm. Hego-luzera: 17. Pisua: 8 g.

BIOLOGIA: migrazio-mugimenduetan zehar, urriaren bukaeran, ugari samarra da, atsedean hartzeko pausatzen diren edo hegana pasatzen diren hegazti-saldo handiak, modu jarraian ikusi ahal izango ditugularik. Neguan saldotan biltzen dira, baina talde hauek otsailaren bukaeran desegingo dira, eta bikote bakoitzak bere habia eraikiko du. Hiru aste

inguru emango dituzte lan honetan. Izan daitekeen bola-itxurako habiak, ehundura kotoi-kara du, eta liken eta goroldioz estalita dago, materiale hauek eransteko amaraunak, bel-dar-zeta eta landarezuntzak erabiltzen dituelarik. Habia, lurretik hurbil edo zuhaitzetako goiko partean koka dezake, bai adarren artean bai urkila batez lurrik. Barnealdea oilategietan edo lumatze-lekuetan bildutako lumentz bete ohi du (1000-2000 luma erabiltzen ditu). Emeak 8-12 arrautza erruten ditu, eta ia 15 egunetan zehar inkubatuko ditu.

Txitoek 14-18 egun inguru emango dituzte habian eta oraindik beste 15 egun beharko dituzte beraien kabuz bizitzen hasteko. Denbora horretan zehar, eta baita habiaren eraikuntzan ere, helduek, txitaldia galdu edo bikoterik lortu ez duten txori baten edo biren laguntza jasotzen dute.

KASKABELTZ TXIKIA

(Parus palustris)

DESKRIBAPENA: gainaldean kolore arrea eta beeraldean kolore zuria azaltzen duen kaskabeltza, kapirotea eta paparra kolore beltz distiratsukoa izaten dute.

TAMAINA: Luzera: 11,5 cm. Pisua: 11 g.

BIOLOGIA: zuhaitz-zulogunetan egiten du habia eta fidelki behin eta berriz berberetara itzultzen da.

Nagusiki geldikorra den baso-txoria da, eta neguan transhumantzia-mugimenduak egi-

ten dituelarik, taldeak eratzen ditu sarri askotan erregetxoekin, oikilekin, gerri-txoriekin eta bere familiako hegaztiekin.

ELIKADURA: urtesasoi honetan, elikatzeko lurreko goroldioak eta orbela, eta zuhaitzen alderik urrunenak miatzen ditu.

HABITATA: parido hau, bere familiako gainontzeko guztiak bezala, baso hostogalkor nahiz koniferoenetara hertsiki lotuta dago, nahiz eta lehenengoak nahiago izan.

AMILOTX MOTTODUNA

(Parus cristatus)

DESKRIBAPENA: garai guztietan agertzen duen eta maiz altxatzen duen mottoak ematen dio izena eta xarma arras intsektujalea den parido honi.

TAMAINUA: Luzera: 11,5 cm. Pisua: 11 g.

BIOLOGIA: generalean, zuhaitz lehortutako zulogunetan egiten du habia, zenbaitetan berorrek egiten duelarik zuloa.

Gainerako paridoak bezaka, espezie geldikorra da, eta udazken-neguan Euskal Herriko basoetan nora ezean ibiltzen diren hegazti txi-

kien taldeetan parte hartu ohi du.

ELIKADURA: intsektuez eta beste artropodo batzuek elikatzen da, eta horretarako zorua miatzen du batez ere, baina sarritan zuhaitzen enborra eta adar txikiak ere miatzen ditu.

HABITATA: gure basoetan urria den hegaztia; pinu asko den inguru garaietan izaten da batez ere, baina baita harizti eta bagadietan ere. Euskal Herrian basoetan ere, pinudietan detektatu ohi dira dentsitate handienak, bai berezkoetan bai landatutakoetan.

PINU KASKABELTZA

(Parus ater)

DESKRIBAPENA: pinu-kaskabeltza, pinudian sartzerakoan adarren artean mugitzen ikus eta entzun dezakegu, eta une batez gure parean pausatu ondoren, segituan adartxo eta pinaburuen artean desagertzeko aireratuko da. Tonu grisaska agertzen du: oliba-grisa bizkarretik eta arre argia bularretik.

Hobeto ezagutu ahal izateko beste bi ezaugarri berezi ditu: hego bakoitzean dituen bi marrak eta buruaren itxura. Buru beltzean masail zuriak eta, garondoko orban zuri bereizgarria nabarmentzen dira.

TAMAINA: luzera: 11 cm. Pisua: 9 g.

BIOLOGIA: bere bizimodua basoekin erlazionatuta dago, baina habia egiteko koniferoak nahiago ditu. Ugalgarai datorrenean, enborren artean zuloren bat bilatzen du, baina, baso-ustiapenerako landaketetan honelako hutsune gutxi aurkitzen duenez, pinukaska-

beltz askok habia-kutxetan, inguruetako zuhaitzetan edo hormetako zuloetan egingo dute habia. Zuloa goroldioz eta luez bete ohi du, eta bertan 7-9 arrautza errungo ditu. Emeak 14-18 egunetan zehar inkubatuko ditu. Beste 16-19 egun igaro ondoren, txitoak habia uzteko prest daude, gurasoek hurrengo bi asteetan zehar elikatuko dituztelarik.

Beste kaskabeltz eta amilotx batzuk bezala, Pinu-kaskabeltza geldikorra da, baina udazken-neguetan beste espezie batzuekin elkartzen da eta lurraldean zehar joan-etorriak egiten dituzten taldeak eratzen ditu.

ELIKADURA: adarretan, enborrean eta hostoetan harrapatutako intsektuz eta armiarmez elikatzen da. Pinu-beldarrak jaten ditu, baita beste zenbait espezie xilofago ere, modu honetara basoetako izurriteak kontrolatzen laguntzen duelarik.

AMILOTX URDINA

(Parus caeruleus)

DESKRIBAPENA: txori txiki eta eder honek buru, garondo, hego eta buztan urdinak agertzen ditu.

Aurpegia zuriska da, begia zeharkatzen duen marra batez apainduta, iduneko beltzal bular horiaren hasiera markatzen duelarik. Bizkarra berdeska da, ñabardura urdinak badiu ere. Zuhaitzeko kanpoko aldeetan, adartxo finen artean, intsektu, larba eta beldarrak etengabe bilatzen dituen bitartean behatzea arrunta izaten da.

TAMAINA: luzera: 12 cm. Hego-luzera: 20. Pisua: 9-10 g.

BIOLOGIA: Euskal Herrian jokabide sedentarioa agertzen du neguan zehar, iparraldetik datozen txorien mugimendu erratiko eta migrazioen ondorioz, populazio-tamainak

hazkunde nabaria agertzen badu ere.

Zuhaitzetako zuloetan egiten du habia, horrelakorik ez topatzekotan, helburu horrekin jarritako habia-kutxak ere gogoko dituelarik. Zuloa goroldioz eta belarrez betetzen du, eta ondoren lumentz estaltzen du. Emeak 7-12 arrautza errungo ditu, eta 15 egunetan zehar inkubatuko ditu. Txitoek bertan 16-21 egun eman ondoren, hegan egiteko gai dira, eta, zenbait espezieren kasuan ikusi dugun bezala, gurasoek beste bi astetan zehar elikatuko dituzte, ian honek bikotearen iharduera belarjale etengabea eskatuko duelarik.

Espezie geldikor gisa jokatzeko du, baina joan-etorriak egiten ditu beste hegazti batzuekin batera, udazkenean eta neguan.

KASKABELTZ HANDIA

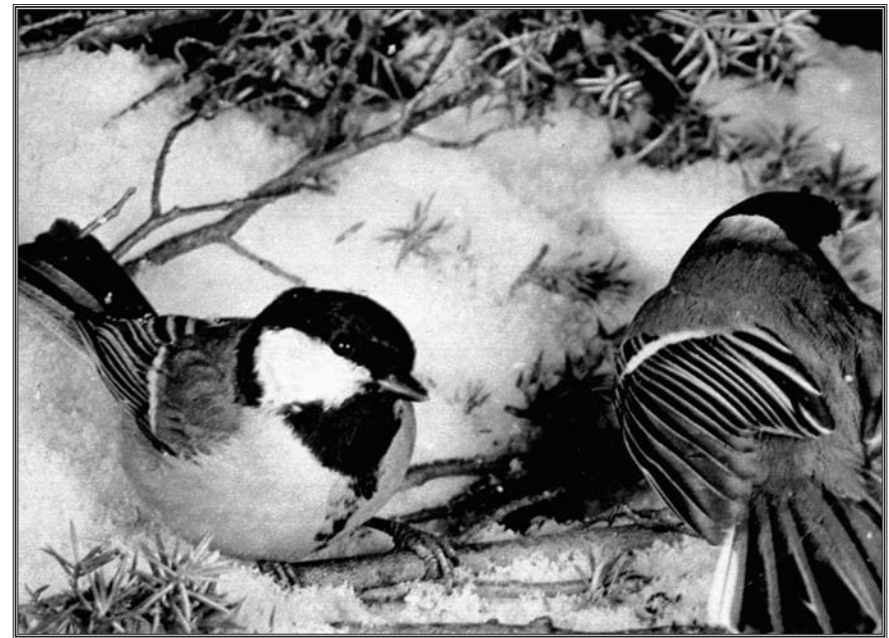
(Parus major)

DESKRIBAPENA: tamaina aldetik txolarrearen antzekoa da, baina lerdinagoa, eta jokaera bizia eta geldiezia agertzen du. Buru beltza masail zuriak eta bularretik luzatzen den paparreko kolore beltza, nabarmentzen dira. Orban beltz hori, arren kloakaraino luzatzen da, emeen eta gazteen kasuan, horren markatua ez izateaz gain, laburragoa delarik. Bere kantu bereizgarriak, "txi-txi-pin" antzeko soinu errepikatuak, gure udalerrian "pe-pe-txin" izena ekarri dio.

TAMAINA: luzera: 14 cm. Hego-luzera: 22. Pisua: 19 g.

BIOLOGIA: sedentarioa da, neguan eta

udazkenean bere kopurua handitu egiten delarik. Fruta-arboletako eta beste hostozabaleko zulo eta hutsuneetan, hormetan eta harresietan egiten du habia, kaleargi, gutu-nontzi eta habia-kutxak erabiltzen badiu ere. Habian goroldioa, ileak, belarrak eta lumak bilduko ditu, eta emeak 8-13 arrautza errungo ditu. Emeak berak arrautzak 13-14 egunetan zehar inkubatuko ditu, arrak bere bikotearentzako elikagaiak lortzen dituen bitartean. Txitoek 20 egun betetzen dituztenean, hegan egiteko gai dira, eta oraindik beste horrenbeste egun emango dituzte gurasoen ardurapean.

GARRAPOA

(Sitta europaea)

DESKRIBAPENA: hegazti potoloa; gainaldea gris urdinska kolorekoa du, begiak zeharkatzen dituzten zirrinta beltz banarekin, eta azpialdeak, gorritzak edo okre antzekoak. Espezie hau, ia erabat zuhaiztarra delarik, deigarria da enborretan zehar buruz behera jaiseko duen trebetasuna; izan ere, ez okilak ez gerri-txoriak ez dira honelako balentriarik egiteko gauza.

TAMAINA: luzera: 14 cm. Pisua: 20-22 g.

BIOLOGIA: ugaltze-sasoian ezinbestekoak ditu habia egiteko zuloak dituzten adineko zuhaitzak. Harrapatzaileen arriskua murrizteko, txikiago egiten du habiaren sarrearen diametroa, bere listuaz bustitako buztin-bola txi-

kiak itsatsiz; hauxe da zalantzarik gabe espezie honen jokaeraren ezaugarriarik bereziena.

ELIKADURA: zuhaitz hostoerorkorreen enbor eta adar lodietan elikatzen da nagusiki, eta, neurri txikiagoan bada ere, zorua eta zuhaitzen adaburuak ere miatzen ditu. Konifero-basoak eta baso hostozabal gazteak saihesten ditu; hori dela eta, espezie honen kontserbazioa, beste espezie troglodita batzuen bezala, estuki lotuta dago baso hostozabal helduen kontserbazioarekin.

HABITATA: hostogalkorren basoak oso gustuko ditu.

Euskal Herrian, eskualde mediterraniarrean ez beste lekuetan bizi da.

HARKAITZ - TXORIA

(Tichodroma muraria)

DESKRIBAPENA: espezie nahastezina. Kolore grisaxka eta hego gorriak dituelarik, haren hegaldiak tximeletena gogorarazten ditu.

TAMAINA: luzera: 16,5 cm. Pisua: 15-20 g.

BIOLOGIA: Hegazti hau Kantauriar Mendilerroko eta Pirinioetako malkarretan kumatzen da, 1.800 metroko altueratik gora. Ugaltze-sasoia ostean, ale asko sakabatu eta askoz ere beherago jaisten dira, bai eta kostaldeko harkaitz batzuetaraino ere hel

daitezke. Sakabanaturiko hegazti hauek ikus daitezke noizik behinka gure mendietan urriaren bukaeratik martxoaren bukaera arte. Neguan, mendien goialdetik haranetara jaisten da.

ELIKADURA: ornogabeak jaten ditu.

HABITATA: mendi handietako labarretan bizi da eta harkaitzetan gora edo behera ibiltzeko gai da.

Euskal Herrian, Pirinioetan soilik bizi da.

GERRI-TXORI ARRUNTA

(*Certhia brachydactyla*)

DESKRIBAPENA: txori honen lumajeak, kolore arre, zuri, beltz eta gorri-horiak nahastu ditu, zuhaitzen azala gogorra dakarkigularik. Bularra, paparra eta masailak tonu zuri zikina agertzen dute, azaleko zerrenda arre batez apainduta.

Ezaugarriak bereizgarriak beharantz okertutako mokoa eta aurkezten duen jarrera dira. Zuhaitzen enborretik gora bueltak ematen igotzen da, buztan gogorra eustarri modura erabiliz eta atzaparren bidez enbora helduz.

TAMAINA: luzera: 12-12,5 cm. Hego-luzera: 33-37. Pisua: 8-12 g.

BIOLOGIA: neguan hazkunde txikia agertzen duen espezie sedentarioa dugu hau. Zuhaitzetan egiten du habia, azalik gabeko arrakaletan, gehien bat. Habia goroldioz, belarrez... egin ohi du, bertan errundako 6-7 arrautzak 15 egunetan zehar inkubatuko dituelarik.

Txitoek habian 16-17 egun emango dituzte, eta ondoren gurasoekin denboraldi bat igaroko dute, familiaren batasuna negu osoan zehar ere mantentzeko.

Zuhaitzetan zenbait paridorekin batera bizi direnez, eremua honela banatzen dute: amilotx urdinak kanpoko aldeetan, hau da, adar txoetan, hostoetan eta zurtoinetan ehizatzen du; kaskabeltz handia barrualdean aritzen da; eta gerri-txoria enborrean.

ELIKADURA: zuhaitzen azalean ezkutatua bizi diren ornogabez elikatzen dira, mokoa animalia hauek ehizatzeke moldatu dutelarik. Ehizatzeke atzapar sendoen bidez zuhaitzetik zeharkako norabidean igotzen da, zirrikituetatik harrapakinak bilatzen dituen bitartean. Zuhaitz baten inguruan nahikoa buelta eman duenean bestearen oinarrira pasatzen da, berriro ere espiralean igotzen hasteko.

URRETXORIA

(*Oriolus oriolus*)

DESKRIBAPENA: urretxoriak lumajearen dimorfismo sexual nabaria ageri du. Arrak hegoak eta isatsa beltzak eta gainerakoa hori bizia du.

Emeak bizkaraldea hori berdeska du, sabelaldea grisaska da.

TAMAINA: luzera: 24 cm.

BIOLOGIA: habia zuhaitz handien goiakdean egiten du. Migratzailea da.

ELIKADURA: intsektuak eta fruituak jaten ditu.

HABITATA: Euskal herrian, isurialde mediterraniarrean soilik bizi da.

ANTZANDOBI ARRUNTA

(*Lanius collurio*)

DESKRIBAPENA: dimorfismo sexual nabarmena aurketzen du. Arra deigarriagoa da, eta beraz, errazago topatuko dugu, talaia, zutoin, zuhaiska edo makilen gainean pausatutako egoten baita. Buru eta ipurtxuntzur grisa, sama zuria eta bular zuri-gorriska du.

Bizkaraldeko partean, berriz, kolore gaztainakara-gorriska aurketzen du, eta buztan beltza kanpoaldeko lema-luma zuriz apaindua dago. Buruan, begien parte estailiz, antzandobien bereizgarria den karatula-itxurako orban beltza aurketzen du. Emeak, orban beltz bera badu ere, ez du horren lumaje deigarriarik, bizkarraldean tonu arreak eta, sabelaldean, orban arrez pikardatutako kolore arre argia agertzen duelarik.

TAMAINA: luzera: 17 cm. Pisua: 28-30 g.

BIOLOGIA: udako espezie hau Afrika tropikaleko negu-tokitik maiatzaren hasieran heltzen hasten da, abuztuak edo irailak aldera berriro ere alde egiten duelarik.

Uztailaren hasieran, habia zuhaiskaren batean eraikitzen du, pasadan urtekoa konponetzen ez duenean. 5 edo 6 arrautza erruten ditu, emeak modu jarraian, 15 egunetan zehar inkubatuko dituelarik. Arrak, bitartean, emearentzat elikagaiak bilduko ditu.

Txitoek oraindik 15 egun gehiago emango dituzte habian.

Antzandobi arrunta hegazti migratzailea da, eta negu-lurraldeak Afrikaren hegoaldeko herrialdeetan ditu.

ANTZANDOBI HANDIA

(*Lanius excubitor*)

DESKRIBAPENA: Antzandobi handiak bizkarraldea eta burua grisak, sabelaldea arrosa edo ziriska, hegoak eta isatsa beltzak eta begiak estaltzen dizkioten orban beltz bana ditu.

TAMAINA: luzera: 25 cm. Pisua: 40-49 g.

BIOLOGIA: antzandobiak ezagunak dira zenbait harrapakin zuhaixken arantzetan edo alanbre arantzadunetan iltzatuz jaki-gordailuak sortzeko duten ohituragatik.

Uztailaren hasieran, habia zuhaiskaren batean eraikitzen du, pasadan urtekoa konponetzen ez duenean. 5 edo 6 arrautza erruten ditu, emeak modu jarraian, 15 egunetan

zehar inkubatuko dituelarik. Arrak, bitartean, emearentzat elikagaiak bilduko ditu. Txitoek oraindik 19 egun gehiago emango dituzte habian.

ELIKADURA: intsektu handiak eta ornodun txikiak jaten ditu eta, sarritan harrapakinak zuhaisketako arantzetan ziztatuta metatzen ditu.

HABITATA: sastraka duten landazabalak ditu gustukoen eta Euskal Herrian, isurialde atlantikoan ez da ageri. 250 bikote baino gutxiagoko populazioa estimatzen da Euskal Herrian.

ESKINOSOA

(*Garrulus glandarius*)

DESKRIBAPENA: basoetako korbido tipiko, oso zatatsua, zerbaitek izutzen due-nean batez ere.

Bere hegaletoak zirrinde urdinek, ipurtxuntxur zuriak eta mototsa tente ipintzeko duen ohiturak bereizteraz bihurtzen dute.

TAMAINA: luzera: 34 cm. Pisua: 140-190 g.

BIOLOGIA: bereziki arretatsua da eta giza-kiaren eta balizko beste harrapatzaile batzuen presentzia salatzen du alarma-oihu zalapartariak eginez; era honetan ahartarazten ditu basoko gainerako biztanleak.

ELIKADURA: dieta orojalea eduki arren, batipat ezkurrez, pinaziz eta bagatzaz elikatzen da, lurpean pilatuz. Ohitura honek

garrantzi ekologiko handia ematen die, zeren zuhaitzen barreiadura mesedetzen bait dute.

Lumaje bereizgarria du, beraren familiako hegaztienean ohikoa ez dena. Bereziak dira hegopeko luma urdin txiki eta marradunak eta bibote-kutsu beltza. Hura ikustea erraz samarra da. Are ohikoagoa da hari bera bizi den baso-inguruetara kanpotarrik joanez gero bere alerta-seinalea entzutea.

HABITATA: Euskal Herrian haritz ugari dituzten Intsinis Pinuko landaketa helduetan eta Haritz Kandugabeez, ametzez eta erka-metzez osaturiko basoetan lortzen ditu dentsitaterik altuenak.

BELATXINGA MOKOHORIA

(*Pyrrhocorax graculus*)

DESKRIBAPENA: belatxingak erroien familiako hegazti beltz batzuk dira, iparbleak baino handitxoagoak, eta mendi multzoetan, altuera handian, koloniatan bizi direnak.

Belatxinga mokohoria eta bere ahaide mokogorriaren arteko desberdintasunik nabariena mokoan datza: lehenengoak motzagoa eta horia dauka, besteak luzea eta gorria. Halaber, mokohoria pixka bat txikiagoa da: 38ren bat zentimetroko luzera izaten du eta mokogorriak, ordea, 40 zentimetroak gaintitu ditzake.

TAMAINA: luzera: 38 cm. Pisua: 170-330 g.

BIOLOGIA: belatxingek koloniatan egiten dute kabia, iritsi ezinezko harkaiztegien gainean, zirrikitu eta hutsuneetan.

Kabia belar eta sustrai askorekin estaltzen dute.

Mokohoriak bizitza guztian bikotean bildurik bizi dira. Arra oso maitekorra da eta emea igurtzi eta leunkiro mokokatzen du eta bere apeuak ere eskaintzen dizkio emaro.

Bi espezieotako emeek apirila eta maiatza aldean jartzen dituzte arraultzeak -3 eta 5 artean- eta 18-19 egunez inkubatzen dituzte. Kumei bi gurasoek ematen diete jaten kabian dauden denboran, beregain bizitzen hasi arte -30en bat egunez belatxinga mokohoriaren kumeak eta 40en bat egunez mokogorriarenak.

Dato kurioso hau eman dezakegu: batzutan, saiek arreek habia egindako barrunbe beretan kokatzen dute hauek berea.

BELATXINGA MOKOGORRIA

(*Pyrrhocorax pyrrhocorax*)

DESKRIBAPENA: beste zenbait korbidorekin, hala nola, belabeltza eta bele txikiarekin maiz nahastuak izan arren, nahiko errazak izaten dira bereizten, mokoaren eta hanken koloreari esker, eta lirainagoa delako gainera. Belatxinga mokogorriak beltz distiratsua du lumadi osoa, etamokoa eta hankak aldiz, gorriak.

Aire-akrobata trebeak izanik, gure harmal-horma basatienetan ibiltzen dira, mendizale eta eskalatzaileentzat gozagarri direla haien itzulipurdi zoragarriak.

TAMAINA: luzera: 40 cm. Pisua: 280-360 g.

BIOLOGIA: Iberiar Penintsulan itsas labarretan nahiz mendi-harkaitzetan egiten ditu habiak, abere ugaridun larrediekin lagunduta badaude. Euskadiko lurraldean ez du habiarik egiten itsas labarretan, eta kolonia gehienak

kostatik urruneko malkarretan kokaturik daude, 800 metroko altueratik gora. Habiak zuloetan, zartadura eta kobazulo irisgaitzetan egiten ditu, koloniala nahiz bakarka.

Belatxinga mokogorria zein mokohoria oso espezie taldekoia dira ugaltze-sasoitik kanpo, eta askotan bi espezieetako aleak dituzten talde handiak eratzen dituzte.

Hura bizi den itsaslabarretako arrailetan eta erlaitzetan umetzen zaigu. Belar eta landare-hondakinezko habian emeak 3-5 arrautza uzten ditu, berak txitatuko dituenak.

ELIKADURA: belatxingak, hegazti insektujaleak dira oro har, baina bien dietan da garrantzitsu samarra landare-zatikia. Insektuen artean aipatzekoak dira tximeleta eta euli-larbak zein pupak, eta batez ere, kakalardoak.

BELE TXIKIA

(*Corvus monedula*)

DESKRIBAPENA: uso baten tamainakoa da bele txikia, 33 cm ingurukoa; kolore iluna ageri du eta begi grisak dauzka.

Bizimodu taldekoia egiten du zeharo. Insektuak, zizareak, eroritako frutak eta haziak ditu elikagai.

Udaberrian dagokio ugaldia, apiriletik maiatzera bitartean. Habian jarritako arrautza-multzoa 4-6 ingurukoa izaten da; emeak bakarrik txitatzen ditu arrautzak 18-20 egunetan.

Txitek aho ikaragarria daukate, gorri-gorria eta ertz zuri potoloez inguraturikoa. Guraso ar-emeek elkarrekin elikatzen dituzte txitak; ekain aldera, hegan egiteko gai dira eta alde egiten dute habiatik.

Urtebete egin orduko parekatzen da, baina ez da ugaltzen hiru urte bete arte. Bele txikiak udazkenean emigratzen du, beste hainbat kiderekin batean maiz; eskualde beroagoetara jotzen du, negua han igarotzeko asmoz.

BELABELTZA

(*Corvus corone*)

DESKRIBAPENA: erroiaren antzeko izan arren, azken hau baino ugariago eta txikiagoa da; isatsa erroiaren modukoa eduki beharrean, kuniformea alegia biribilduna dauka.

TAMAINA: luzera: 47 cm. Pisua: 540-600 g.

BIOLOGIA: Espezie geldikorra da, eta neguan lekualdaketa laburrak egiten dituzten ale ugariko taldeak eratzen ditu.

Arkitekto trebeak dira zuhaitzetan habia egiterakoan. Habia hau abandonatzen dutenean beste hegazti batzuek erabiltzen dute, harra-

pariek. Nahiz batzuetan habiak elkarrengandik gertu egon, ez da hegazti kolonial bat, barrutikoitasun argia agertzen bait du.

ELIKADURA: haren elikadura artropodoetan oinarriturik dago, bereziki intsektuetan, eta zerealeetan.

HABITATA: arrunta da Euskal Herri osoan; mika bizi den inguruneen antzekoetan bizi da, baina basoetako argiune eta ertzetan ere aurki daiteke; izan ere inoiz baso barruan ere ugal daiteke.

ERROIA

(*Corvus corax*)

DESKRIBAPENA: 62 zentimetro handiera eta 1,25 zentimetro hegozabalera duelarik, erroia benetako erraldoi bat da, bera barne hartzen duen eta lorategi eta zalduetako txori txikiek osatzen duten paseriformeen ordenaren barruan.

Askotan jendeak beste korbido batzuekin konfunditzen du, hala nola beleekin edo iparbeleekin. Horietatik guztietatik bereizten da hainbat ezaugarritan: bere tamaina handiagoa, bere eztarriko luma latzak, solte eta tenteak, mokoa, sendoagoa eta zorrotzagoa, eta ahotsa "grrak" edo "rok" antzeko soinu sakon eta errepikatua.

Bai lumaia, baita mokoa, hankak eta begiak, ere, beltz-beltzak dituelako ezaguna da hegazti hau. Bera protagonista izan duten elezahar eta mito ugariak "asturu gaitzeko" txori bihurtu dute eta, arrazoi honegatik, gizakien gupidagabeko jazarpena jasan izan du hainbat eta hainbat urtez. Hala ere, bere

aparteko adimenari eta moldatzeko duen gaitasun izugarriari esker, irautea lortu du, bere populazioak, aintzina ugariak, nabarmen murriztu badira ere.

Izaeramesfidati eta iheskorra erakusten duenez, oso hegazti ezezaguna da, nahiz eta lumaje eder eta deigarria izan.

Dimorfismo sexual nabarmena aurkezten du. Arren gorputz osoak kolore urdin ilun bizia agertzen du, hego eta buztan ilunagoe-kin, eta hanka beltzetan ere tonu urdinak bereiz daitezke. Emea, orde, nabardura urdinak agertzen baditu ere, orban argiz pikardatutako kolore arregisaskaz jantzita dago. Hegazti honek tamaina handi samarra eta lumaje deigarria agertzen badu ere, bere izakera iheskor eta mesfidatia dela eta gutxitan ikusi ahal izango dugu.

TAMAINA: luzera: 60-65 cm. Hego-luzera: 125 Pisua: 800-1.500 g.

ARABA-ZOZO PIKARTA

(Sturnus vulgaris)

DESKRIBAPENA: bere lumajea urtean zehar aldatu egiten da. Euskal Herrian, neguan ugariagoa da, eta garai honetan agertzen duen jantzia beltz distiratsua da. Buruan distira berdeskak eta moreak erakusten ditu eta sabelaldean orban zuriz apainduta dago. Orban hauek emearen lumajean ugariagoak dira. Udako koloreak, orokorrean, distiratusagoak dira, baita buruko ñabardurak ere, baina sabelaldeko orbanak desagertu egiten dira.

Mokoa eta kolorez aldatzen da, orain horiska baita. Garai honetan araba-zozo beltzarekin nahas daiteke, baina hau mediterranearen klimako ezaugarriak agertzen dituzten eremuetako herrietan bizi da.

TAMAINA: luzera: 18-22 cm. Hego luzera: 37-40 cm.

BIOLOGIA: arboletako eta etxeetako zuloetan egiten du habia. Urteran bi errunaldi egiten ditu, horietako bakoitzean bost-zazpi

arrautza erruten dituztelarik.

Europako araba-zozo pikartak irailetik aurrera iristen dira kopuru handitan negua pasatzera etamartxora arte gelditzen dira gure lurraldean. Ehundaka alez osotutako saldo handi eta nahasiak eratzen dituzte. Jokaera taldekoi hau defentsarako teknika da, izan ere, belatz handiren batek erasoko balu, talde osoa bildu eta estutu egingo litzateke, gorputz bakarra bailitzan, eta belatzak, honen kontra joteko beldurrez, alde egingo luke.

Tiro hotsen aurrean jarrera berdina zuenez txori ugari hiltzen zen, baina berriki kontrakoa egiten ikasi du, hau da, sakabanatzen. Eleiza eta baserrietako zuloetan kokatutako. Eleiza eta baserrietako zuloetan kokatutako koloniatan ugaltzen dira. 4-5 arrautza erruten ditu eta 12-14 egunetan zehar inkubatzen ditu. Txitoek beste 20-22 egun emango dituzte habian.

ARABA ZOZO BELTZA

(Sturnus unicolor)

DESKRIBAPENA: arabazozo beltzak lumaje beltz distiratsua eta moko hori-beltza izaten du ugal-sasoian. Gainerakoan, tita argiz jantzitako lumaje beltz-grisaska eta moko beltza izaten ditu.

TAMAINA: luzera: 21cm. plsu: 38-39 g.

BIOLOGIA: Nagusiki eraikinen arrakala eta zuloetan egiten ditu habiak. Taldetan ibiltzen da eta sarri ikusten da

leku altuetan pausatuta.

Gure latitudeetan ugaltzen diren araba-zozoak, geldikorrak dira nagusiki.

ELIKADURA: ornodun txikia eta fruituak jaten ditu eta habia eraikuntzetako zuloetan egiten du.

HABITATA: haren habitat gogoena, herrien inguruko laborantza-eremuak izaten dira.

HEDAPENA: Euskal Herrian, isurialde mediterraniarrean bizi da.

ETXE - TXOLARREA

(Passer domesticus)

DESKRIBAPENA: denon ezaguna den etxe-txolarrea Euskal Herriko parke eta kale guztietan agertzen den txori arrea da. Orokorrean, arraren bizkarra gorriskagoa da. Bestalde, paparrean eta bularrean orban beltza agertzen du eta garondoa grisaska da.

Emearen lumajea hitsa eta homogenea da: bularrean ez da orban beltzik agertzen eta garondo grisaska ere desagertu da.

TAMAINA: luzera: 14,5-15 cm. Hego-luzera: 25. Pisua: 22-31 g.

BIOLOGIA: espezie sedentario hau hiri eta herrietan arrunta da. Hegazti taldekoia da: udan landa eta soroetan elikagaiak bilatzeko saldotan elkartzen dira, eta udazkenetik aurrera etzaleku bero eta babestuetan lo egoteko bilduko dira.

Ugalkoloniak landare igokariz estalitako edo zuloz betetako etxe eta hormetan kokatzen dira sarritan, eta teiletegalek, tutu eta zuhaitzetan ere aurki ditzakegu. Ugalgaraia oso goiz, otsailaren bukaeran, hasten denez, urtero hiru errunaldi ere egon daitezke, Bikoteak 4-7 arrautza berotuko ditu eta inkubazioa 11-12 egunetan zehar luzatukoda. Handik 15 egunetara txitokiek habia uzten dute, eta ugalkiaren inguruan hegaldatzaren duten saldoak osotuz elkartuko dira.

Gizakiaren bidelagun bilkatu da, eta modu horretan, gero eta ingurune gehiago kolonizatuz doa: Australia, Zeelanda Berria, Hegoafrika eta Amerika.

TXONTA ARRUNTA

(Fringilla coelebs)

DESKRIBAPENA: txontak dimorfismo sexual argia agertzen du. Arra askoz argiagoa da: burua, masailak eta bularra gorri argiak dira, buruaren goiko partea eta bizkarrak gorriak dira. Emearen lumajea homogenea da: burua, bularraldea eta bizkarraldea oliba-arreak dira. Hegan egiten duenean hegoak apaintzen dituzten bi marra zuriak eta buztaneko albo zuriak argi ikus daitezke.

TAMAINA: luzera: 15 cm. Hego luzera: 26. Pisua: 19-23 g.

BIOLOGIA: nahiz eta espezie hau sedentarioa izan, neguan ugariagoa da, espezie bereko hegazti miogratzaile ugari heltzen baita Europatik. Dirudienek emeek eta gazte-

ek sarriagotan migratzen dute eta ar gehienak sedentarioak dira. Urrietik aurrera jokabide taldekoia agertzen dute, eta saldo berriek landazabalean eta bestelako inguruneetan elikagai bila ibiliko dira.

Ugalgaraian, arrak aurreko urteko lurraldeetara itzultzen dira eta kantuaren bidez mugatuko dute. Lurralde-kantuek erakarritu hurbildu den emeak adar batean eraikiko du habia, eta 3-5 arrautza errun ondoren, 12-13 egunetan zehar inkubatuko ditu. Bien bitartean, arrak bere lurraldea mugatzen jarraituko du, inongo arrotza sar ez dadin, baina arrautzen eklosioa gertatu eta gero, emearekin batera elikagai bila arituko da.

NEGU - TXONTA

(*Fringilla montifringilla*)

DESKRIBAPENA: txonta arruntaren antzekoa, batez ere negu-lumaldia duenean. Edonola, erraz bereizten da aurrekotik ipurtxuntxurra zuria duelako.

TAMAINA: luzera: 14,5 cm. Pisua: 22-30 g.

BIOLOGIA: eskandinaviako herrialdeetatik datozen txonta hauek, urria eta apirila bitartean ikus daitezke gure latitudeetan, neguko hilabeteetan eta hotz-bolada bortitzak gertatzen direnean apur bat ugariagoak izanik. Sarritan txonta aurruntarekin batera azaltzen dira.

Udaberria eta, berorrekin batera, ugaltze-

garaia hurbiltzean, txoritxo hau lurraldekoago bihurtzen da: taldeak bereizten dira umetzeko bikoteak osatzeko.

Emeak habia egiten du zuhaitzen baten adarrean edo urkilan, eta bertan 3-5 arrautza uzten ditu.

Ar-eme biek elikatzen dituzte txitoak.

ELIKADURA: ugaltze-sasoian, dieta mistoa izaten dute: bai artropodoak, bai haziak jaten dituzte.

HABITATA: laborantza-eremuetan eta larredietan aurkitzen dira, eta batez ere pagadietan, bereziki pagatxa-uzta oneko neguetan.

TXIRRISKIL ARRUNTA

(*Serinus serinus*)

DESKRIBAPENA: arrak, bekokia, garondoa, bularra eta ipurtxuntxurra kolore horberdeska bizikoak ditu. Hegan doanean ikusten zaizkion hegaletako lerro deigarriak ere kolore berekoak dira. Ugalgaraian agertzen duen jarrera berezia, nabarmena da; zuhaitz baten puntan kantuan dagoela, eta kantuari utzi gabe, hegalki astiro astinduz eta balantzaka hegan egiten du, saguzaharren antzera, azkenean zuhaitz berean edo besteren batean pausatuz. Bere kantua, giltzen talkak egiten duen soinu zorrotzaren antzekoa da. Sexu bietan agertzen den kolore horiko ipurtxuntxur nabarmena ikusita berehala ezagutuko dugu.

TAMAINA: luzera: 11-11,5 cm. Hego-luzera: 23. Pisua: 9-14 g.

BIOLOGIA: Dirudienez, habia hemen egiten

dutenek, neguan eguraldi hobeagoko lurraldeetara migratzen dute. Zenbait alek Gibraltarreko itsasertea ere zeharkatzen dute negua Afrikaren iparraldean igarotzeko. Iparraldeko populazioen parterik handiena migratzailea da, eta azaroan hauen presentzia nabarmena izaten da gure itsasertzean. Batzuk Kantauri aldean pasatzen dute, uda, baina gutxienak dira. Apirilaren erdialdean habia enborretik urrun dauden adarretan egiten dute, eta 3 edo 4 arrautza jartzen dituzte. Emea 13 edo 15 egunetan egongo da arrautzak berotzen, eta bien bitartean arrak ematen dio jaten. Txitoak, 15 egun habian eman ondoren, hegan hasten dira, eta hurrengo hamar egunetan helduek ematen diete jaten. Bikotea txitoak egiten saiatuko da berriro ere.

MENDI - TXIRRISKILA

(*Serinus citrinella*)

DESKRIBAPENA: kolore berde horixkako fringilido txikia; nabarmenak dira buruaren eta gibelaldearen kolore grisa, bi hego-marra horixka eta kolore bereko ipurtxuntxurra.

Arrak emeak baino kolore argiagoak ditu.

TAMAINA: luzera: 12 cm. Pisua: 11-15 g.

BIOLOGIA: habia zuhaitzetan egiten du.

ELIKADURA: nagusiki konifero eta grammi-neo-haziez elikatzen bada ere, kumaldian insektu ugari ere harrapatzen ditu. Udazkenean hegazti honen talde handiak ikus daitezke Gorbeia goilarredietan gramineoez elikatzen.

HABITATA: txirriskil arruntaren tamaina txori hau goi-menditako tipikoa da, gehietan mila

metroz goitik bizi dena.

Espezie hau ohikoa izaten da mendialdeetako baso irekietan, munduan toki bakan batzuk baino ez direnak: Alpeak, Frantziako Mazizo Zentrala, Corcega-ko irla Iberiar Penintsulako mendiak.

Azken hauetan munduko populazioaren zatirik handiena bizi delarik, milioi laurden bikote ingurukoa dela estimatu da. Baso-ertzetan edo bakanduriko basoeremuetan aurkitzen da, beti ere goi-larredietatik hurbil.

Euskal Herrian uren banalerroko mendietan bizi da batez ere, 600 metroko altueratik gora, eta haren populazioa 5.000 bikote ingurukoa dela estimatu da.

TXORRU ARRUNTA

(*Carduelis chloris*)

DESKRIBAPENA: txolarrearen antzeko hegazti mardul honek graniboroen moko bereizgarria aurkezten du, sendo eta zabala. Bizkarra oliba-berdea da eta sabelaldea berde-horiska. Hankak eta buztana ilunagoak dira, eta hauen alboak horiz margotuta daude. Emeak lumaje hitsagoa agertzen du. Ezaugarri bereizgarrienak buztanaren oina eta hegoen alboak apaintzen dituzten zerrenda horiak dira, hegan egiten duenean oraindik ikusgarriagoak baitira.

TAMAINA: luzera: 13-14 cm. Hego-luzera: 25-27. Pisua: 25-31 g.

BIOLOGIA: espezie sedentario horren udaberriko pasea apirilak edo martxoak aldera

gertatzen da, eta udazkenekoa urrian edo azaroan. Bertako aleak ezin dira benetako migratzailatzat hartu, elikagai bila abiatzen direnean oso ibilbide laburrak burutzen baitituzte. Europako erdialdeko txorruek bide luzeagoari ekiten diote, eta urtearen arabera, klima epelagoetara bideratutako migrazioak burutzen dituztela esan daiteke. Zuhaitzetako urkiletan egiten du habia, eta, esaten denez, lehenengo errunaldian koniferoak aukeratzen ditu, eta bigarrenean, berriz, hostozabalak. 4-5 arrautza erruten ditu, eta emea 12-15 egunetako inkubazioan aritzen den bitartean, arrak elikagaiak eramango dizkio.

KANABA

(Carduelis carduelis)

DESKRIBAPENA: txori ezagun hau gure landetan ugaria da. Hegan, hegoetako marra hori eta beltz bereizgarriak erakusten ditu, eta pausatzan denean, berriz, lumaje deigarria nabarmentzen da. Buruan, mokotik begiaren atzeraino zabaltzen den orban gorria agertzen du. Samaren aurrealdea eta masailak zuriak dira, eta garondoa eta burugaina beltzak. Gorputzean berriz, marra luze zuriz apaindutako buztana, bizkarreko goiko parte gaztainakara eta beheko parte zuri zikina aipa daitezke.

Bularra zuria eta marroia da. Arraren bibote-itxurako egitura beltza emean zuri bilakatzen da, eta arretan beltz-beltza den oina, hauts-koloreko. Gazteen buruak ez du kolore beltzik edo gorririk agertzen.

TAMAINA: luzera: 12 cm. Hego-luzera: 23. Pisua: 14-17 g.

BIOLOGIA: bertako hegaztiekin jokabide sedentarioa agertzen dute, nahiz eta udazke-

nean eta neguan elikagaiak urriak izatekotan, ibilbide laburrak burutu. Urtesaso honetan Europako iparraldetik eta erdialdetik datozen neguko eta paseko karnaba ugari hurbiltzen da. Hegazti kanpotar hauen tamaina bertakoena baino zertxobait handiagoa da.

Habia egiteko, eremu zabaletan edo hauen bazterretan kokatutako zuhaitz edo zuhaisken urkilak erabiltzen dituzte. Arraren lan bakarra bere familia elikatzea izango da. Emeak habia egiten du, eta 4-6 arrautza errun ondoren, inkubazioa eta txitoen ardura bere gain hartuko du. Txitoak handitzen direnean emea ere elikagaia bila hasiko da. Txitoek habian 15 egun eman eta gero hegan egiten hasten dira. Urtero bi edo baita hiru erunaldi ere burutzen ditu. Uztailak aldeira, landetan zehar mugitzen diren familiak ikus daitezke, eta neguan saldo handiagotant bilduko dira.

TARINA

(Carduelis spinus)

DESKRIBAPENA: txirriskil Arruntaren antzekoa, baina moko luzeagoa du eta buztanaren oinarriaren bi aldeetan orban horiak ditu. Arra erraz bereizten da brugain eta kokots beltzengatik

TAMAINA: Luzera. 12 cm. Pisua: 12-18 g.

BIOLOGIA: oso noizik behinka eta oso gutxi ugaltzen da Euskal Herrian, batez ere Intsinis Pinuko landaketetan. Zenbait urtetan

gertatzen den negu-oparotasunak noizik behinkako ugaltzearen aldekoa izan baliteke ere, orain arte ez da bikote habiagilerik aurkitu Bizkaian.

ELIKADURA: udatik kanpo, haltz, alertze eta altzifre formazioetan zehar nora ezean dabilzan talde joriak eratzen ditu, zuhaitz hauen hazietan datzalarik tarinen udazken neguko dietaren zatirik garrantzitsuenak.

TXOKA ARRUNTA

(*Carduelis cannabina*)

DESKRIBAPENA: arrak buru grisa eta bizkarralde arre iluna dauzka; udaberritik udazkenea bularrean eta kopetan emearengan ez diren pikadura gorriskak sortzen zaizkiolarik. Sexi biek isats-hegaletan orban zuri nabarmena edukitzen dute.

TAMAINA: luzera. 13,5 cm. Pisua: 15-21 g.

BIOLOGIA: hegazti honen habitat tipikoa estepa izan arren, Euskal herrian habi egile da baina urria; sasi, txilar eta epuru ugari den lur soiletan egoten da.

Martxoan, jadanik, habia eraikitzen hasten da, altuera baxuan, lurrazalean bertan ere bai, sasi eta sastraka artean ezkutatu.

Txitak intsektuz eta haziz elikatzen ditu.

Txoka arrunta gazteen bidaiak abuztu inguruan hasi arren, samaldan egiten duten migrazioa irail-amaieran hasten da.

Gure eskualdean leku anitz badugu, topografia bereziari esker, txokaren eta gainerrantzeko fringilidoen pase ikusgarria ikusteko.

Jokaera migratzailea edo behintzat transhumantea bide duten hegaztiak dira; izan ere, goiko ugaltze-eremu hauetatik alde egiten dute udazkenaren hasierako egunetan.

ELIKADURA: intsektuz eta haziz elikatzen ditu.

MOKOKERRA

(*Loxia curvirostra*)

DESKRIBAPENA: buru lodiko eta moko indartsuko hegazti mardula. Arra gorri argia izaten da, eta emea eta gazteak aldiz, berde olibakara kolorekoak. Gazteak oso zirrintatuak izaten dira gainera.

Masailen parakuntza gurutzatua da haien ezaugarri bereizgarriena; izan ere, pinu, alertze eta izeien konoen haziak ateratzeko moldaturik daude. Horretarako, fruitua zuhaitzetik askatu eta ondoren, egokitzen jotzen duten adar batera eramane, eta haziak ateratzen dituzte hanken bitartez estuki heltzen dioten bitartean.

TAMAINUA: luzera: 16-17 cm. Pisua: 34-48 g.

BIOLOGIA: ugaltze-sasoitik kanpo, oso espezie ugaria izaten da konifero-eremu guztietan, batez ere udazkenean eta

neguan, orduan ikus baitaitezke ehunka alez osaturiko taldeak. Kumaldia aldakorra bada ere, eta haien elikagai nagusia diren konifero-hazien uztaren arabera den arren, mokokerrak habiagile goiztiarrak dira eta urte askotan, gazteak independizaturik egon daitezke apirilaren hasierarako, eta orduan ekiten diiote sakabanaketari.

ELIKADURA: pinu, alertze eta izeien konoen asiak.

HABITATA: Euskal Herrian, Arabako hegomendebaldeko Pinu Gorriko basoetan baino ez da habiagile arrunt eta erregulara; honelakoetan 3,7 hegazti/10 hektareako dentsitateak neurtu dira. Konifero-landaketetan ere ugaltzen da, bereziki, uren banalerroko mendietan kokaturik daudenetan, baina banaketa irregularragoa du eta urriagoa izaten da.

GAILUPA

(Pyrrhula pyrrhula)

DESKRIBAPENA: erraz identifikatzen den espeziea: moko beltza eta lodia, ipurtxuntxur zuria eta kapirote beltza.

Potxoloa da eta portaera lasaia agertzen du. Nekez ikusten da lurrean. Izan ere, bertan ez da eroso egoten. Trakets ibiltzen delako.

Arra emea baino askoz deigarriagoa da eta ezin nahas daitekeenlumajea agertzen du: kasko, isats eta hego beltzak, bizkar grisa eta bular gorrisa. Emearen bularra tonu arre neurritsukoa. Gazteak emeen antzekoak izaten dira baina ez dute kapirote beltzik eta mokoa argia izaten dute.

TAMAINA: luzera. 14-15 cm. Pisua: 21-27 g.

BIOLOGIA: sastrakadi eta zuhaitz txikietan egiten du habia. 4-5 arrautzak osatuta dago

errunaldia. Txitoek sortu eta bi astetara egiten dute habiatik alde.

Espezie honen berezitasun bat zera da: neguan nahiz uda berrian, ar-emeak parekatuak aurki daitezkeela. Beraz, haien dimorfismo sexual nabaria behaeraz da.

ELIKADURA: gailuparen elikadura, funtsean landare-jatorrikoa dena, baiek, ernamui-nek eta haziek osatuta dago, baina hark intsektuak jaten ditu, gainera, ugaltzeko aldian.

HABITATA: Euskal Herriko zuhaizdun habitat gehienetan bizi da, baina normalean ez du 1 hegazti/10 hektareako dentsitatea gainditzen eta arraroa izaten da mediterraneartankerako basoetan.

MOKOLODIA
(Coccothraustes coccothraustes)

DESKRIBAPENA: hegazti lodi-potoloa, neguan hori matea den oso moko handia duena. Haren lumaldia arrea izaten da nagusiki, orban zuri zabala duten hego beltzak, buztan zuria eta leopa papar beltza inguratzen dituen idunek grisaxka izan ezik.

TAMAINA: luzera. 16-18 cm. Pisua: 48-65 g.

BIOLOGIA: nagusiki baso-hegaztia da, baina ez dakigu zein den Euskal Herrian duen ugaltze-estatusa; edonola, zalantzarik gabe oso urria da lurralde honetan. Hori

dela eta Interes Berezikotzat hartu du Arriskuan dauden Espezieen Euskadiko Zerrenda.

Zuhaitz egiten du habia. 4-6 arrautzak osatuta dago errunaldia. Txitoek sortu eta bi astetara egiten dute habiatik alde.

ELIKADURA: bere elikadura, funtsean landare-jatorrikoa dena, baiek, ernamui-nek eta haziek osatuta dago, baina hark intsektuak jaten ditu, gainera, ugaltzeko aldian.

HABITATA: baso hostozabaletan, bereziki pagadietan.

BERDANTZA HORIA

(Emberiza citrinella)

DESKRIBAPENA: gaztaina-koloreko ipurtxuntxurra eta buztanaren kanpo-luma zuriak dituen Berdantza. Arra oso ikusgarria da, burua eta azpialdekoak hori distirtsuak baititu; emea antzekoa da baina kolore mateagoa eta marra gehiago ditu.

TAMAINA: luzera: 16,5 cm. Pisua: 25-27 g.

BIOLOGIA: Euskal Herriko mendietan udaberrian eta udan bizi diren berdantza horiek, ugaltze-lurraldeetatik alde egiten dute urrian, eta agian, hurbileko haran-

hondetara joaten dira, edo bestela, negua emateko klima leunagoa duten lurraldeetarako migrazio laburrak egiten bide dituzte.

ELIKADURA: bai intsektu bai haziz elikatzen da. Hortaz, intsektu eta bikorjalea dugu.

HABITATA: espezie arrunta da eremu irekietan, eta gure geografian banaturik dago atlantiar landazabaletan, basoen argiune eta ertzetako sastrakadi batzuetan, eta sastrakadi-estaldura txikiko larredietan.

MENDI - BERDANTZA

(Emberiza cia)

DESKRIBAPENA: gaztaina-koloreko ipurtxuntxurra eta kanpoko lema-lumak zuriak izaten ditu. Edonola, azpialdeak gorriak izaten dira, eta eztarria, bularren goialdea eta burua, grisak; gainera, burua aurpegi-irudi nahastezina eratzen duten hiru zerrenda beltzez apainduta dago.

TAMAINA: luzera: 16 cm. Pisua: 20-30 g.

BIOLOGIA: mendi berdantza Urkiola, Gorteia eta Durangaldeko harritza eta bagadi-ertzetan ugaltzen da, zeren eta

alderdi horietako negu-klima ez baita da hegazti hau beherantz eragiteko adinako gogorra.

ELIKADURA: bai intsektu bai haziz elikatzen da. Hortaz, intsektu eta bikorjalea dugu.

HABITATA: egizkiaren pean dauden zuhaixka-formazioetan ohikoa izaten den espeziea. Mendi-berdantza urri samarra Euskal Herrian, eta lortzen dituen dentsitate maximoak 1 hegazti/10 hektarea izaten dira.

HESI - BERDANTZA

(*Emberiza cirius*)

DESKRIBAPENA: hesi-berdantzak berdantza horiaren antza du, baina lumaje beltza, arrea eta gris du. Arrak lepoaren aurrealdea beltza eta marra beltzez apaindutako buru grisa ditu eta bularrean marra berdaska bat du. Emeak eta gazteek ez dituzte arraren ezaugarri horiek.

TAMAINA: luzera: 16 cm.

BIOLOGIA: habia lurrean edo sastraka artean ezkutatuta egiten du.

ELIKADURA: hazi eta fruituak jaten ditu nagusiki.

HABITATA: Euskal Herri guztian bizi da, baina erdialdean ugariagoa da.

Berdantza horia eta hesi-berdantza ibar, sastraka eta belardi sasitsuen inguruetan bizi dira, bien artean hesitarra izanik arruntena. Bere kantu monotonoa, ia beti, adar ageri batetik botatzen du. Espezie biak oso antzeko ohitura habiagileak dituzte nahiz eta lehenengoak lurrean maizagotan egin. Emeak oso berdintsuak dira: horiaren ipurtxunturra olilba-kolorekoa da eta hesitarrena gaztain-kolorekoa

GARI BERDANTZA

(*Miliaria calandra*)

DESKRIBAPENA: gari-berdantzak lumaje arre-nabar eta kriptikoa du bizkaraldean eta orban arrez apaindutako sabelalde argia du.

Berdantza potola, kolore arre uniforme eta marra ilunak. Oso fidakorra. Hegaldian eskegita mantentzen ditu hankak sarritan.

TAMAINA: luzera: 18 cm. Pisua: 44-54 g.

BIOLOGIA: habia lurrean egiten du, belar artean ezkutatuta eta haziak, fruituak eta intsektuak jaten ditu. Leku irekiak atsegin ditu, batez ere zerealak landatu diren soroak. Garai-berdantza hauek bisitari udatiar

bezala jokatzen dute, eta ziurrekin nola-baiteko lekualdaketak giten dituzte laborantza-eremuetara (Laudata eta Errioxa), bertan negu-populazio garrantzitsuak mantentzen baitituzte.

HABITATA: altuera baxuetan kokaturik dauden soilduriko inguruneetako espeziea delarik, Euskal Herrian mediterranean laborantzetan (zerealak, mahastiak) eta kostaldeko landazabaletan aurkitu ohi da batez ere.

Euskal Herrian, isurialde mediterraniarreko lautadetan arrunta da eta isurialde atlantikoan urria.

TRIKU ARRUNTA

(*Erinaceus europaeus*)

DESKRIBAPENA: oso itxura berezia eta apartekoa du, nekez okertu ahal gara. Potoloa eta hanka txikitxuak ditu, bizkarra txerto zorrotzez estaila da. Sabela, ordea, ilez beterik dago eta musturra zorrotza da, begi beltzak izanik. Beldur denean bere burua borobil bat eginda, arantzeko borla bat ematen du. Orokorrean arre-horiska du kolorazioa.

Hatzek esku txikien itxura dute (2,5 cm inguru), hatzamar eta hatzazal luzeak dituztelarik. Aurrekoak zein atzekoak tamaina berdinekoak dira eta orratsen bidez mugitu egiten da. Hanketan mamul borobil nagusi bat du,

beste bi aldamenetan eta erdiko hiru hatzamarren oinarrian ilargi itxurakoa den beste mamul bat dute, Gorotzak bideetan aurkitu ohi dira, txikiak, beltzak eta zertxobait deseginak. Aipatzekkoa da hauetan dagoen artropoden hondar ugari.

TAMAINA: burua eta gorputza: 30-35 cm. Buztana: 4-5 cm. Pisua: 400-1900 gr.

BIOLOGIA: urritik martxora, behin behineko geldialdiak salbu, bat bateko tenperatur aldaketa gaik, trikua neguko letargian dugu. Udaberriarekin batera, apirial inguru, bere iharduerari ekiten dio berriro, aldi berean araldian sartu abuztua arte.

SATOR ARRUNTA

(*Talpa europaea*)

DESKRIBAPENA: satorren ezaugarriak hauexek dira: aurreko hankak garatuak izatea, itxura zilindrikoa, mustur zorrotza, ilaia motza eta beltza, ileguritsua balitz bezala, eta buru trinkoa, begi-belarriak ea ikustezinak izanik. Aurreko hanak sendokote eta motzak dira, eskuak zabalak bezain luzeak izanik eta hatzazal luzedunak, zuzenak eta indartsuak. Hezur falzi-forme extra dela eta eskua zabalagoa da eta, hezur hau eskunaba osatzen duten metakarpianoen ondoan dago. Musturra oso estua eta luzetsua da, ile sentorialak ditu ukimenerako, hau eta usaimena eza gutzen diren espeziearen zentsurik gara-

tuenak dira.

Bere agerrerez ohartzen zaigun aztarnarik nabarmeneak arakatutako lur pilaketak dira, zulatzetik ataratakoak. Galeria oso ibilia beda edo hurbil kamaren bat baldin badago pilaketa handiagoa da. Hatzak ez dira ispilatzen, baina desberdintsunik aipatzearen oso tamaina ezberdinekoak dira eta bereziki hatzazalak markatzen dituzte. Gainera, gorputzadarren artean gorputz aztarna geratu ohi da.

TAMAINA: burua eta gorputza: 11,3-16 cm. Buztana: 2,2-3,8 cm. Pisua: 65-130 gr.

SATITSU ARRUNTA

(*Crocidura russula*)

DESKRIBAPENA: sasitsu arruntak beste sasitsuen ezaugarri fisikoak ditu: mustur zorrotz eta mugikorra, begi txikiak eta hankak nahiko motzak. Gainera urdinska kolorekoa da, argiagoa, sabela zuri-zikina eta bizkarra iluna izanik. Bion arteko zerroa ez da argia difuminatua baizik, batetik bestera murgiltzen delarik. Buztanak crocidura jeneroko beste espezie batzuen antzera ile bereziak ditu.

Buruhezurreko haginak guztiz zuriak dira eta gainera hagin zuriak ere dituzten beste espezie batzuen buruhezurreko haginak

guzti zuriak dira eta gainera hagin zuriak ere dituzten beste espezie batzuen buruhezurrak baino handiagoa da. Bisaiaren zabalera hagineta 6 mm-koa baino handiagoa da, luzera 18 mm-koa baino handiagoa delarik.

TAMAINA: gorputza eta burua: 6,9-9,5 cm. Buztana: 3,4,-4,7 cm. Pisua: 6-14 gr.

BIOLOGIA: metabolismoa altua dela medio egunean zehar iharduerari ekiten dio, harrapatzeko orduak egunaren lehengo eta azkenengo orduak nahiago dituelarik.

SATITSU ETRURIARRA

(*Suncus etruscus*)

DESKRIBAPENA: Europako ugaztunik txikiena da. Bizkaraldea eta saiheksaldea grisak ditu; kolore argixeagoa du beheko aldeetan. Oso begi ñimiñoak ditu. Tronpa, berriz, zeharo mugikorra du, bibrisa ugariz horniturikoa. Belarriak argi eta garbi nabarmentzen zaizkio ile artean. Buztana ile luze mordoaz estalita dauka.

Satitsu etruriar gazteek, esaterako, neurrik kanpokoak dituzte burua eta atzeko oinak. Garezurra zeharo zapalduta dauka goialdean; hortz oso zuriak dauzka, lau kuspide ageri dituztenak goi-barailan.

TAMAINA: burua eta gorputza, 3,6,-5,2 cm; buztana, 2,1-2 cm. Pisua, 1,3-2,3 gr.

BIOLOGIA: eguneko animalia da, bakartia

eta igokari trebea. Martxotik irailera bitartean dagokio ugalketa-garaia. Emeak 28 eguneko sabelaldiaren ostean erditzen dira; bi edo bost kumeitsu eta biluzi izaten dituzte eta 20 egunetan ematen diete titia. Handik aurrera beregain bilakatzen dira.

Mendi-mazela eguzkitsuetan egiten du habia; edota murru zaharretako harrien artean, egunaren joanean beroari ondo eusten diotenean. Hain ñimiñoa izaki, etengabe borrokatu beharra dauka beroa itzur ez dakion. Hotz boladatan, edo janaria urri denetan, lozorro sakonean murgiltzen da orduetan. Hartara, dezente jaisten zaio gorputz-tenperatura, eta energia-kontsumoa gutxitzen duenez, ez dauka horrenbeste jan beharrik.

MILLET SATITSUA

(Sorex coronatus)

DESKRIBAPENA: kolorazioa berezi samarra da, ilaia hirukolorekoa baita, tonu ilunagoak izanik. Bizkarran marroi oso iluna da, txokolatea bezalakoa; sabela zuriska eta aldeetan sabel eta bizkarraren bitarteko kolorea du, arre-horiska dena. Buztana koadrangularra da, aldeetatik konprimatua, luzera burua eta gorputzaren 2/3-eko luzera edota handiagoa daiteke. Belarriak ilaien dexente estalita daude.

TAMAINA: gorputza eta burua: 5,5-8,7

cm. Buztana: 3,2-5,6 cm. Pisua: 5-15 gr.

BIOLOGIA: oso espezie emankorra da, ugalketa garaian 5 kumaldi izateraino hel daitekeena, bakoitzean 5 kume izanik, 1-10 artean tarteka daitekeelarik.

Ugalketa garaia neguan bertan hasten da, otsailaren amaieran eta udazkenara hedatzen delarik. Bizitza laburra du, ez da urte osora heltzen, eta gazteak ez dira sexu-umotasunera heltzen hurrengo negua arte, neguaren etorrerarekin helduak biltzen diren heineankumaldiak murrizten omen dira.

SATITSU TXIKIA

(Sorex minutus)

DESKRIBAPENA: udalerrian bizi diren gainerako satitsuen antzekoa da baina tamaina txikiagokoa. Kolorazioa arrasagoa du tonu argiagoetan aldamenetaraino hedatzen dena, sabela urdin-horiska izanik. Koloreaz aparte, inoiz hirukolorekoa ez dena, buztana ere luzeagoa da, gorputz eta buruaren 4/5 -eko luzera dauka. Orokorrean altuagoa da eta haginak ikus-tekotan, gorune gorriak dituela behatuko dugu, Milleta sasitsuak bezalaxe.

Hatzek ere hanka guztienta bost gatzmar erakusten dituzte, hauen neurria 6-7 mm-koa izanik. Buruhezurrak Sorex jeneroko-en ezaugarria du: hagin gorriak. Sasitsu txikiaren buruhezurra txikiagoa da, luzera

17 mm-koa delarik (Millet satsisuen baina handiagoa) eta gainera goiko hiru-garren gorune gainera bakarrekoa Millet sasitsuren bigarren eta behekoarena bezalakoa edota handiagoa da.

TAMAINA: burua eta gorputza: 4,3-6,4 cm. Buztana: 3,1-4,6 cm. Pisua: 2,5-7,5 gr.

BIOLOGIA: ugalketa garaian udaberriaren hasieratik udazkenaren hasiera arte hedatzen da, 2 kumaldi ditu, bakoitzean 5-6 kume izan ohi ditu. Klima hezeak gustoko ditu, banaketan eragina handia dauka ur jaustek 77 mm-ko isoieta banaketa murrizten duena izanik.

UR-SATITSU ANKAZURIA

(*Neomys fodiens*)

DESKRIBAPENA: tamaian handiko satitsua, bizkarra eta aldeak beltzak dira, sabela zuri zikina izanik. Bi nabarduren artean zerro argiago bat dago. Buztana sabelean zuria eta aldeetatik konprimitua da, honetan igeri egien laguntzen dion ile zurrun mordoa du, lema bat balitz bezala. Hanka bakiotzak bost behatz ditu, igeriketa ere laguntzen dietenak eta hauek ere ele zurrunez estalita daude.

Bellariak ilaiez beteta daude. "Musgaño de Cabrera" (*Neomys anomalus*) izenekoarekian errez oker dakioke, hau txikiagoa da eta ez du ile zurrun mordorik agertzen, hala ere, agertzekotan atzeko partean legoke.

Buruhezurrak beste sasituenak baina han-

diagoa da, hortzak gorritz agertzen ditu, *Sorex* jeneroko espezieiek antzera. Hauek ez bezala goiko barailean lau punta ditue-larik, hiru baril. Gainera *Neomys* espeziekoen ebakorretan ez dago lobuluril goikaldean, *Sorex*-ekoenetan, ordea, hiru lobulu daude.

TAMAINA: gorputza eta burua: 7,2-9,6 cm. Buztana: 4,7-7,7 cm. Pisua: 9-23 gr.

BIOLOGIA ETA ELIKADURA: microugaztun hone jokabidea anfibioenaa bezalakoa da. Bere gorputzaren azaugarriei esker uretan errez murgiltzeko gauza da. Honela urorngabeez elikatzen da batez ere, trikopteroen labak, oskoldun txikiak, anelidoak...besteak beste. Lur.artropodiek ere osatzen dute bere elikadura.

CABRERA UR-SATITSUA

(*Neomys anomalus*)

DESKRIBAPENA: ur-satitsu hankazuriaren oso antzekoa da itxuraz. Behe-baraila da espezie bien arteko bereizgarriarik nabarmenena. Ur-satitsu hankazuriak behe-baraila handi eta sendoa dauka, 5 mm-tik gorako arrama koroidea ageri duena. Cabrera ur-satitsuaren behe-baraila, berriz, hauskorragoa da itxuraz eta 4,5 mm inguruko altuera izan dezake.

Ilaje gris-iluna ageri du bizkarraldean, eta zurixka sabelaldean

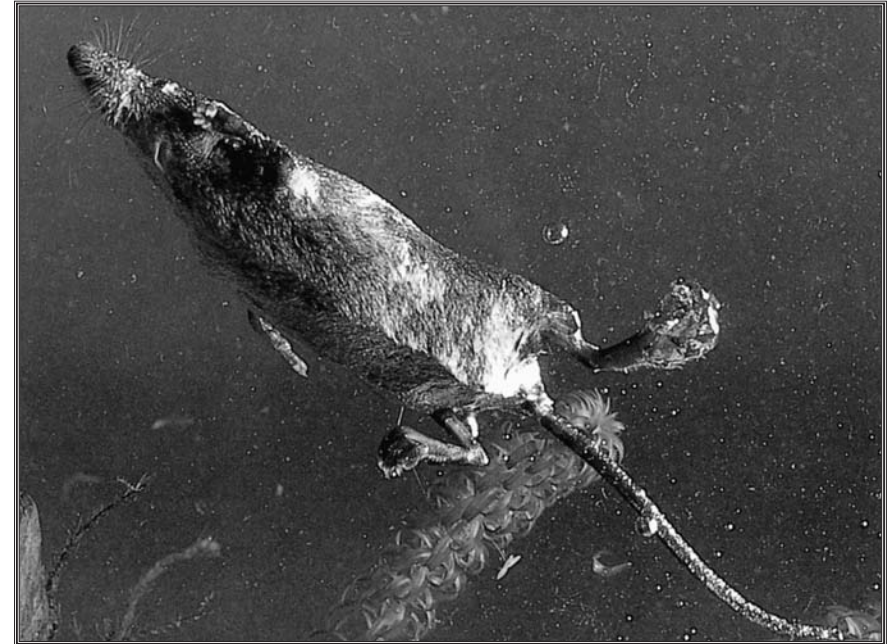
TAMAINA: burua eta gorputza, 6,4-8,8 cm.

Buztana, 4,2-6,2 cm. Pisua, 7,5-16 gr.

BIOLOGIA: maiatzetik irailera bitartean dagokio araldia. Emeek 34-28 egun inguru behar izaten dituzte erditzeko; 4-7 kumeitsu eta biluzi inguru izaten dituzte aldi bakoitzean; hiru asteren buruan zabaltzen dituzte begiak. Lauzpabost astetan ematen diete titia. Ugaztun bakartia da, eguneko nahiz gaueko ohiturak dituena.

Anfibioen ohiturak dituen espeziea da.

ELIKADURA: krustazeo txikiak eta uretako artropodoak.

FERRA SAGUZAR

(*Rhinolophus ferrumequinum*)

DESKRIBAPENA: tamaina handikoa da ilaia oso leuna izanik. Sabela zuri-urdinska edo horiska da, bizkarra urdinarreska edo keatua izanik. Buru, belarri eta hegal-mintzen koloreak urdin argia da. Tamaina eta zela (sudurtziloen gainean eta ferra inguratuta), luzadura amotza dauka.

TAMAINA: gorputza eta burua: 5-6,5 cm. Buztana: 3-8 cm. Pisua: 16-28 gr.

BIOLOGIA: udako aterpeak edo etxe zaharretan, ganbara, lastategi eta kanpandorretan egon ohi dira. Letargiarako haitzuloak

nahiago ditu. Espezie geldikorra da, 20-30 km gehienez desplazatuz negualdi eta errutaldien guneen artean. Astiro egiten du hegal, tximeleta bateak bezala, gunearrietan, itsaslabarretan, zalaletan baita lorategi handietan ere ehiza egiten du.

ELIKADURA: intsektu handiek alikatzen da, erlasterrez, keleperoez eta dipteroez, besteak beste. Espezie hau, nolabait, arrunta da baina ez ugaria. Mehatxatua "Zaurgarria" da hala Euskal Autonomi Erkidegoan nola Estatu espainiarrean.

UR SAGUZARRA

(*Myotis daubentonii*)

DESKRIBAPENA: arre-grisaxka du sabelaldeko ilajea, eta gris-zurixka sabelaldekoa. Isats-punta nabarmen irteten zaio mintzetik, hegan dabilenean. Belarri oboideak dauzka, trago punta-zorrotzekoak. Atzeko oinak oso handiak ditu.

TAMAINA: gorputza eta burua, 4-5,3 cm. Buztana 3-4 cm. Pisua, 6-12 gr.

BIOLOGIA: gauetik egunsentira bitarteko jarduna dagokio. Ur-azalaren gainean ehiatzen du. Bi metro inguruko altueran egiten du hegan, hegoak bizi-bizi astinduz. Urrik martxora bitartean, haitzulo, tunel eta meategietan hibernatu ohi du; uda partean zuhaitzetako barrunbeetan egon daiteke.

Distantzia txikiko saguzar migratzailatzat

jotzen da, ez baitu 10 km-tik gorako lekualdaketarik egiten; noiz edo noiz, halere, 240 km-ko distantziarik ere egin izan du. Udaberrian dagokio ugalketagaraia. Emee kume bat izaten dute urtero, 50-60 eguneko sabelaldiaren ostean, 6-7 asteren buruan beregain bilakatzen zaiena.

ELIKADURA: gaueko tximeletak, euliak eta eltxoak. Arrain txikiak ere harrapa eta kontsumi ditzake.

HABITATA: baso-eremuetan bizi da, ur-azalera handiak, ibaiertzak eta lakuak dituztenetan eta baita labore-lurretan ere. Euskadin, Jorrios mendietan, Aulestian, Gorbeian eta Arratiako haranean ageri da.

GEOFFROY SAGUZARRA

(Myotis emarginatus)

DESKRIBAPENA: ilaje luze eta askea dauka, artile-itxurakoa. Hiru-kolorekoak ditu bizkarraldeko ileak; basea grisa dute, erdialdea lastohoria, eta puntak marroi-xigortuak dituzte. Sabelaldea, berriz, gris-horixka du. Muturra marroi-gorritza dauka; belarriek eta hego-mintzek, bestalde, kolore grisaxka ageri dute, apur bat ilunagoa. Hego zabalak dauzka. Belarriek 6-7 zeharkako toles dituzte; lantzeta-eitekoa du tragoa.

TAMAINA: gorputza eta burua: 4-5,3 cm. Buztana, 3-4 cm. Pisua, 6-12 gr.

BIOLOGIA: espezie berozale, sedentario eta koloniala da, urritik martxora edo apirilera bitartean hibernatzera alde egiten duena.

Maiatz aldera hasten dira bizitzen udako errun-lekuetan; kumeak ekainean eta uztailean jaiotzen dira. Eme bakoitza kume bakar

batez erditzen da; kumea hegan egiteko gai da, lau aste edota lau aste eta erdiren buruan. Helduek eta gazteek irail aldera uzten dituzte udako errun-lekuak, eta estalketak gertatuko diren lekuetara jotzen dute oster eta horietan atseden hartzen dute negu osoan.

Egindako kalkuluaren arabera, gehienera jota 15-16 bitarteko adina har dezake saguzar-espezie honek.

Iluntzen hasi orduko, gordelekutik irteten da eta ehizari ekiten dio. Altuera txikian eta ertainean hegan egiten du orduan, 1-5 metro bitartean; arin eta bizi-bizi hegan egiten du.

ELIKADURA: jatun ikaragarria da, eta batik bat armiarmez, dipteroez, tximeletez eta bel-darrez elikatzen da; zuhaitz-adarretan eta zuhaixka artean dabiltzalarik ehizatzen ditu harrapakin horiek.

ARRATOI-BELARRI HANDIA

(Myotis myotis)

DESKRIBAPENA: ilaje arre-grisaxka du bereizgarri bizkarraldean eta gris-iluna sabelaldean. Hego zabalak dauzka, gris-ilunak; isats-punta nabarmen irteten zaio uropatagio izeneko behealdeko hego-mintzetik. Belarri zabalak eta oboideak ditu; belarriaren luzeraren erdia baino txikiagoa du tragoa.

TAMAINA: gorputza eta burua, 6,5-8 cm. Buztana, 4,6-6 cm. Pisua, 20-40 gr.

BIOLOGIA: ilundu ostean ibili ohi da hegan eta eguraldi oneko egunetan bakarrik irteten da. Makal egiten du hegan, lerro zuzenean eta betiere 5-8 metro bitarteko altueran.

Bakarka edo talde txikietan ematen du negua; haitzulo heze, ilun eta sakonetan hibernatzen du. Uda partean, arrak bakarka bizi ohi dira eta sabai-azalera handiak eskatzen dituzte eurentzat. Emeek, aldiz, kumaldietarako kolonia edo errun-lekuak osatzen dituzte sasoi horretan; ehunka eta ehunka alek eraturikoak izan daitezke, eta horietatik gutxi batzuk baino ez dira ar-helduak; litekeena da arrik ez izatea ere. Zalaparta handia izaten da kolonia horietan. Eguraldi txarra egiten duenean, elkarrengandik ahalik eta hurbilen paratzen dira emeak berotze aldera.

GAU - SAGUZARRA

(Nyctalus noctula)

DESKRIBAPENA: arre-horixka eta arre-gorritzta bitartekoa ageri du ilajea. Sabelaldean kolore argixeagoa du. Aurpegia, belarriak eta hego-mintza, berriz, arre-belzkarak ditu. Belarri motz eta biribilak ditu, tragoaren antzera; hegoak, aldiz, luzeak eta estuak.

TAMAINA: gorputza eta burua, 7-8 cm. Buztana, 3,3-4,6 cm. Pisua, 15-40 gr.

BIOLOGIA: gauetik egunsentira bitarteko jarduna dagokio. Altuera handian egiten du hegan, adaburuen gainetik ia beti eta trebetasun handiz gainera. Bizkor egiten du hegan, lerro zuzenean; hegaldia bat-batean eten dezake, ordea, harrapakinen bat ikusiz gero eta ziztu bizian amiltzen da orduan goitik-behera. Jaitsieran tolestu egin ditzake bere hego estuak, sabelaren azpitik elkar jotzeraino tolestu ere. Urriatik apirilera arte, atsedean hartzera jotzen dute zuhaitzetako hutsarteetara eta murrutetako arrakaletara.

Udazkenean eta udaberrian izaten dira estalaketak. Emeak kume itsu eta biluzi batez edo biz erditzen dira, 4-6 aste bitarteko sabelaldiaren ostean; lauzpabost astez ematen diete titia kumeei; hilabete horiek igaro eta gero, hegan egiteko gai izan ohi dira kumeak eta handik gutxiren buruan bilakatzen dira beregain. Emea luze-zabal zintzilikatu ohi da horizontalean edota buruz gora; horretarako, sabelaren gainean ixten du hego-mintzaren atzeko alde eta kume erditu berriak biltzeko balioko dion poltsa osatzen. Kume jaioberriak berehalakoan ekiten dio amaren ilajea atzarparkatzeari, eta artean zilbor-hestetik lotuta dagoelarik, amaren titiburu bati kolpe egiten saiatzen da eta hari oratuta jarraituko du, gauez ama ehizara irteten den arte. Orduan, atzealdeko oin hain ongi garatuetatik zintzilikatu eta ama noiz itzuliko zain geratzen da patxada osoan.

NATTERER SAGUZARRA

(Myotis nattereri)

DESKRIBAPENA: mutur zorrotz samarra eta belarria luze samarrak izatea du bereizgarri; belarrien kanpo-ertzak zeharkako bost toles eta hozka bat ageri ditu. Ilaje luze eta askea dauka; ile-kolorearen basea iluna da. Bizkarralde gris-argia du, marroi-antzeko tonua ageri duena, eta sabelalde zuri-grisaxka. Hego-mintzak, berriz, marroi-grisaxkak ditu.

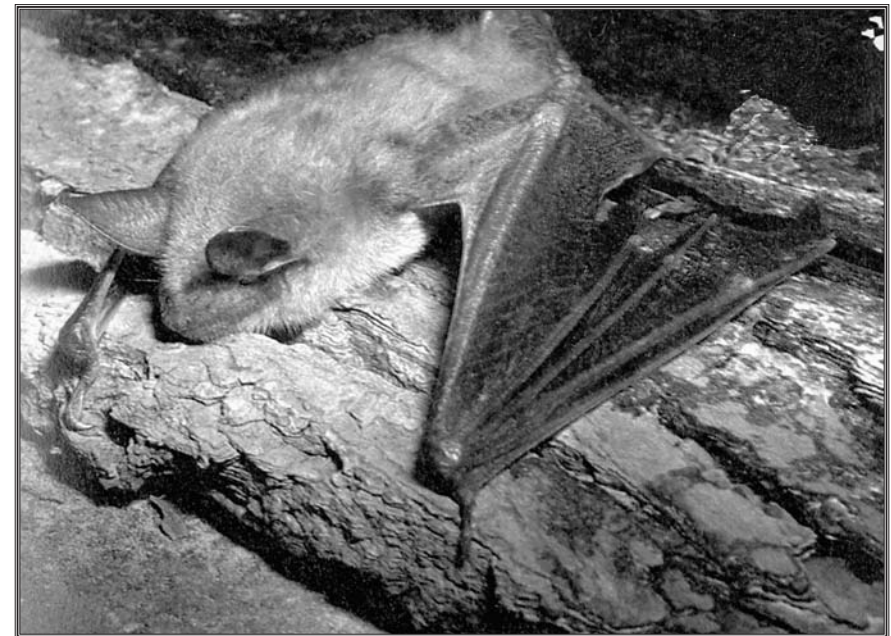
TAMAINA: gorputza eta burua, 4,2-5 cm. Buztana, 3,2-4,3 cm. Pisua, 6-12 gr.

BIOLOGIA: espezie sedentarioa da. Urriatik apirilera bitartean haizuloetan eta sotoetan

hibernatzen du. Udako gordelekuak, aldiz —kume-koloniak edo errun-lekuak ere deituri—, emeak horietan erditzen direlako, zuhaitzetako hutsarteetan eta murrak nahiz eraikin zaharretako arrakaletan egiten dituzte; bizkarka sartu ohi dira horietara.

Udazkenean eta udaberrian dagokio estal-keta-garaia. Emeak kume bakar batez erditzen dira uztailearen erdialdetik aurrera. Hamazazpi urteko bizi-itxaropena du.

ELIKADURA: euliak eta dipteroak edo frutaharrak; gauez harrapatu ohi ditu, zuhaitz-hostoetan lo daudelarik.

SAGUZAR MENDIZALEA

(*Hypsugo savii*)

DESKRIBAPENA: neurri txikikoa da. Belarriak beste Europar Pipistrellus espezie-nak baino zabalagoak eta biribilduagoak dira. Kanpoko ertza lau zeharkako tolestura ditu; zurruta laburra da, goikaldetik zabaltzen. Barneko ertzaren luzera ia bere tarte zabala-ren bezain handia da. Kanpoko ertzaren oinaldean bi hortz txikiak daude gainjarrita, zurrutaren mutur borobildua barneraino orientatuta dago.

Ilajea, luzea da, ilearen oinarria marroi-beltz koloretakoa da. Bizkaraldekoa marroi-horia zurbil, marroi-urrezko edo marroi iluna urrezko muturrekin koloretakoa izan daiteke. Sabelaldekoa zuri-horia koloretakoa edo zuri-grisa koloretakoa da, goialdearekin kontrastatzen. Belarriak eta muturra marroi-beltz edo beltzak izaten dira kolorazio osoarekin kon-

trastatzen; hegalepe mintzak marroi ilunak dira.

BIOLOGIA: oso gutxi ezagutzen da ugalketari buruz. Estalketa, abuztua/iraila amaitzear hasten da. Erditzeko aterpeak 20-70 emeak ostatatzen dute. Kumeak ekaina amaitzerakoan jaiotzen dira. Emeak erditze bikiak izaten dute sarritan.

Adina maximoa: ez da ezagutzen.

ELIKADURA: ilunabar ondoren hegaldia hasten du. Hegaldia zuzena, eta isila da. Ez da izaten oso arina. Batzuetan etxeen eta zuhaitzen kopa gainetik hegan egiten du.

Ia gau osoa ematen du ehiza egiten. Adriatikoko irletan lagun batzuk egunez hegan egiten ikusi dira. Ez dute itsasoaren azaletik hegan egiten. Batez ere intsektu hegalaria txikiak jaten ditu.

BARATZ SAGUZARRA

(*Eptesicus serotinus*)

DESKRIBAPENA: tamaina handiko kiop-tera, belarri motzak ditu, ia triangeluarrak eta atzeko punta estua eta 5 zehar-tolesdu-raduna da. Tragoa belarriaren 1/3-eraino heltzen da, zertxobait barrurantz plegatua da eta goiko aldean biribildua da. Ilai luzea da, bizkarreko kolorazioa marroi keatua da eta sabela marroi horiska, bion arteko muga es da oso nabaria.

Bellarriak eta musturra beltzak dira; hegalepe mintzak arre-beltziska izanik. Hegoak zabalak dira.

TAMAINA: gorputza eta burua: 6,2-8 cm.

Buztana: 4,6-6 cm. Pisua: 17-35 gr.

BIOLOGIA: geldikorra da nahiz eta beste-en aldean migratzaileena izan. Ilunabarrean hegal egiten hasten da, hegada geldoak biragune zabalak egiten ditu lorategietan eta baso mugetan, ortu eta larretan, kaleargi inguruan e.a. 6-10 metroko altueran.

ELIKADURA: zoluan edo adarretan pausatutako intsektu handiek, batez ere, osatzen dute bere elikadura.

HABITATA: giza-ezarleketan eta haitzetan dauka aterpea.

PIPISTRELIO TXIKI

(*Pipistrellus pipistrellus*)

DESKRIBAPENA: genero honen ezau-garria besteak beste, belarri txikiak eta trago biribilduak izatea da. Saguzar arrunta Europalo Txikiena da, belarri motzak ditu, triangeluarrak mutur biribil-duenak eta lauzpabost zehar-tolesdura-dunak kanpoño puntan. Tragoa zabala baino luzeagoa da, barrurantz apur bat makurta eta biribildua kanpoko aldean, bizkarraren kolorazioa erre edo marrois-ka da eta sabelarena marroiurdinska.

TAMAINA: gorputza eta burua: 4-5,3 cm. Buztana: 3-4 cm. Pisua: 6-12 gr.

BIOLOGIA: espezie geldikorra da, des-plazamendu laburrak egiten dituena, baita arrastu aureaik ere, hegada azka-rra eta arina du 5-190 metro bitartekoa.

ELIKADURA: edozein motatako intsektu hegalaria jaten ditu, kale artean, kalear-gien ondoan edo zelaietan.

HABITATA: habitat guztietatik ibiltzen da eta bere aterpeak kutxa-habietan zein baserri eta itsaslabarretan bai eta arrail batean etab ditu

KUHL PIPISTRELOA

(*Pipistrellus kuhlii*)

NOLA EZAGUTU: saguzar txikia da, bizkarralde arrehorixka ageri duena eta sabelaldea zuri-grisaxka. Belarri motz eta triangeluarrak dauzka, biribilak goiko aldetik; belarrien kanpo-ertzak zeharkako bost toles ditu.

TAMAINA: gorputza eta burua, 4-5,3 cm. Buztana, 3-4 cm. Pisua, 6-12 gr.

BIOLOGIA: ilundu artean ez da gordele-kutik irteten elikagai bila. Harkaitzetako eta eraikin zaharretako arrakaletan egi-ten ditu udako gordelekuak. Emeek jaio

eta urtebetera erdiesten dute sexu-hel-dutasuna. Zortzi urteko bizi-itxaropena dagokio.

ELIKADURA: altuera ertainean hegan dabilelarik, intsektu hegalaria (batik bat sitsak eta eltxoak) ehizatzen ditu.

HABITATA: ordokietan eta mendi-ere-muetako beheko aldeetan bizi da, herri eta hirietaraino ere sartu ohi delarik.

Euskal Herrian, Bizkaiko itsasotik hasi eta Ebroren haraneraino ageri da.

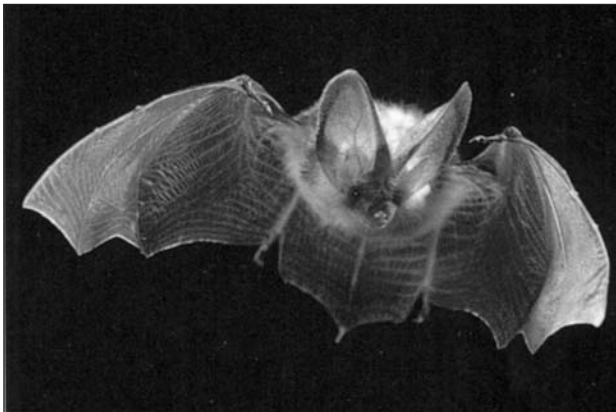
IPAR BELARRI HANDIA

(Plecotus auritus)

DESKRIBAPENA: belarri handiak ditu bereizgarri, entzumen-pabiloi meheez horniturikoak eta zeharkako 22-24 toles inguru ageri dituztenak. Ilaje luze eta askea du. Ile-kolorearen basea marroi-grisaxka iluna da. Bizkarraldean kolore gris-marroikara argia ageri du; sabelaldearekiko mugan eta lepoaren alboetara, orban argiago bat izan ohi du, marroi-horixka. Sabelaldea, berriz, gris argia du. Begi dezente handiak dauzka. Muturra gorantz altxata du alboetatik. Entzumen-pabiloi tragoa luzea du, aurrerantz okertzen zaiona belarriak tolestuta dituenean. Haragi-kolorekoak ditu ezpainak; belarriak eta hegomintzak marroi-grisaxkak.

TAMAINA: burua eta gorputza 4-5 cm. Buztana 3,7-5 cm. Pisua: 6-10 gr.

BIOLOGIA: espezie sedentarioa, gautarra eta koloniala da, bakarka bizi dena zuhaitzetako hutsarteetan. Zuhaitzetako hutsarteetan eta txapituletan kokatu ohi ditu udako gordelekuak; negukoak, aldiz, lurpeko soto eta galerietan, 2-5°C bitarteko tenperatura izan ohi dutenean. Udazkenean izaten dira estalketak, neguko gordelekuean. Apiriletik maiatzera bitartean jotzen du errunleketan bizitzera. Kumeak ekainaren erdialdetik uztaile- bitartean jaiozen dira. Eme

bakoitza kume bakar batez erditzen da; tarteka, eta salbuespen gisa, bi kume izaten dituzte. Sei egunen buruan zabalitzen ditu begiak kumeak, baina ez da hegan egiteko gai 18 egun barru arte. Bizpahiru urteko bizitza duenean erdies-ten du sexu-heldutasuna; 20 urteko bizitza izan dezake, nahiz eta batez beste ez hartu bospasei urtetik gorako adinik. Hegan egiteko modu makal, gorabeheratsu eta baxua du. Jirabiraka hegaldatzeko gai da, ia lekutik aldatzeke, eta aise moldatzen da espazio txikietan.

ELIKADURA: gaueko tximeletak, beldarrak eta armiarmak; zuhaitz eta zuhaixketako adar artean ehizatzen ditu harrapakinak.

HABITATA: baso hosto-erorkorretan bizi da, pagadietan batik bat; baina baita koniferoen basoetan eta altitude ertaineko mendietan ere. Euskadin, Gorbeian, Jorrios mendietan eta Zaraten ageri da.

HEGO BELARRI HANDIA

(Plecotus austriacus)

DESKRIBAPENA: tamaina ertaineko saguzarra, belarri izugarri handiak ditu (22-24 zehar tolesdura izanik) eta musturra zorrotza zein luzea da. Ilala musturra zorrotza zein luzea da. Ilala luzea, bizkarra urdinska etanabardura arre leunadura da eta sabela urdin argia izanik. Musturra eta goiko ezpainak dira, beheko ezpainaren argiarekin kontrastatuz, begietatik aurre-bisaia antzeko urdinska bat dute. Hegal-mintzak eta belarriak ere urdinskak dira.

TAMAINA: gorputza eta burua: 4,6-5,3 cm. Buztana: 4,3-5 cm. Pisua: 6-10 gr.

BIOLOGIA: espezie geldikorra da, gauean

desplazamendurik eginez gero 20 km baino laburragoak nide dira. Iluntzean edo gauean hasten da hegal egiten, hau geldo, kulunkari, baxua eta oso trebea izanik.

ELIKADURA: gune irekietan, kaleargietatik hurbil ehiza egitea gustatzen zaio eta gau-tximeleta, diptero ta kakarraldoez elikatzen da.

HABITATA: udako aterpeak gizakien ezarlekuetan egon ohi dira: gapirio artean, teilatu azpian, etxe abandonatuetan etab. Letargirako ganbarak, haizulo eta beste gune baretsu batzu atseginago omen ditu.

BASO SAGUZARRA

(Babastrella babastrellus)

DESKRIBAPENA: tamaina ertainekoa da. Mutur zanpatua du bereizgarri eta goiko alderantz zabaltzen zaizkion sudur-zuloak dauzka. Entzumen-pabiloi zabalak ditu; belarriaren kanpo-ertzak zeharkako bospasei toles ageri ditu, botoi-formako gingil bat duena erdialdean. Begi eta hortz txikiak dauzka. Ilajea luzea du, zeta-antzekoa. Marroi-belzkara du bizkarraldea; ile-puntak zuri-horixkak dituenek, badiardi antzizarrez estalita dagoela. Sabelaldea, berriz, gris-iluna du.

TAMAINA: gorputza eta burua, 4-5,3 cm. Buztana, 3-4 cm. Pisua, 6-12 gr.

BIOLOGIA: saguzar bizkor eta arina da oso, iluntzen hastearekin bat ekiten diona hegan egiteari. Adaburu artean eta baso-mugetan ibili ohi da ehizan. Zuhaitzetako hutsarteetan

kokatu ohi ditu udako gordelekuak; negukoak, aldiz, haizulo sakonetan, 2-5°C bitarteko tenperatura izan ohi dutenetan. Hotzari aise aurre egiten dion espeziea da.

Emeak harbera bilakatzen dira, behin urte bi betez gero. Udazkenean dagokio estalketagaraia. Udako gordelekuetan 25-80 eme inguru egon ohi dira; kume pare izaten dute emeek ekain aldera. Uda partean arrak talde txikietan bizi dira, emeengandik bananduta, eta oso sentibera izaten dira edonolako enbarazurekiko.

ELIKADURA: intsektu txikiak (sitsak, dipteroak eta kakalardoak).

HABITATA: saguzar basotarra da, mendi-eremuetan eta zuhaitzez horniturikoetan bizi dena. Euskadin, Itxinan, Acaman eta Ernioko mendizerran ageri da.

SCHREIBERS SAGUZARRA

(*Miniopterus schreibersi*)

DESKRIBAPENA: mutur oso motza eta zeharo banandutako belarri triangeluarrak ditu bereizgarri, zeharkako lauzpabost toles ageri dituztenak. Bizkaraldeko ilajea luzea du; burukoa, aldiz, motza, sarria eta latza. Kolore aldakorra du, hasi errauts-grisetik eta marroi-grisaxka bitartekoa. Sabelaldeko koloreak, berri, tonu gris-zurixka du.

TAMAINA: gorputza eta burua, 4-5,3 cm. Buztana, 3-4 cm. Pisua, 6-12 gr.

BIOLOGIA: espezie migratzailea da, urtaro-ko lekualdaketak egiten dituena. Arrek uzten dituzte lehendabizi neguko gordelekuak, udaberriko eta udako babeslekuetara jotzeko asmoz.

Udazkeneko hilabeteetan dagozkie araldia eta estalketa-garaia. Gainerako kiroptero ibe-

riar eta europarren artean ezohikoa bada ere, Schreibers saguzar-emeak ia berehalakoan geratzen dira ernalduta. Alabaina, enbrioiaren garapena eten egiten da hibernazio-garaian eta negua amaitu ostean hasten berriro; hortaz, bada, 8-9 hilabete inguru dirau sabelaldiak.

Errun-lekuetan mila emetik gora ere bildu ohi da. Eme bakoitza kume bakar batez erditzen da; kumeak ekainaren amaiera aldera edota uztailaren hasieran jaiotzen dira.

Emeek besteren kumeei ere eman ohi diete titia. Urte biren buruan erdiesten dute emeek sexu-heldutasuna. Gehienera jota, 16 urteko adina har dezake. Bizkor egiten du hegan, 50-55 km orduko abiaduran gutxi gorabehera.

SAGUZAR BUZTANLUZEA

(*Tadarida teniotis*)

DESKRIBAPENA: gris-ilun eta gris-arre bitarteko kolorea du bereizgarri ilajea. Aurpegia, begiak eta hego-mintzak, berri, gris-belzkarak ditu. Belarri handiak dauzka, bekokiaren erdi-erdian biltzen zaizkionak. Hego luze eta estuak ditu. Trago txikikoa da.

TAMAINA: gorputza eta burua: 8,2-8,7 cm. Buztana, 4,5-5,5 cm. Pisua, 25-50 gr.

BIOLOGIA: saguzar buztanluzea ez da batere lagunkoia. Gauetik egunsentira bitarteko jarduna dagokio. Batzuetan enarak eta sorbeltzak izan ohi ditu hegaldi-lagun. Zuzen, bizi-bizi eta altu egiten du hegan. Hegoak bortizki astintzen baditu ere, isil-misilka hegaldatzten da; hego-mintzak oso

malguak ditu eta horiei esker leuntzen du zarata. Itsumustuan norakoa aldatzen duenetan baino ez zaio nabari hegazkada. Udan ezkutatu egiten da eta harkaitz arteko arrakaldetan izaten ditu kumaldiak; neguan, ostera, haizulo handiak aukeratzen ditu horretarako. Udazkenean izaten dira estalketak, hibernazioa hasi baino lehen. Emeek kumeitsu eta biluzi bakarra izaten dute, 75-85 egun inguruko sabelaldiaren ostean; kumea-ri hiruzpalau astetan ematen dio titia, eta behin hegan ikasten duelarik beregain bilakatzen da.

ELIKADURA: intsektu hegalarri handiak (kakalardoak, tximeletak, etab.).

UNTXI ARRUNTA

(*Oryctolagus cuniculus*)

DESKRIBAPENA: zelaian dagoela untxia oker dezakegu erbiarekin. Hala ere honek belarria handiago eta atzeko partea garatua goa da du saltoka ibiltzeko. Korrika egiteko era ere ezberdina da: erbia zuzenean eta salto gehiago emanaz, untxiak sigisaga salto motzagoak egiten dituelarik. Untxiaren ilaia arre-urdinska da bizkarra eta zuria sabelean, erbiaren ez bezala. Gorotzak aurki daitezke hainbat lekutan; zidor, janleku eta gordelekuetako sarreretan ere, sakabanatuak baina batez ere pondetan. Gogor, ilun eta borobilak, sarri askotan punta zorrotz bat dutelarik. Hatza hareatzen aurki daiteke, erbiarenaren antzekoa da, 4-5 hatzamar aurreko hankan atzekoak, ordea, luzea dena, lau hatzamar estu markatzen ditu, hauek ez dute agertzen mamul bigunik, aurrerantz makurtatutako ile

indartsuak baizik, (aurreko oinak: 3 zm; atzeko oinak: 6 zm). Elikagaien bila joaten denean sakontasun gutxira uzten dituen zuloak dira untxiaren ezaugarri.

TAMAINA: gorputza eta burua: 34-45 cm. Buztana: 4-8 cm. Pisua: 800-1.000 gr.

BIOLOGIA: gordelekuak lurrazpikoak dira, ale ugari bizi direlarik. Urtarrilitik ekainera ugalketa garaia zabaltzen da baldintza egokietan 4-12 kume dituzte, eta emaldia hilabeteakoa da. Espezie askoren harrapakina dugu baina batez ere untxia presio zinegetikoa oso altua izateak eta gaisotasun larrien ondorioak, mixomatosia eta pneumonia hemorragikoa, eragin handia izan dute espeziearen kopuruaren murriztapenean.

ERBI EUROPARRA

(*Lepus europaeus*)

DESKRIBAPENA: untxia baino handiagoa, atzeko hankak honenak baino garatuagoak dira, korrika eta saltoka ibiltzeko, punta beltzadun belarriak luzeagoak dira. Erbiaren korrika egiteko era indartsu eta azkarragoa da, pausokadak handiago eta zuzenagoak dira. Untxia ez bezalakoa, arreagoa da eta ez urdinska, sabela zuria eta buztana beltza gainetik eta zuria behetik izanik, karreran zehar beheko partea erakusten duenez gero kolorazioa nabaria da.

Untxiaren antzeko hatzak ditu, handiagoak eta saltoka ibiltzearen markak erakusten

dituztelako. Gorotzak piluta formakoak dira, normalean pilaketetan uzten ditu, gogorak, puntadunak eta begi bistaz landare hondakinez beterik daudelarik.

TAMAINA: gorputza eta burua: 50-70 cm. Buztana: 8-10 cm. Pisua: 3-6 gr.

BIOLOGIA: oso espezie bakartia da, ilundu baino leheneago hasten ditu bere gauzereginak. Ez du gordelekurik eraikitzen, "ohe" bat egiten du zoluan bertan non eguna gelditu eta mugitu gabe ematen baitu. Kostaldan, ehiza dela eta, sasitza eta sasiarte babesazaletan babestu ohi da.

KATAGORRI ARRUNTA

(Sciurus vulgaris)

DESKRIBAPENA: hauxe dugu kagagorria arruntaren ezaugarriak nabariena: buztan luzea eta handia eraitsia korrika egiten duenean eta altxatua behatzen geldi dagoenean. Kolorea gorrisa da bular zuriarekin kontrastatuz. Gorrisa marroi ilunarekin tartekatzen da. Belarriak nabariak dira eta ile multzo bat dute. Zuhaitzen gainera igoko da zoluan harrapatzen badugu.

Jandako pinaburuek katagorriak ibiltzen diren aldeak erakusten dituzte. Basasaguak jaten dituen aldean hauek zuhaitz azpian agertu ohi dira, marraskatuago erdiko buruska soilik utziz, hari eta biruz konotik zintzilika utziz. Aurreko oinean hatzak lau hatzamar luze ditu eta atzekoak bost, biok hatzazalak ondo markatuak agertzen dituzte. Eskuaren hatzak 4 cm-koa da oinarena, 5 cm-koa iza-

nik gutxi gorabehera.

TAMAINA: burua eta gorputza: 23-25 cm. Buztana: 15-17 cm. Pisua: 200-280 gr.

BIOLOGIA: iluntzea eta egunsentia dira gehien lan egiten duen uneetan. Zuhaitz batetik bestera arin mugitzeko eta enborretatik igotzeko ahalmen ona dauka, sarriakotan, behatzailerik ikusten badu enborraren kontrato aldietik igotzen delarik. Udazkeneko egun ilunetan egunean zehar iharduten da bere zereginetan. Babestu eta umatzeko kabi artifizialak, eta zuhaitzetako zuloak, aprobeztatzen ditu hala ere batzutan ere kabia propioa eraikitzen du, enbor eta adar baten tartean. Kabia, nolabait, konikoa da, eta goroldioz, ilez, lumaz egina da, albo-ko beheko aldean sarrera izanik.

SORO - MUXAR

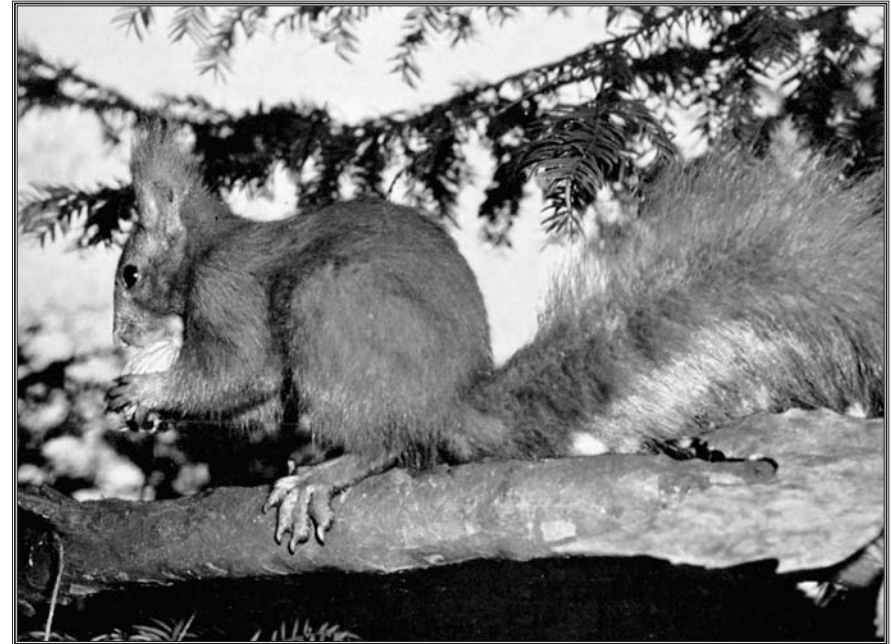
(Eliomys quercinus)

DESKRIBAPENA: tamaina erdiko marraskaria, basagua baina handi samarragoa da. Bere buztan luze eta iletsua zein belarriak nabariak dira. Bizkarra urdin-gorrisa da buztaneraino eta sabela zuria da. Oso nabaria da begietan duen aurrebisaia beltza, buztanaren musturra ere kolore honetakoa izanik. Zuri-urdinak eta beltzen arteko kontrasteak eta aurrebisaia begien inguruan itxura berezia ematen diote. Hanka guztiek bost hatzamar badituzte ere, aurrekoen barruko hatzamarra ez da aztarnetan ispiatzten. Buztana ere ispiatzten da zoru solte eta bigu-

nean. Aurreko hatzaren luzera 2 mm-koa da gutxi-gorabehera eta atzekoarena 3 zm-ko.

TAMAINA: gorputza eta burua: 10-17 cm. Buztana: 9-14,5 cm. Pisua: 45-120 gr.

BIOLOGIA: gordelekuak garrantzi handia du bere bizitza garairik desagokienak han ematen ditu eta garairik desagokienak han ematen ditu eta goroldio orbel, ile eta lumaz eginitako kabia egiten du, zuhaitz baten zuloren batean, beharreko tamainako kabi-kutxa batean, harkaitzen arteko zuloetan, egun erdian, ganbara edo lastategi lasaietan, edota zoluan bertan ipintzen duelarik.

UR ARRATOIA

(*Arvicola sarpidus*)

DESKRIBAPENA: tamaina handiko espeziea, horregatik errez bereiz dakioke beste espezie txikiago batzuegandik. Lur arratoien aldean oso itxura ezberdina dauka, satainen antza gehiago dauka sagunea baino, belarriak ia ez dira nabariak ilaian, musturra biribilduagoa da eta buztana laburtua. Ilea beste microtino batzuen baino luzeagoa omen da eta bere nabardura aldatzen da leku geografikoaren arabera, gure aldean ilun-arreska Bizkarretik eta urdinska behetik izanik. Mendebaldeko ur-arratoia ipartarra (*Arvicola terrestris*), txikiagoa da eta buztana ere txikiagoa da, tonu horiska du buru eta besaburuetan. Honetaz gain mendebaldeko ur-arratoiak

uretatik gertu bizitzeko beharra dauka ipartarra, berriz, kantabriar itsasbazterrean lehorraragoa da eta zelai eta soroetan lurrazpian ibiltzeko joera du.

Espezie honen hatzazalak zein hatzak basa bigunean aurkitu ohi dira, eskuan bost hatzamar eta antzeko hankan lau (aurreko hatzak: 15 mm. Eta atzekoak 25 mm.) Horotzen luzera 8,5-10 mm-koa da eta zabalera 3-4 mm.koa. Gordelekuetako sarrerak urmahel ondoko mendoitzetan edota ur-mailaren azpian daude. Lur-pilaketa uzten badute handia izaten den sarrera ikus daiteke, Maiz aurkitzen dira ihi eta belartzeetan galeria eta zindor handiak, gorotzez inguratutik.

LUR SAGU GORRIA

(*Clethrionomys glareolus*)

DESKRIBAPENA: tamaina ertaineko espezie honen ezaugarri nabarmenena hau da: ilaia gorriak eta kanela kolorekoa izatea, ilai artean belarriak nabariak dira eta buztana beste satain batzuen baino luzeagoa da. Buztana kolorekoa da iluna gainetik argia azpitik, sabela bizkarra baino askoz ere argiagoa delarik. Satain honen galeriak basoan barrena, maiz sasiarteetan, daude. Satainek, lursaguen eta Mendebaldeko ur-arratoiek bezala hagin leunak dituzte, hauen alboko goruneak ez dira biribilduak, prisma erakoak baizik. Lursagu gorriaren haginek, gainera, sustraiak dituzte eta alboko prismak ez dira zorrotzak, borobilduak baizik.

TAMAINA: gorputza eta burua: 8-12 cm. Buztana: 3,5-7,2 cm. Pisua: 15-40 gr.

BIOLOGIA: bere zereginari ekiten dio egun-

sentian eta ilunabarrean, azaleran dauden zidorretatik ibiltzen da, landaretza ugari eta sasiarteetan, baita lurrazpiko zidorretatik ere hala ere maiz zidorrak utzi, zuhaixka edo zuhiitzetara igo edota beste zidor batzuen bila joaten da. Kabia zuhaitzetako sustraietan edo antzeko toki batean jartzen du, emeak kumaldi bakoitzean lau kume dituelarik. Kumaldi kopurua ugalketa garaia iraupenaren arabera da. Garaia luzeago edo laburragoa da hainbat baldintzaren arabera, hauexek dira hain zuzen ere baldintza horiek: Urtearen eguraldia, elikagaien ugaritasuna eta populazioaren kopurua.

ELIKADURA: beste satainek ez bezala landare bigunagoak jaten ditu garauak, mazuztak eta astalarrosa, esaterako; fruitu eta haziak, ezkurak, pagadiak edo pinuak, besteak beste; ondokoak, goroldioa eta ornogabeko txikiren bat ere.

LARRA LURSAGUA

(*Microtus agrestis*)

DESKRIBAPENA: ilaia ilun-urdinska, arreska samar eta nahiko luzea da. Buztana biko-lorekoa da, ilunagoa gainetik burua eta gorputzaren %30-eraino geltzen delarik.

Larrelursaguen belarriak ilez estalik dira, ilea belarriaren oinarriaraino hedatzen delarik. Sainen aldean (5 tuberkulu) desberdentasun nabarmenatariko bat haxe dugu: atzeko oin-zolan dituen 6 tuberkuluak.

Zidorretatik ibili ohi dira, azalera azpian zein gaineen. Tunel hauek oso nabariak dira, belartzeetan daude eta berdatz koloredoko gorotzen pilaketak, belar moztuberriez estalita, ikus daitezke. Buruhezurraren goiko bigarren haginak, *Microtus* jenerokoaren beste espezie batzuenak ez bezala, hiru gorune ditu.

TAMAINA: gorputza eta burua: 9,5-13 cm. Buztana: 2,7-3,5 cm. Pisua: 20-45 gr.

BIOLOGIA: gau eta egun espeziea dugu, goiztirian eta iluntzean bereziki iharduerari ekiten diona. Sakontasun gutxira azaleran eta lurpean dauden tunel, zidor eta galeria korapilatsuetan ematen du bizitza. Kabia azaleraren azpian edota sasiarteetan izkutaturik jartzen du belarriz estaila, ugalketa garaian, udaberritik udazkenara, kumaldi batzutan 3-7 kumeak izanik urtearen arabera. Populazioa lau urteroko gorabeherak izaten ditu kopurua areagotuz, gehikuntza honek kalte handia sortarazten dio nekarazitzari. Honek ere eragina dauka harrapakarien populazioan, urte berean kumeen kopurua banditzen baita.

LURSAGU LUSITANOA

(*Microtus lusitanicus*)

DESKRIBAPENA: tamaina txikiko sataina dugu, ilea, begiak eta belarriak urrazpiko ohituraren joeraren ondorioz jenero bereko beste ale batzuenak baino txikiagoak dira. Bizkarra arrea edo ilun gaztanbera eta sabela urdinska dira. Atezko oin-zoletan bost mamul borobil eta bigun daude. Buruhezurrak dituen ezaugarriak nabarmenak haxeak dira: urrakor eta goiko lehenengo haginaren tarte (hau da, goiko diasistemaren luzera) 7 mm-koa baino laburragoa da. Honetaz gain urrakorak behera makurtuta daude. Lurrazpian ibiltzeko joera du, galerietako sarrerek espezie hau aurkitzen

laguntzen digute, sarreran lur-pilaketak uzten baititu. Gainera sartzeko zuloa hatzamar bat diametro ingurukoa da.

TAMAINA: gorputza eta burua: 7,7-9,4 cm. Buztana: 2,3-3,1 cm. Pisua: 10-23 gr.

BIOLOGIA: gau-ohiturak omen ditu, bereziki baina oraindik ere oso gutxi dakigu bere jokabideaz. Oso galeria luzeak eta korapilatsuak egiten ditu, sakonak ez diren arren, hauetan kumaldiak izaten ditu, bakoitzean 1-4 kume izanik.

LURSAGU MEDITERRANEOA

(Microtus duoecimcostatus)

DESKRIBAPENA: gorputzadar motzak izatea du bereizgarri, bizitzaren zati handi bat lur azpian ematen duen animalia bati dagokion legez. Belarri txiki samarrak dauzka, ilajetik nabarmen irteten zaizkionak. Begi bizi-biziak eta adierazkorak ditu, tamaina ertainekoak. Proportzioan, isats handia dauka. Mutur motza du, edo buruari itxura biribildua ematen dion eitekoa behinik behin. Kolore aldakorra du, bizilekuaren arabera. Euskadin bizi diren lursagu mediterraneoek kolore grisa ageri dute gehienbat bizkaraldean, tonu arrexkaren bat edo besterekin, argixeagoak saihets eta sabel aldean. Profiletik ikusiz gero, kanpoalderantz nabarmen okerturiko ebakortzak ageri ditu garezurrean,

bestelako lursagu-espezieekin alderatuz gero, esaterako piriniarrarekin eta lusitaniarrarekin.

TAMAINA: burua eta gorputza 10-14 cm. Buztana: 2-3 cm. Pisua: 18-30 gr.

BIOLOGIA: bizitza osoa lurpean garatzen duen ugaztuna da. Galeria luzeak egiten ditu lur azpian, eta horietan, mailarik behe-reenetan, barrunbe bat hondeatzen du eta hantxe ezartzen habia. Hainbat kanpo-irteera izaten dituzte galeriek, tokian tokiko lurmetaketa txikiek agerian uzten dutenez. Ez dagokio ugalketa-garai jakinik, urte osoan ugal baitaitezke. Emeek 1-5 kume inguru izan ditzakete; eskuarki, halere, hiru kumez erditzen dira.

ARRATOI BELTZA

(Rattus rattus)

DESKRIBAPENA: arratoi arruntaren antzekoa dugu arratoi beltza, biok gainera habitat berberetan bizi dira. Arratoi beltza-ren belarriak txikiagoak dira, eskuan bertan behatuz gero, belarriak eraitsita, ez direla betzuloraino iristen, eta buztana, nahiz eta zuzen jarrita egon, burua eta gorputza baino txikiago dela ikusiko dugu. Ilaia kolore adierazgarri desberdin izan ditzake; bizkarra urdinska edota arreurdinska da eta sabela urdin zuriska adota arrea, bestalde, gorputz osoan gutxi-gorabeherako kolorazio berdintsua urdin-arrea, izan dezake.

Gorotzak arratoi arruntaren antzekoak

dira baino txikiagoak: 10 mm-ko luzera eta 2,5 mm-ko zabalera izanik, ponda ezberdinetan utziak. Arratoi honek jandako arto garauak kono edo tinbale erakoak dira eta azalera irregularra dute zeharki jaten baititu, etxe-saguek ez bezala honek luzerak jaten dituelarik.

Buruhezurrak, arratoi arruntarenaren itxura du baina buruhezurraren kukuluak makurtuak dira, arratoi arruntarenak zuzenak direlarik.

TAMAINA: gorputza eta burua: 15-23 cm. Buztana: 17-25 cm. Pisua: 140-230 gr.

ARRATOI ARRUNTA

(*Rattus norvegicus*)

DESKRIBAPENA: tamaina handia izatea-gatik errez identifika dezakegu arratoia, hala ere haien artean ezberdintasun ugari daude eta hauetaz baliatzen gara espezie hau ezberdintzeko. Hau honela izanik lehortarrek ur-arratoiak bezain belarri handiak dituzte, buruan nabariak direlarik. Arratoi-arruntak buztana burua gei gorputza bezain luzea du eta, honetaz gain, belarriak eraitsita betzulo-raino heltzen da. Bizkarrean arreurdinska da, sabela zuri-zikin edo zuriurdinska izanik. Handiko ebakorrek marraskatutako hirietako hondakinak, poltsak aurkitzea oso arrunta da. Gorotzak, luzeak eta konpaktak, ez dira leunak poloetan. 17 mm-ko luze-

ra omen dute eta 6 mm-ko zabalera, gutxi gorabehera ohiko pondeetan uzten ditu. Buruhezurra handia da kukula parielatak konbexuak izanik.

TAMAINA: gorputza eta burua: 20-28 cm. Buztana: 17-23 cm. Pisua: 250-580 gr.

BIOLOGIA: egunean zehar zarametegi eta antzeko tokietan salbu, izkutatua egon ohi da; gordeleku, zurmoin, kloaka, hoderia zuloetan etab, iluntzen den heinean kanporatzen omen da, zarametegihondakinak geratu diren parke, isurtegi eta hondakin organikorik dagoen edozein tokitara hurbiltzen delarik. Elikagi koppuruaren arabera urte osoan kumeak izan ditzake.

ETXE SAGUA

(*Mus musculus*)

DESKRIBAPENA: giza guneeetan hain eza-guna den "sagutxua" da. Urdinska da, iluna bizkarretan eta argia sabelean, ez du bi tonu arteko lerro argiago nabarmenik.

Basasagua baino liraina eta txikiagoa da, kolore ezberdina izateaz gain belarria eta atzeko oinak ere txikiagoak dira. "Raton muruno" izenekoarekin (*Mus spretus*) oker dakiok, zeinek buztan motzagoa eta sabela zuriska baititu, baina ez dugu udalerrian.

Gorotzak basasaguarenen (*Apodemus sylvaticus*) antzekoak dira, zabal eta motzagoak, pondetan bilduta, gizaguneetan topatzen direlarik. Etxesaguaren buruhezurrak dituen ezaugarriak arratoi beltzaren aldean hauexek dira hain zuzen ere. Alde batetik lehengo goihaginak 3 sustrai ditu (eta ez 4 edo 5) eta hirugarren haginak bigarrenaren erdiko luzera

du (bestean erdia baino handiago da). Ebakorrek deseginda ez badaude, eta zeharki begiratzuz horzkada bat ikusiko dugu. Honetaz gain buruhezurra txikiagoa ohi da.

TAMAINA: gorputza eta burua: 7-9 cm. buztana: 8-9 cm. Pisua: 12-30 gr.

BIOLOGIA: populaziorik kopuru handiena errota, baserri eta zelai-etxeetan dugu, solaiui-etxeetan agertu ere agetzen dira, hoderia eta kabletarako zuloetatik sartzen baitira, etxeetara helduz apurtutako ormegal zein aurkitutako zuloetatik, ortu eta zelaietatik ere bizi dira baina horietan ere laster seguraski, beste eraiketa izango dira. Ugalketa garaia urtaro guztietakoa da giza guneeetan bizi direnentzat, ingurugiroan daudenek, berriz, urteko urtarorik egokiena hautatzen dute honetarako.

LANDA SAGUA

(Mus spretus)

DESKRIBAPENA: etxe-saguaren subespezietzat jo izan da luzaroan landa-sagua, kanpoaldeko itxura oso antzekoa baitute. Halere, elkarrekiko zertzelada bereizgarriak dituzte, buztana esate baterako. Landa-saguak isats txikia dauka, etxe-saguarenaren aldean; kolore arre-olibakara ageri du bizkarraldea eta beheko aldeak ia-ia zurixkak ditu. Etxe-saguaren garezurrak plaka zigomatiko bat dauka, aurre-profil zuzena ageri duena; landa-saguaren plaka zigomatikoak, aldiz, profil biribildua du.

TAMAINA: burua eta gorputza, 7,5-8 cm.

Buztana, 5,8-6,6 cm. Pisua, 14-18 gr.

BIOLOGIA: eremu agorretan bizitzera moldatutako espeziea da. Etxe-saguak baino aiseago aurre egiten dio egarriari. Halaber, lozorro-egoeran eman dezake negu partea. Udaberrian ekiten dio ugalketa-garaiari, udazkenara bitartean, nahiz eta jarduna bertan behera eten ohi duen uztail eta abuztuko egunik beroenetan. Emeek 4-8 kume izaten dituzte 20-23 egun inguruko sabelaldiaren ostean; hiru astetan ematen diete titia eta gero beregain bilakatzen dira. Sei aste betekoan erdiesten dute sexu-heldutasuna.

BASASAGUA

(Apodemus sylvaticus)

DESKRIBAPENA: etxe-saguaren ahaidea da, honen aldean, tamaina handiago eta ilaia koleretsuagoa du. Bizkarra arre argikoa edota horiska da, sabela zuriska delarik. Ale gazteak urdinagoak dira, belarriak eta oinak etxe saguen aldean luzeagoak dira. Sagu lepahorriak (*Apodemus flavicollis*), basasaguak ez duen bularrean "iduneko" horia ondo osatua dauka, silvicolus-ek izaten badu bularrean lorrin txiki bat balitz bezalakoa da.

Basaguen jandako pinaburuak urtxintzek jandakoengandik errez ezberdin daitezke. Pinaburuak pilaketetan uzten ditu janleku berbera berrerrabiltzen baitu, hau babes tokietan ohi dago, harri handi baten azpian, edo gordelekuko sarreratik hurbil. Pinaburuak oso marraskatuta daude, ezkata apikalak soilik eta konotik hariarik gabe utziz. Gorotzak txikiak

dira 6 mm x 3 -koak, gordelekuetatik gertu pilatuak. Exesaguaren buruhezuraren aldean goiko lehen-hagina hiru surtrai ditu eta beheko matel-hezurak bost sustrai edo bost albeolu baino gehiago dauzka.

TAMAINA: gorputza eta burua: 7,5-11 cm. Buztana: 7-11,5 cm. Pisua: 14-35 gr.

BIOLOGIA: ugalketa garaia urte osokoa daiteke, negua izan ezik, baina eguraldia eta elikagaiaren arabera urte osora heda daiteke. Belar lehorrez, goroldioz eta ilez eginiko zuloz erabiltzen dituzte kabietarako, non emeak 2-9 kume umatu eradoski eta zaitzen baititu. Kabia lurrazpiko galeria batean dago, babesazalaren azpian edota harria edo ohol leun baten azpian, besteak beste. Gazteak ugaltu daitezke urte eta erdi jaio ondoren.

UZTA - SAGUA

(Micromys minutus)

DESKRIBAPENA: karraskari txikia da, kolore arre-argia ageri duena bizkarraldean eta zurixka sabelaldean. Isats oratzaila dauka, 120-150 eraztun inguruk osaturikoa. Atzeko hankak ditu bereizgarri uzta-saguak, aurrealdekoak baino apur bat luzeagoak izaki. Belarri iletsuak dauzka, ilaje artean apenas nabarmentzen zaizkionak.

TAMAINA: gorputza eta burua, 5,5-7,2 cm; buztana, 5,1 cm. Pisua, 4,5-6 gr.

BIOLOGIA: belar-zurtoinez baliatzen da habiak egiteko eta sastrakadietatik edo galburuetatik zintzilikatu ohi ditu; esfera-

formakoak habiak egiten ditu.

Emeek lauzpabost kume izaten dituzte batez beste, 24-26 egun bitarteko sabelaldiaren ostean; jaioberriek gramo bat edo biko pisua izaten dute. Neguan lurlean egiten du habia eta hantxe ematen du urte-sasoi zorigaiztokoa.

ELIKADURA: haziak eta kimu berriak ditu elikagai.

HABITATA: zereal-lurretan, baso-mugetan eta ibaiertzetako sastrakadietan bizi da. Mendialdea bazter utzirik, landaredi altu eta zerratua aukeratzen du sarritan bizilekutzat, alegia aise igo daitekeena.

AZERI ARRUNTA

(Vulpes vulpes)

DESKRIBAPENA: zelaian dagoela txakur txiki batekin oker dakioke, momentuan bertan belarriek eta batez ere buztan iletsu luzeagoak oartzeko. Kolorea dabil arre argi urdinska eta nabardura adierazgarri gorriska artean, kokotsean argiagoa izanik. Ilaila luzea eta ugaria da, batik bat buztanean zein bere ezaugarri nabarierik baita. Atzak txakuraren antzekoak dira baina luzeagoak. Oinzola zein lau hatzamarra ispatzen ditu, baita hatzalalak ere, aurreko eta atzeko mamulen artean, eta moztu gabe balizko zerro bat marraz daiteke, (gutxigorabeherako tamaina 5 cm x 4 cm). Gordelekuak zikinak dira harrapakin hondarrak barruan eta gorotzak kanpoan daudelarik. Azeriak duen sunda bereziak dagoen tokia salatzen du. Gorotzak zilindrikoak dira (7-10 cm x 2,5 cm.), bideetako harri, makila eta

honelako tokietan uzten dituelarik. Erreak, bestalde, zolua botatzen ditu beti gernuaz batera.

TAMAINA: burua eta gorputza: 60-90 cm. Buztana: 35-40 cm. Pisua 6-10 kg.

BIOLOGIA: araldian da abendutik urtarritara, ernaldiek bi hilabete inguru irauten du eta kumaldiak 3-5 kumeak dira.

ELIKADURA: orojalea da, batik bat, mikrougaztunek eta kopuru murriztean hegaztiak osatzen dute bere elikadura. Udazkenean fruitu eta basa-garauak jaten ditu, bereziki. Ornogabekoren bat ere jaten du eta ingurunera moldatzeko izugarritzko ahalmena dauka, hiri zakarrontzietan ohiko bisitaria da eta noiz-behinkakoa inguru baserrietako oilategietan. Hau dela eta espezie goranahizat hartu dute.

OTSOA

(*Canis lupus*)

DESKRIBAPENA: artzain-txakur handi baten antzekoa da. Gorpuzkera handikoa da. Kolore aldakorreko ilajea du bereizgarri otsoak, gris eta beltz bitartekoa. Otso iberiarrek, aldiz, arre-kolorea dute. Kokotsa eta eztarria, berriz, argixegoak ditu. Belarri handi eta triangeluarrrak dauzka, begiak zeharrek, eta buztana iletsua eta belzkara punta-puntan. Lepo motz eta sendokoa da.

TAMAINA: burua eta gorputza, 100-160 cm. Buztana, 30-50 cm. Pisua, 30-75 gr.

BIOLOGIA: etxe-txakur guztien aita da otsoa; etxe-txakurrek, hain zuzen, arbasoei dagozkien jokabide askori eusten diete oraindik ere.

Etxe-txakurrek zaunka-mota ugari egiten duten arren, otsoak oharpen gisa har daitekeen ufako bat baino ez du egiten; otsoaren uluak, baina, ozenagoak eta luzeagoak dira.

Espeziearentzako ohikoak diren baldintzetan, elkarte hierarkikoetan antolatuta bizi da otsoa, zeinetan arrak baitira jaun eta jabe.

Ibiltari bikaina da; lekualdaketa luzeak egiteko gauza den ugaztuna.

Gaueko jarduna dagokio; ugalketa-garaitik at saldoetan bizi ohi da eta taldeka

ehizatzen du.

Abendutik martxora bitartean dagokio araldia. Bederatzi edo hamar aste ingururen ostean erditzen dira emeak; 4-6 kume izaten dituzte, itsuak denak eta ile arre-grisaxkaz estalitakoak. Kumeek hamar egunen buruan zabaltzen dituzte begiak. Amak bi hilabetez ematen die titia eta urte-erdi barru bilakatzen dira beregain. Arrak ere esku hartu ohi du otsokumeak hazten.

ELIKADURA: ugaztunak ditu elikagai nagusi, handiak (oreinak, basurdeak) nahiz ertainak (untxiak, erbiak); baita sarraskiak ere.

HABITATA: mendi-eremu ibilgaitzetan bizi da.

AZKONARRA

(*Meles meles*)

DESKRIBAPENA: pottolo eta sondokotea da, galeriak zultzeko hanka motz eta sendoez baliatzen da, ibilera geldo eta traketsa du hazkume batena bezalakoa. Orokorrean urdinska da, tarte zuri-beltzak izanik. Buruzuriak aldameneko bi marra beltz ditu, begietatik igarotzen direnak.

Hartzek plantigradoenen itxura dute, lau hatzamar ispilatzen dira orokorrean, eta bost zolua biguna izanez gero, hatzazal luze eta nabariak ditu (8 x 5,5 zm-koak aurrekoak eta 6,5 x 5,5 zm-koa atzekoa). Aztarna hauen bidez bere agerrerez ohar gaitezke. Lurrazpilo gordelekuek sarrera asko dituzte eta utzitako pondak, zulatu eta izkutatu

gabekoak dira.

TAMAINA: burua eta gorputza: 68-80 cm. Buztana: 15 cm. Pisua 7-17 Kg.

BIOLOGIA: azkonarrak beraz zulatutko gordeleketan bizi da, zuhaitz-sustrai eta harkaitzen artean iraunkorrek izan daitezke. Gordeleku hauek irteera eta husgune ugari dituzte, non 2-15 ale bizi baitira, eremuko baliabideen arabera. Udan ilundu aurretik, hala nola neguan ilundu ostean, gordelekua utzi eta alboko guneak begitatzten hasten da. Geroago ohiko eta gaueko zidorra hartzen du. Bakarrik eta gauero kilometro batzu eginten dituelarik.

LEPAHORIA

(*Martes martes*)

DESKRIBAPENA: basoko akrobata honek, buztan luze iletsua dauka, ia 25 zentimetro luzera duena. Horrekin, pirueta guztiz harrigarriak egiten ditu zuhaitzen artean. Bere itxura lepazuriarenaren antzekoa da oso, baina azken hau pixka bat sendoagoa da, nahiz eta antzerako tamaina eduki —43 eta 50 cm artean. Ilaia kaoba arrea du eta burua zabala eta triangularra, mutur zorrotzean bukatzen dena. Hala ere, bi ugaztun hauen arteko desberdintasunik handiena lepoan duten orbana da: lepazuriarena, izenak aditzea ematen duen bezala, zuria da eta lepahoriarena, krema-horiska edo laranja kolorekoa da eta ez dago banatuta.

TAMAINA: burua eta gorputza: 43-50 cm.

Buztana: 20-26 cm. Pisua 1-1,8 Kg.

BIOLOGIA: mustelido alai hauek animalia bakarzaleak dira eta 18 urtez bizi daitezke. Batez ere gauez eta ilunabarrean egiten dute beren bizitza.

Araldian, arrak emearen ondoan lo egin eta ehizatzen du. Estalketak udan, ekainetik abuztura bitartean, egiten badira ere, ugaztu honek oboezarpen atzeratua duenez gero, urtarrilera arte obulua ez da finkatzen umetokian.

Bederatzi aste irauten duen benetako ernaldi baten ondoren, martxoaren amaiera aldean jaiotzen dira kumeak —hiru, normalean. Hauek 30en bat gramoko pisua eta 12 zentimetroko luzera dute, buztana kontatu gabe.

LEPAZURIA

(Martes foina)

DESKRIBAPENA: tamaina handiko erbidu-nea gogarazten digu, lepa zuria tamaina ertaineko mustelido bat baita. Gorputz luzea eta tonu arre-gorriska bizkarrean du. Bulareko narrio zuri bat dauka, aleen arabera aldakorra izanik. Garrantzizko ezaugarria da hau martarengandik (*Martes martes*) ezberdintzen baitu, hau antzeko mustelidoa da, zakarragoa eta bularra horiska izanik, zein udailerrian ez baitugu. Bion burua hiru ki erakoa da, mustur zorrotza izanik.

Hartzak lan hatzamar ispiatzatzen ditu (bost, zolu bigunetan) eta hatzazalak. Ez du ile ugari oinen mamuletan, beraz, hauek argi eta garbi desberdintzen dira, Martarenak ez bezala. Aurreko eta atzeko hanken neurriak

hauexek dira: 3,5 x 3,2 eta 4 x 3,2. Gorotzak ez dute oso sunda desatseginik, zein zido-urretan uzten ohi dituzte. Beltzak eta biribilak dira eta cm 1 eko diametroa eta 10 cm-ko luzera izanik, hauetan arratoi azalak ukitu barik zein oilo arraultzakoskilean zulo bat aurki daitezke.

TAMAINA: burua eta gorputza: 42-48 cm. Buztana: 22-26 cm. Pisua 1,2-2. Kg.

BIOLOGIA: gau ohiturak izanik usaimena eta entzumena bere zentzurik garatuenak dira. Arnaldia ekainetik uztaile bitartean da, zaratsatsu marrau eta garrasiak egiten, dituelarik, egunean errezago ikus dakioko. Bularreko zuria bandera gisa darabi, bere lurraldean sartzen diren animalien aurrean.

ERBIBUNEA

(Mustela nivalis)

DESKRIBAPENA: lehengo momentuan mustelido honi oker dakioko arratoi batekin, berehala konturatzeko zilueta luzea eta itxura zikin duela. Oso ilai ederra dauka, bizkarra arre gorriska eta zabela zuria izanik.

Arrea emea baino askoz ere handiagoa da. Armiño (*Mustela erminea*) izenekoarengandik ezberdintzen da tamaina eta buztanagatik, hau handiagoa da eta buztanaren muturrean zero beltz bat dago.

Hatzak, aurkigaitzak, 1-13 cm-koak dira, 4 hatzamar dituzte, mamul borobil eta bigunagoak direnak, tamaina berezko beste marraskari batzuenak ez bezalakoak, hauen mamulak luze eta estuak baitira. Saltoka baldin badabil lau hatzak bilduta

agertzen dira luze-labur aldakorretan. Gorotzak birilduak dira, oso usain desatseginak dute eta 2,5-4,5 cm-ko luzera eta 0,5-ko zabalera dute.

TAMAINA: burua eta gorputza: 17-23 cm. buztana: 3,7 cm. Pisua: 60-200 gr.

BIOLOGIA: gaur eta egun-iharduera du, oskorrian nabariagoa izanik. Egunean zehar duen metabolismoak tartea mugieratzen dio. Harresi zaharrak zein harri-pilaketak gustoko ditu atsedenditxoetarako edota kumaldia zaintzeko. Enbor hutsak, egur oilaketak marraskarien galariak, lastategiak etab. ere atsegin du. Han, maiatzatik urrira bitartean, lumaz eta mikrougaztunen larruz apaindutako hauetan 4-5 kume izaten ditu.

IPURTATSA

(*Mustela putorius*)

DESKRIBAPENA: zilueta luzea eta estua du, bizkarra makurtua izanik, ilaia arre iluna, ia beltza sabelean da barruko ilea edo borla dela eta, nabaria egiten dena aldamenetan, horiska da, hain trinkoa ez baita. Aurpegia bereziena da, mutur osotik hedatzen den zetaka zuri bat, kokotsetik zabaldu eta bi aldeetatik begietaraino igotzen da, maskara bat balitz bezala.

Hatzek lau hatzamar eta hatzazalak luze eta zorrotzak eta ondo makatuak besterik ez dute izaten dute, mamul nagusia ilargi erdiare itxurra duelarik; saltoka mugitzen da lau hatzen luze-laburra gutxigorabehera metro erdikoa izanik. Gorotzak ibaitik hurbileko harrietan uzten ditu. Hauek jandakoaren arabera luzeak eta beltziskak direlarik, 7-8 cm x 1 cm-ko tamaina dute, oso kirats desatsegi-

na dute eta sarritan anfibioi hondarrek eta arrain ezkatetik osatuta daude.

TAMAINA: burua eta gorputza : 30-46 cm. buztana: 12,5-14 cm. Pisua: 620 - 980 gr.

BIOLOGIA: iluntzean hasten da bere ihar-duera. Egunean zehar urbazterreko enbor hutsen batean zein harri edo sasiartean izkutaturik egon ohi da. Zentzurik garatuenak usaimena eta entzumena dira, lurrazpiko galerietan zein urbazterretako sasitza korapilatsuan sartzeko izugarrizko ahalmen ona dauka. Urlehortar, narrasti eta mikrougaztun ugari jaten ditu, galerietatik hauek atzetik ziztu bizian joan asteen harrapatzen dituelarik, harrapakinak gorkdelekuan biltzeko joera dauka. Hertsinguraturik dagoenean oso kirats nazkarria askatzen du

UGARABA

(*Lutra lutra*)

DESKRIBAPENA: animalia eder honek gorputz fusiformea du, bizkarraldean iluna eta sabelaldean zuriska den ilaiatz estaila, buztan zabal eta gihartsua eta buru zapala. Bere luzera 100 eta 120 zentimetro artean dabil eta pisua ez da 10 kilogramotik garagoa. Ilea, distiratsua eta sarria, bizpahiru zentimetro luzeko ilazki oso trinkoak osatzen du, eta honek uretatik isolatzen du.

TAMAINA: burua eta gorputza: 65-85 cm. Buztana: 40-43 cm. Pisua: 7,3-10 Kg.

BIOLOGIA: biologi aldetik, bere ezaugarriarik harrigarrienetako bat aparteko urperatze iraunkortasuna da, ur azpian hiru eta

lau minutu artean egon baitaiteke etengabe mugituz. Horren arrazoia bihotz erritmoa eta, beraz, odolaren zirkulazioa motelatzeko duen gaitasuna da; modu horretan, presio arteriala aldatu eta burmuinetarako odol emaria gutxitu gabe, denbora gehiago iraunarazi dezake oxigenoa.

Lehorrean, ugarabak bizkorak eta nekaezinak dira. Ibilera azkarra dute eta gau batean hogeik kilometro baino gehiago ibil daitezke. Beste haragijale batzuek ez bezala, gose denean bakarrik ehizatzen du. Egunean gainerako denbora, bere burua txukuntzen, atsedena hartzen, eguzkitan egoten eta jolasean ematen du.

BASAKATUA

(*Felis silvestris*)

DESKRIBAPENA: argia eta indartsua, etxe-ko katuaren ahaide hurbila da, baina honengandik bereizten dituen hainbat ezaugarri ditu, esate baterako tamaina (askozaz handiagoa, 5 eta 8 kilogramo bitarteko pisua baitu). Horrez gainera, hankak zabalagoak ditu eta bere buztan lodia eraztun beltzak ditu eta mazo itxurakoa da amaieran. Baita ere, bere ilea luzeagoa eta sarriagoa da eta zerrenda bertikalak ditu. Azkenik, basakatuaren aurpegia zabala eta koadratuta da, eta letagin handiak dituen baraila dauka.

TAMAINA: burua eta gorputza: 50-80 cm. Buztana: 28-35 cm. Pisua 4-5 kg.

BIOLOGIA: oso gutxi dakigu basakatuaren bizitzaz, bere izaera izuti eta iheskorragatik, zalantzarik gabe.

Otsailaren amaiera aldean araldian sartu eta estalketa egiten du.

Handik 70 egunetara emeek 120 gramo baino gehiago pisatzen ez duten hiru kume egiten dituzte. Jaioberriak oso azkar hazten dira eta 10 egun geroago begiak irekitzen dituzte dagoeneko. Orduan, bi hilabetez amarekin ibiltzen dira eta honela ehiza egiten eta harrapakariengandik ihes egiten ikasten dute. Laugarren, ama bere kumeenganako etsai agertzen hasten da, bere lurraldeak eman diezaiokeen janari guztia beretzat behar baitu, negu gorrian bizirik iraun ahal izateko. Horregatik, umeak gordelekutik egotzi egiten ditu. Hamar hilabeteko adina dutenean sexu heldutasunera heltzen dira.

KATAJINETA ARRUNTA

(*Genetta genetta*)

DESKRIBAPENA: penintsulan dagoen "viverrido" bakarra da. Katuarekin oker dakioke baina bere buztan luze iletsuak, 8-10 aro beltzez tartekatua, eta bereziki bere kolore urdin-horiskaren gainean beltzez pikardatua egoteak lagunduko digute katajineta arrunta ezberdintzen. Burua luzea, mustur zorrotza eta belarri zabal eta nabariak ditu, entzun-pantaila gisa erabiltzen dituelarik.

Katajinetaren hatzazalak atzera egiten dute beraz ez dira hatzetan ispiilatzen, katuenen antzekoak izanik. Lau hatzamar ispiilatzen dituzte eta borobilak dira, katuenak baino txikiagoak dira, batez ere, hatzamarrek, gainera hauen artean dagoen tsrtea txikiagoa da. Gorotzak beti leku nabarmenatariko batean ipintzen dituzte (harkaitz, anborretan etab) eta beti kopuru handian, bereziko gorotz-

pilaketa handiak eginez.

TAMAINA: gorputza eta burua: 50-58 cm. Buztana: 40-48 cm. Pisua: 1-2,5 kg.

BIOLOGIA: gau eta oihar-espezia da. Zuloren batean izkutaturik ematen du eguna eta ilundu ostean zeregiak egiteari ekiten dio.

Ehiza egiteko zelatan egoten da, zoluan zen zuhaitzetako adar ahuletan. Salto eta korrika egieko buztanaz baliatzen da, lema modura, zuhaitzetatik buruz behera jaisteko ere gai da. Animalia bakartiak dira, 5 km karratuko lurraldeak izanik, emeenak txikiagoak dira. Amaldian d urte osoan baina bereziki otsai-marxotik abutzura bitartean. Ernaldiak 70 egun inguru irauten du, 1-4 kume izanik, zuhaitz zaharren batean edo beste zuloren batean hasten da 16 urte arte bizi daitekeelarik.

BASURDEA

(Sus scrofa)

DESKRIBAPENA: txerri itxurakoa hau baino iletu eta atletikoagoa den arren. Ilaia trinko, luzea eta gogorra da, aleen arabera ilaia argiurdinskatik beltza izateraino hel daiteke. Buruan (luzea eta handia dena) duen musturra nabaria da, honetaz baliatzen da lurra arakatzeko. Basurde eta basurdemeak azberdintzeko kontutan hartzeko ezaugarriak hauexek dira: basurdeemen ugatzak eta ilaiaren marrak, eta basudeek duten ponpoilua ernaltze organoetan. Bestaldek, betaginen behadetak ez digu askorik laguntzen, izan ere basurdeme zahar batzuen betaginak areenak bezain handiaoak izaten dira. Ale gazteei (0-6 hilekoak) luzeraz marrak dituztenez gero "rayones" deitzen zaiez. 6-12 hilekoei gaztelaniazko "jabato" terminoarekin ezagutzen zaie, adin honetan helduak baino txikiagoak dira, burua ere txikiagoa izanik eta ilaan tonu gorriska dute.

Hatzak 15 cmkoak dira bain sexu eta adinaren arabera oso ezberdinak izan ohi dira. Hatzak bi lobulu agertzen ditu barrukoa kanpokoa baina luzetsu eta zabalagoa izanik. Apatx honen muturra baino 2 cm atxerago beste bi apatx azaltzen dira, nagusia baino zabal eta txikiagoak direlarik. Aztarnak induskadura eran agertzen dira lupetzetan, eta, sarritan, potxingo inguruetan adota arakatutako lur pilaketetan nabarmentzen dira.

TAMAINA: gorputza eta burua: 110-115 cm. Buztana: 15-20 cm. Luzera: 120-180 cm. Altuera: 70 cm. Pisua: 75-150 kg.

BIOLOGIA: Neguan dagokio estalaldia,

azarotik urtarrilera bitartean. Basurde-emeak 115 eguneko sabelaldiaren ostean izaten ditu kumeak; urtean bi errunaldi izaten ditu.

Basurdekumeek hiru hilabetetan hartzen dute titia; urtebeteren buruan beregain bilakatzen dira.

ELIKADURA: orojalea da, zoko-moko guztietan dabil ahora eraman ahal duen guztia bilatzen. Sustrai eta zizare ugaztun txiki, ornogabeko baita zarama ere jaten dituelarik. Udazkenean fruituez elikatzen da batez ere.

HABITATA: basoetan bizi ohi da, ingurune mehatxuetan, zuhaixka eta baso sakabana-tuetan ere bizi daitekeelarik.

Ingurugiroan errez moldatzen da, horregatik gero eta sarriago belartze ugari duten pinadi, iraleku eta otadi erdihertsietan dugu basurdea soro, ortu eta erreka ibarretatik gertu eliktzeko.

ORKATZA

(Capreolus capreolus)

DESKRIBAPENA: Euskal Herrian dugun Cervidae familiako kiderik txikiena. Liraina eta pinpirina izanik, arrek adar puntadun txiki bat dute, honetatik beste hiru punta ateratzen dira, atzerantz makurtuta daudenak. Adar hau maiatzean hazten hasi eta azaroan galtzen da. Udako ilaia arregarria da, neguan urdinskagoa izanik. Artega dagoenean bere buztan txikitsua altxatzen du erakusteko zetaka handi bat uzkialdean, beste espeziengan ez bezala, zetaka hau ez da hanketatik behera hedatzen, giltzurrunformakoa da arrengan eta alderantzizko bihotz erakoak emeengan; Orkazkumeak pikardatuak dira.

Hatzak 4,5 x 3 cm-koak dira, oreinarenak baino txikiagoak dira, estuak, zorrotzak eta bukaeran manul borobil eta bigunak dituzte, apatxen muturreraino hedatzen direnak. Batzutan bigarren apatzak ere ispilatzen dituzte. Gorotzak ilun eta biribilduak dira, mutur bat zorrotza eta bestea launa izanik (10-12 cm x 8-10).

TAMAINA: luzera: 95-135 cm. Altuera: 65-75 cm. Pisua: 15-28 kg.

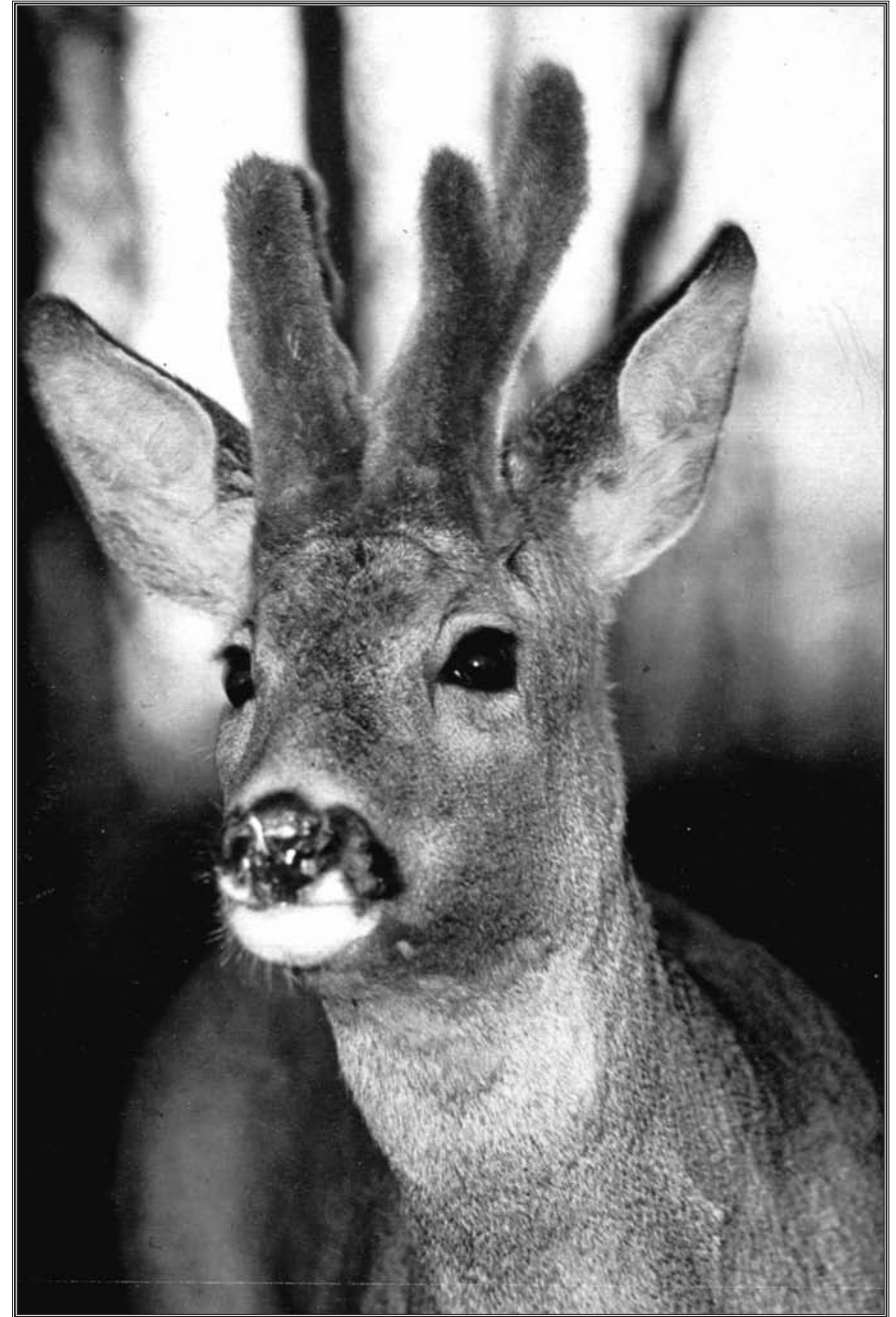
BIOLOGIA: araldiak uztail erditik abuztu erdira irauten du, orduan marrumak entzuten dira, soinua kostaldean ezezaguna izanik ingurutik ibiltzen diren pertsonak zur eta lur geratzen dira.

Abenduan kumekia hazten hasten da maiatza-ekainean ertaroa da, bat edo bi

orkazkume izanik.

ELIKADURA: gau animalia dugu, ilunabarean bere zereginak hasten ditu, orduan arte loak hartuta dago egota basoan barrenaibiltzen da, baina urriki. Landazabala ortu zelai eta lorategietatik ibili ohi da, zuhaixka eta zuhaitzetako gramineak eta beste belartze mota batzu ere gustoko dituelarik.

HABITATA: egunean zehar izkutaturik mantentzen da, belartze eta zuhaixka ugari duten basoetan, gauean, landazabala bezalako toki irekietara abiatzen da.

AURKIBIDE

Valderejoko Parke Naturala	17
Paisajea	20
Leku apaigarriak	24
Ondare historiko kulturala	26
Landaretza eta flora	28
Interes bereziko fauna	34
Ibai amuarraina (<i>Salmo trutta</i>)	38
Izatzgorri barboa (<i>Barbus haasi</i>)	40
Arrubioa (<i>Salamandra salamandra</i>)	40
Uhandre alpetara (<i>Triturus alpestris</i>)	42
Uhandre marmolairea (<i>Triturus marmoratus</i>)	44
Uhandre palmatua (<i>Triturus helveticus</i>)	44
Apo pintatu iberiarra (<i>Discoglossus galganoi</i>)	46
Txantxiko arrunta (<i>Alytes obstetricans</i>)	46
Apo arrunta (<i>Bufo bufo</i>)	48
Apo lasterkaria (<i>Bufo calamita</i>)	48
Baso igel gorria (<i>Rana temporaria</i>)	50
Ur igela (<i>Rana perezi</i>)	52
Zuhaitz igela (<i>Hyla arborea</i>)	54
Apo pikarta (<i>Pelodytes punctatus</i>)	54
Eskinko hiruhatza (<i>Chalcides chalcides</i>)	56
Zirauna (<i>Anguis fragilis</i>)	56
Sugandila bizierruela (<i>Lacerta vivipara</i>)	58
Horma sugandila (<i>Podarcis muralis</i>)	58
Musker berdea (<i>Lacerta viridis</i>)	60
Txaradi sugandila (<i>Psammotromus algirus</i>)	60
Gardatxoa (<i>Lacerta lepida</i>)	62
Sugandila iberiarra (<i>Podarcis hispanica</i>)	62
Suge gorbatauna (<i>Natrix natrix</i>)	64
Aspis sugedorria (<i>Vipera aspis</i>)	64
Europako suge leuna (<i>Coronella austriaca</i>)	66
Suge biperakarra (<i>Natrix maura</i>)	66
Hegoaldeko suge leuna (<i>Coronella girondica</i>)	68
Montpellierko sugea (<i>Malpolon monospessulanus</i>)	68
Lertxun hauskaria (<i>Ardea cinerea</i>)	70

Amiamoko beltza (<i>Ciconia nigra</i>)	70
Antzarra ankagorritza (<i>Anser anser</i>)	72
Basahate (<i>SA nas platyrhynchos</i>)	72
Zapelatz litorjalea (<i>Pernis apivorus</i>)	74
Zapelatz arrunta (<i>Buteo buteo</i>)	74
Miru beltza (<i>Milvus migrans</i>)	76
Miru gorria (<i>Milvus milvus</i>)	76
Ugatza (<i>Gypaetus barbatus</i>)	78
Sai zuria (<i>Neophron percnopterus</i>)	78
Sai arrea (<i>Gyps fulvus</i>)	80
Arrano sugezalea (<i>Circus gallicus</i>)	82
Mirotz zuria (<i>Circus cyaneus</i>)	84
Zingira mirotza (<i>Circus aeruginosus</i>)	84
Gabiraia (<i>Accipiter nissus</i>)	86
Aztorea (<i>Accipiter gentilis</i>)	86
Arrano beltza (<i>Aquila chrysaetos</i>)	88
Arrano txikia (<i>Hieraaetus pennatus</i>)	88
Bonelli arranoa (<i>Hieraaetus fasciatus</i>)	90
Belatz handia (<i>Falco peregrinus</i>)	90
Zuhaitz belatza (<i>Falco subbuteo</i>)	92
Belatz gorria (<i>Falco tinnunculus</i>)	92
Belatz txikia (<i>Falco columbarius</i>)	94
Eper gorria (<i>Alectoris rufa</i>)	94
Galaperra (<i>Coturnix coturnix</i>)	96
Kurriilo arrunta (<i>Grus grus</i>)	96
Hegabera (<i>Vanellus vanellus</i>)	98
Oilagorria (<i>Scolopax rusticola</i>)	98
Kuliska txikia (<i>Actitis hypoleucos</i>)	100
Txoloma (<i>Columbus oenas</i>)	100
Haitz usoa (<i>Columbia livia</i>)	102
Pagausoa (<i>Columba palumbus</i>)	102
Kuku arrunta (<i>Cuculus canorus</i>)	104
Hontza zuria (<i>Tyto alba</i>)	106
Urubia (<i>Strix aluco</i>)	106
Hontza handia (<i>bubo bubo</i>)	108
Hontza ertaina (<i>Asio otus</i>)	108
Apo hontza (<i>Otus scops</i>)	110
Zata arrunta (<i>Caprimulgus europaeus</i>)	110
Sorbeltz arrunta (<i>Apus apus</i>)	112
Malkor sorbeltza (<i>Apus melba</i>)	112
Martin arrantzalea (<i>Alcedo atthis</i>)	114
Lepitzulia (<i>Jynx torquilla</i>)	114

Okil verdea (<i>Picus viridis</i>)	116
Okil handia (<i>Dendrocopus major</i>)	116
Pirripioa (<i>Lullula arborea</i>)	118
hegatxabal arrunta (<i>Alauda arvensis</i>)	118
Haitz - enara (<i>Ptyonoprogne rupestris</i>)	120
Enara azpizuria (<i>Delichon urbica</i>)	120
Enara arrunta (<i>Hirundo rustica</i>)	122
Uda txirta (<i>Anthus trivialis</i>)	122
Negu txirta (<i>Anthus pratensis</i>)	124
Mendi txirta (<i>Anthus spinoletta</i>)	124
Larre buztanikara (<i>Motacilla flava</i>)	126
Buztanikara (<i>Motacilla cinerea</i>)	126
Buztanikaria zuria (<i>Motacilla alba</i>)	128
Ur zozoa (<i>Cinclus cinclus</i>)	128
Mendi tuntuna (<i>Prunella collaris</i>)	130
Tuntun arrunta (<i>Prunella modularis</i>)	130
Txantxangorria (<i>Erethacus rubecula</i>)	132
Urretxindorra (<i>Luscinia megarhynchos</i>)	134
Buztangorri iluna (<i>Phoenicurus ochruros</i>)	134
ABuztangorri argia (<i>Phoenicurus phoenicurus</i>)	134
Pitxartxar nabarra (<i>Saxicola rubetra</i>)	136
Pitxartxar burubeltza (<i>Saxicola torquata</i>)	136
Buztanzuri arrunta (<i>Oenanthe oenanthe</i>)	138
Harkaitz zozo gorria (<i>Monticola saxatilis</i>)	138
Zozo arrunta (<i>Turdus merula</i>)	140
Durdula (<i>Turdus pilaris</i>)	140
Birigarro arrunta (<i>Turdus philomelos</i>)	142
Birigarro txikia (<i>Turdus iliacus</i>)	142
Garraztarroa (<i>Turdus viscivorus</i>)	144
Txepetxa (<i>Troglodytes troglodytes</i>)	144
Etxe txinboa (<i>Sylvia undata</i>)	146
Txinbo papargorritza (<i>Sylvia cantillans</i>)	146
Ezkal txinboa (<i>Sylvia conspicillata</i>)	148
Baso txinboa (<i>Sylvia borin</i>)	148
Txinbo kaskabeltza (<i>Sylvia atricapilla</i>)	150
Txio lepazuria (<i>Phylloscopus bonelli</i>)	150
Txio horia (<i>Phylloscopus trochilus</i>)	152
Txio arrunta (<i>Phylloscopus collybita</i>)	152
Mendi erregetxo (<i>Regulus regulus</i>)	154
Erregetxo bekainzuria (<i>Regulus ignicapillus</i>)	154
Eulitxori grisa (<i>Muscicapa striata</i>)	156
Eulitxori beltza (<i>Ficedula hypoleuca</i>)	156
Buztanluzea (<i>Aegithalos caudatus</i>)	158

Kaskabeltz txikia (<i>Parus palustris</i>)	158
Amilotx mottoduna (<i>Parus cristatus</i>)	160
Pinu kaskabeltza (<i>Parus ater</i>)	160
Amilotx urdina (<i>Parus caeruleus</i>)	162
Kaskabeltz handia (<i>Parus major</i>)	162
Garrapoa (<i>Sitta europaea</i>)	164
Harkaitz txoria (<i>Tichodroma muraria</i>)	164
Gerri txori arrunta (<i>Certhia brachydactyla</i>)	166
Urretxoria (<i>Oriolus oriolus</i>)	166
Antzandobi arrunta (<i>Lanius collurio</i>)	168
Antzandobi handia (<i>Lanius excubitor</i>)	168
Eskinosoa (<i>Garrulus glandarius</i>)	170
Belatxinga mokohoria (<i>Pyrrhocorax gaculus</i>)	170
Belatxinga mokogorria (<i>Pyrrhocorax pyrrhocorax</i>)	172
Beletxinga (<i>Corvus monedula</i>)	172
Belabeltza (<i>Corvus corone</i>)	174
Erroia (<i>Corvus corax</i>)	174
Araba zozo pikarta (<i>Sturnus vulgaris</i>)	176
Arabako beltza (<i>Sturnus unicolor</i>)	176
Etxe-txolarrea (<i>Passer domesticus</i>)	178
Txonta arrunta (<i>Fringilla coelebs</i>)	178
Negu txonta (<i>Fringilla montifringilla</i>)	180
Txirriskil arrunta arrunta (<i>Serinus serinus</i>)	180
Mendi txirriskila (<i>Serinus citrinella</i>)	182
Txorru arrunta (<i>Carduelis chloris</i>)	182
kanaba (<i>Carduelis carduelis</i>)	184
Tarina (<i>carduelis spinus</i>)	184
Txoka arrunta (<i>Carduelis canabina</i>)	186
Kokokerra (<i>Loxia curvirostra</i>)	186
Gailupa (<i>Pyrrhula pyrrhula</i>)	188
Mokolodia (<i>Coccothraustes coccothraustes</i>)	188
Berdantza horia (<i>Emberiza citrinella</i>)	190
Mendi berdantza (<i>Emberiza cia</i>)	190
Hesi bedantza (<i>Emberiza cirius</i>)	192
Gari berdantza (<i>Miliaria calandra</i>)	192
Triku arrunta (<i>Erinaceus europaeus</i>)	194
Sator arrunta (<i>Talpa europaea</i>)	194
Satitsu arrunta (<i>Crociodura russula</i>)	196
Satitsu etruriarra (<i>Suncus etruscus</i>)	196
Millet satitsua (<i>Sorex coronatus</i>)	198
Satitsu txikia (<i>Sorex minutus</i>)	198
Ur-satitsu ankazuria (<i>Neomys fodiens</i>)	200
Cabrera ur-satitsua (<i>Neomys anomalus</i>)	200

Ferra saguzar (<i>Rhinolophus ferrumequinum</i>)	202
Ur saguzarra (<i>Myotis daubentonii</i>)	202
Geoffroy saguzarra (<i>Myotis emarginatus</i>)	204
Arratoi belarri handia (<i>Myotis myotis</i>)	204
Gau-saguzarra (<i>Nyctalus noctula</i>)	206
Natterer saguzarra (<i>Myotis nattereri</i>)	206
Saguzar mendizalea (<i>Hypsugo savii</i>)	208
Baratz saguzarra (<i>Eptesicus serotinus</i>)	208
Pipistrelo txiki (<i>Pipistrellus pipistrellus</i>)	210
Kuhl pipistreloa (<i>Pipistrellus kuhlii</i>)	210
Ipar belarri handia (<i>Plecotus auritus</i>)	212
Hego belarri handia (<i>Plecotus austriacus</i>)	214
Baso saguzarra (<i>Babastrella babastrellus</i>)	214
Schreibers saguzarra (<i>Miniopterus schreibersi</i>)	216
Saguzar buztanluzea (<i>Tadarida teniotis</i>)	216
Untxi arrunta (<i>Oryctolagus cuniculus</i>)	218
Erbi europarra (<i>Lepus europaeus</i>)	218
Katagorri arrunta (<i>Sciurus vulgaris</i>)	220
Basakatua (<i>Felis silvestris</i>)	220
Ur arratoia (<i>Arvicola sarpidus</i>)	222
Lur sagu gorria (<i>Clethrionomys glareolus</i>)	222
Larra lursagus (<i>Microus agrestis</i>)	224
Lursagu lusitanoa (<i>Microtus lusitanicus</i>)	224
Lursagu mediterranea (<i>Microtus duodecimcostatus</i>)	226
Arratoi beltza (<i>Rattus rattus</i>)	226
Arratoi arrunta (<i>Rattus norvegicus</i>)	228
Etxe sagua (<i>Mus musculus</i>)	228
Landa sagua (<i>Mus spretus</i>)	230
Basasagua (<i>Apodemus sylvaticus</i>)	230
Uzta sagua (<i>Micromys minutus</i>)	232
Azeri arrunta (<i>Vulpes vulpes</i>)	232
Basurdea (<i>Sus scrofa</i>)	234
Azkonarra (<i>Meles meles</i>)	236
Katajineta arrunta (<i>Genetta genetta</i>)	236
Lepazuria (<i>Martes foina</i>)	238
Erbibunea (<i>Mustela nivalis</i>)	238
Ipurtatsa (<i>Mustela putorius</i>)	240
Ugaraba (<i>Lutra lutra</i>)	240
Soro muxar (<i>Eliomys quercinus</i>)	242
Lepahoria (<i>Martes martes</i>)	242
Otsoa (<i>Canis lupus</i>)	244
Orkatza (<i>Capreolus capreolus</i>)	246
BIBLIOGRAFIA	253

BILBOKO ARTE
EDERREN MUSEOA
MUSEO DE BELLAS
ARTES DE BILBAO

Botero

Ospakizuna

12|10|08 > 13|01|20

Alhóndiga Bilbao

12|03|23 > 12|03|25

Selected

Graphic Design from Europe

12|05|13 > 12|06|03

BilbaoBizkaia

2 0 1 2

HIRIAREN
KULTURA.
KULTURAREN
HIRIA

www.bilbao.net

Bilbao
BBK Live
RADIOHEAD

12|07|12 > 12|07|14

15 GUGGENHEIM
BILBAO 1997-2012

DAVID
HOCKNEY

12|05|15 > 12|09|30

CLAES
OLDENBURG

12|10|30 > 13|02|17

Euskadiko
inbertsiorik handiena

Petronor

Abanto - Muskiz - Zierbena